

Kliford Simak

IZBOR BOGOVA



1.

Prvi avgust 2185: I tako počinjemo ponovo. Zapravo, počeli smo ponovo pre pedeset godina, ali tada to nismo znali. Postojala je nada, neko vreme, da je ostalo još ljudi i da ćemo moći da nastavimo tamo gde smo stali. Mislili smo, nekako, da se možemo držati onoga što imamo, kada je šok prošao i kad smo mogli da mislimo jasnije i planiramo mudrije. Ali krajem prve godine trebalo je već da shvatimo da je to nemoguće; po isteku pete trebalo je da budemo spremni da to priznamo, ali nismo. Isprva smo odbijali da se uopšte suočimo s tom činjenicom, a kad smo to konačno morali da učinimo, postali smo tvrdoglavi, opsednuti nekom besmislenom nadom. Stari način života nije se mogao obnoviti: bilo nas je premalo, niko nije imao potrebna znanja, a stara tehnologija je propala. Tehnologija je bila suviše složena i specijalizovana, suviše zahtevna da bismo je preuzeli i koristili bez ogromne radne snage, odgovarajućih veština i znanja, i to znanja neophodnih ne samo za rukovanje tehnologijama nego i za proizvodnju potrebne energije. Sada smo samo lešinari što se hrane truplima prošlosti, i jednoga dana svećemo je na ogoljene kosti pa ćemo konačno ostate prepušteni sami sebi. Ipak, tokom proteklih godina otkrivali smo i ponovo pronalazili, na ovaj ili onaj način, neke starije i osnovnije tehnologije povezane sa jednostavnijim načinom života, i te osnovne veštine trebalo bi da nas spreče da ne utonemo u potpuno divljaštvo.

Niko ne zna šta se zaista dogodilo - što, naravno, ne sprečava neke od nas da stvaraju teorije koje bi sve objasnile. Problem je samo u tome što se sve te teorije svode na obična nagađanja, uz pozivanje na najrazličitija pogrešna metafizička shvatanja. Nema drugih činjenica, osim dve, veoma jednostavne: prva je da je - prošlog meseca se navršilo pedeset godina - najveći deo ljudske rase ili otišao nekuda, ili je nekuda odveden. Od više od osam milijardi, koliko nas je bilo, što je svakako bilo premnogo, sada je preostalo najviše nekoliko stotina. U ovoj kući, u kojoj sedim i pišem, živi šezdeset sedam ljudi, i to samo zato što smo one noći, kad se to desilo, imali mnogo mladih gostiju na proslavi punoletstva naših

unuka blizanaca, Džona i Džesona Vitnija. Indijanaca sa jezera Lič možda ima oko tri stotine, iako ih retko vidamo, jer su se ponovo vratili, prilično rado i na svoju veliku korist, ili meni barem tako izgleda, starom lutalačkom načinu života. Ponekad do nas dopru glasine o još nekim malim grupama preživelih ljudi (a te glasine obično donese neki lutajući robot), ali kad bismo pošli njihovim tragom, nikako ih ne bi pronalazili, čak ni tragove koji bi pokazivali da su uopšte postojali. To, naravno, ništa ne dokazuje. Sasvim je verovatno da negde na Zemlji mora da su preostali i drugi, iako nemamo pojma gde. A više ih i ne tražimo, čak ni kada čujemo glasine, jer nam se čini da nam više nisu potrebni. Tokom proteklih godina postali smo zadovoljni, ustalili se i navikli na pastoralni život. Roboti su još s nama, a nemamo pojma koliko ih je. Mora da još uvek postoje svi roboti koji su ikada načinjeni. Oni nisu otišli, niti su odvedeni, kao ljudska rasa. Tokom godina izvestan broj ih je došao i naselio se kod nas - obavljaju sve poslove potrebne za naš udoban život, i postali su, iskreno, deo naše zajednice. Ponekad neki od njih ode nekuda, na neko vreme, a povremeno doluta neki novi i oстане, ili zauvek ili na neodređeno vreme. Neupućenima bi izgledalo da s robotima imamo dovoljno radne snage da održimo u životu makar mali deo najvažnijih delova stare tehnologije. Možda su roboti i mogli da nauče potrebne veštine, ali nevolja je što niko od nas nije umeo da ih nauči. Čak i da smo umeli, sumnjam da bi to uspelo. Roboti nisu tehnološki orijentisani. Nisu tako konstruisani. Stvoreni su da podržavaju ljudsku gordost i ponos, da ispune čudnu čežnju koja je, izgleda, urođena ljudskoj ličnosti - potrebu da se drugi ljudi (ili nešto dovoljno nalik na druge ljude) staraju o našim željama i potrebama, potrebu za robovima kojima se zapoveda, za ljudskim bićima nad kojima muškarac ili žena (ili dete) može da uspostavi vlast, stvarajući tako u sebi lažno osećanje nadmoći. Stvoreni su da služe kao kuvari, baštovani, batleri, sobarice, lakeji (mada nikad nisam sasvim shvatio čemu služe lakeji) - sluge svih vrsta. Bili su posluga, podređeni družbenici, klimoglavci, robovi. U izvesnom smislu, pošto nam i dalje služe, pretpostavljam da su i dalje robovi. Iako sumnjam da to roboti smatraju ropstvom: njihov sistem vrednosti, iako ga je stvorio čovek, nije potpuno ljudski. Služe nam veoma rado; zahvalni su zbog mogućnosti da služe, pa nam to prosto nameću, očito zadovoljni što

su našli nove gospodare umesto starih. Takva je situacija s nama; s Indijancima je drugačije. Roboti se osećaju nelagodno pred Indijancima, a Indijanci ih, sa svoje strane, posmatraju s osećanjem koje se graniči sa gnušanjem. Oni su deo kulture belog čoveka, i mi smo ih rado prihvatili, zbog nekadašnje opsednutosti mašinama. Za Indijance oni su nečisti, nešto nepojmljivo tuđe i strano. Neće da se mešaju s njima. Kad neki robot i zaluta u njihov logor, istoga trena ga izbacuju. Nama služi nekoliko robota. Mora da ih ima još na hiljade. One koji nisu naši, počeli smo da zovemo divljim robotima, iako ne verujem da su u bilo kom pogledu divlji. Često, s prozora, ili sedeći na verandi, ili šetajući, vidimo grupe divljih robota kako žurno prolaze, kao da imaju hitan cilj ili važan zadatak. Nikada nismo uspeli da zaključimo gde je taj cilj ili kakav je taj zadatak. Povremeno naćujemo priće o njima, ali to su samo priće, bez ikakvih dokaza, pa ih ne vredi ovde ponavljati.

Rekao sam da postoje dve činjenice, ali sam se rasprićao samo o prvoj. Evo i druge činjenice: životni vek nam je sada mnogo duži. Na neki ćudan naćin, koji se niko ni ne pretvara da razume, proces starenja je, ako ne zaustavljen, onda veoma usporen. Ja kao da uopšte nisam ostario, a ni ostali, za ovih pedeset godina. Moćda i imam koju sedu vlas više, nisam je primetio; moćda i hodam malo sporije, posle pedeset godina, nisam toga svestan. Onda sam imao šezdeset godina, i još uvek imam šezdeset. Mladi dostiću zrelost na uobićajen naćin i normalnom brzinom, ali ćim je dosegnu, starenje kao da se zaustavlja. Naši unuci blizanci, ćiji smo dvadeset prvi roćendan slavili pre pedeset godina, i dalje imaju dvadeset jednu godinu. Po svim fizićkim pokazateljima istih su godina kao njihovi sinovi i najstariji unuci, i povremeno to postaje i nezgodno nekima kao ja, koji sam proveo ćitav život svestan starenja, i pripremljen na to. Ali ma koliko ponekad smetalo, ne bunim se, jer je sa prestankom starenja stiglo i neverovatno dobro zdravlje. To nas je u poćetku brinulo - pošto su svi ljudi otišli, šta ćemo bez doktora i bolnica kad se razbolimo. Srećom, izgledada su hronološke godine tokom kojih žena moće da raća i dalje iste dućine, kao i pre nego što je životni vek produćen. Źenski reproduktivni sistem oćito utroši sve zalihe jajnih ćelija tokom tridesetak godina, kako je i ranije bilo.

Nema nimalo sumnje da su nestanak ljudske rase i prestanak

starenja na neki način povezani. I dok smo svi zadovoljni dužim životom, a verovatno i smanjenjem pritiska koji je stvarala prenaseljenost planete, oni mudriji se povremeno zabrinu zbog značenja koje možda leži iza toga. U mračnim noćima ležimo bez sna u posteljama i mislimo na to, i, iako je šok s godinama izbledeo, još uvek se ponekad plašimo.

I tako, ovog avgustovskog jutra krajem dvadeset drugog stoleća od rođenja Isusovog, počinjem ovaj zapis u koji ću uneti, detaljno, svoja sećanja na ono što se dogodilo. To je posao koji neko mora da obavi i, kao najstariji član ove kuće, sa sto deset hronoloških godina, izgleda mi sasvim primereno i valjano da upravo moja ruka zabeleži reči. Bez ovakvog zapisa, načinjenog dok sećanje još kako-tako služi čovečanstvo, ono što se zbilo s rasom, vremenom bi postalo legenda...

2.

Nije mogao da zaboravi tog poslednjeg medveda, mada, začudo, nije mogao da se seti šta se tačno dogodilo. Pokušaji da se seti, želja da bude siguran, poslednjih nekoliko dana zaokupljali su mu misli, ali nije bio ništa bliži odgovoru. Životinja, koja je iskočila iz duboko usečenog korita potoka, zatekla ga je nespremnog; nije bilo vremena čak ni da beži, jer medved je bio preblizu. Strela ga nije ubila, u to je bio siguran - imao je premalo vremena da nacilja a i pero je bilo loše namešteno. Pa ipak, medved je bio mrtav, skljojao mu se skoro tačno pred noge. A upravo u tom izlomljenom trenutku, pre nego što je medved uginuo, nešto se desilo - a tog nečeg što se desilo nikako nije mogao da se seti. Bilo je to, bio je siguran, nešto što je učinio on, ali nije imao pojma šta. S vremena na vreme odgovor bi mu skoro dosegao do svesti ali onda bi se vratio, duboko u um, kao da je to nešto što on još ne treba da zna, ili da mu je bolje da ne zna, nešto što njegova unutrašnja, duboka svest nije htela da mu dopusti da sazna.

Spustio je zavežljaj kraj sebe i naslonio luk na njega. Zagledan preko širokog prostranstva doline oivičene planinskim prevojima i obojene jesenjim bojama, utvrdio je da je upravo onakva kakvom mu je opisala grupa lovaca na bafala, koje je sreo na velikim visoravnima pre skoro čitavog Mesečevog ciklusa. Nasmehio se kad je pomislio na njih, bili su to prijatni ljudi. Pozvali su ga da im se pridruži, a on umalo nije pristao. Bila je tamo jedna devojka, koja se smejala s njim, dubokim grlenim smehom, i mladić, koji mu je položio dlan na mišicu pravim bratskim pokretom. Ali ipak nije mogao da ostane.

Sunce se podizalo a javori duž ivice dalekog prevoja, zahvaćeni njegovim zracima, planuli su iznenadno u zlatnom i crvenom. A tamo, na kamenitom pobrđu koje se izdizalo nad rečnim ušćem, stajala je grupa velikih zgrada o kojima su mu pričali, sa mnogim dimnjacima koji su bili uprti u nebo kao zdepasti prsti.

Mladić je podigao dvogled sa grudi i primeo ga očima. Pomerene pokretom kaiša, medveđe kandže u ogrlici tiho su zazveckale.

Džeson Vitni je stigao do kraja staze koju je odredio za svoju jutarnju

šetnju, i to je bila, rekao je sebi, najbolja šetnja koju je ikada imao - iako je bio svestan da je to govorio svakoga jutra kad bi se popeo uza strmu padinu prema verandi, zapahnut mirisom pržene slanine i jutarnjih jaja, koji je dopirao iz kuhinje, gde ih je Tačer pripremao. Ali jutros je zaista dobro, ubeđivao je samog sebe. Bilo je tako sveže, sa samo blagim nagoveštajem mraza pre nego što ga je jutarnje sunce zbrisalo, a lišće, pomislio je - lišće je bilo u najboljem izdanju. Stajao je na stenovitom brdu i gledao reke, i one su bile (možda da bi se slagale s jesenjim bojama kroz koje su tekle) dublje plave nego obično. Jato pataka je letelo preko nizije, tik iznad vrhova drveća, a u jednoj od bara koje su okružavale glavni rečni tok stajao je los u vodi do kolena, gnjurao njušku u vodu, da zahvati lokvanje, a kada bi podigao glavu, voda mu se slivala s moćnih rogova. Čak i s te daljine Džesonu se činilo da čuje pljuskanje vode, iako je znao da je suviše daleko da bi je zaista čuo.

Dva psa koja su išla sa njim požurila su napred; sada su čekala na verandi, ne njega, mada bi voleo da poveruje da je tako, nego svoje porcije hrane. Bauser, težak od mnogih godina, teško i ozbiljno je koračao kraj njega dok su se spuštali niz padinu, a Rover, smešno štene, oterao je na drvo jednu vevericu ranoranioca, u zasadu leske, i podigao jato prepelica iz polja kukuruza i bundeva pred jesenju žetvu.

Vrata na verandi su se otvorila i izašla je Marta, s činijama za dva psa. Sagnula se i spustila ih na pod, a psi su čekali, puni poštovanja i učtivosti, mašući polako repom, načuljenih ušiju. Onda se ispravila, sišla s verande i pošla mu u susret, nizbrdo. Poljubila ga je kao i svakog jutra i uhvatila ga pod ruku.

"Dok si bio u šetnji", rekla je, "razgovarala sam sa Nensi."

Namrštio se pokušavajući da se seti. "Nensi?" upitao je.

"Pa naravno", rekla je. "Ma znaš. Ona je Džefrijevo najstarije dete. Odavno nisam pričala s njom."

"Sad je se sećam", rekao je. "A gde bi Nensi mogla da bude?"

"Negde oko Polarisa", rekla je Marta. "Nedavno su se preselili. Sad su na jednoj divnoj planeti..."

Večernja Zvezda, čučeci u kolibi, dovršavala je talismansku lutku. Mnogo je truda uložila da bi je učinila lepom, a danas će je odneti kao ponudu hrastu. Dobar je dan za to, rekla je sebi - prijatan, mek i

topao. Takve dane čovek treba da ceni, da ih čuva u srcu, jer malo je obojenih dana. Uskoro će doći strašni dani, sa hladnom maglom koja se avetinjski šunja kroz golo drveće, a potom i ledeni naleti severnih vetrova i snega. Čula je kako se napolju logor budi - zvonjavu sekira i drveta, zveckanje lonaca za kuvanje, dovikivanja prijatelja, zadovoljno kevtanje psa. Kasnije će ponovo početi posao na raščišćavanju starih polja, čupanju žbunja, vađenju kamenja nagomilanog delovanjem mrazeva tokom prethodnih godina, čupanju i paljenju korova, ogoljavanju tla kako bi bilo spremno za prolećno oranje i sejanje. Svi će biti zaposleni (kao što bi i ona trebala da bude) i biće joj lako da neprimećena napusti logor i vrati se pre nego što iko i primeti da je bila odsutna.

Ne sme dopustiti da iko sazna, podsetila je sebe - ni njeni otac i majka, a najmanje od svih Crveni Oblak, poglavica plemena i njen rođeni deda, iz ne zna već kog kolena. Jer - nije pristojno da žena ima duha čuvara. Mada se njoj to činilo savršeno ispravno. Na ovaj dan, pre sedam godina, znaci čuvara bili su suviše jasni da bi ostavili ikakvu sumnju. Drvo joj se jeste obratilo, i ona je razgovarala s njim, i to je bilo kao da otac i kći razgovaraju među sobom. Nije to, pomislila je, ona tražila takav odnos. To joj nije ni padalo na pamet. Ali kad se drvo nekome obrati, šta taj treba da čini?

Pitala se hoće li joj se drvo danas ponovo obratiti. Posle tako dugog odsustva, hoće li se drvo sećati?

Jezekilj je sedeo na mermernoj klupi pod nadvijenim granama drevnog vrbovog drveta, čvrsto obavivši grubi smeđi haljetak oko svog metalnog tela - a to je bilo pretvaranje i ponos, pomislio je, i nedostojno njega, jer mu nije bilo potrebno da sedi i nije mu bio potreban haljetak. Žuti list je dolebleo do njega, odozgo, i spustio mu se u krilo, jasno, skoro prozirno žut prema smeđoj tkanini. Podigao je ruku da ga ukloni, a onda ga je ipak pustio da ostane gde je. Jer ko sam ja, pomislio je, da se uplićem i protivim čak i tako jednostavoj stvari kao što je padanje lista.

Podigao je pogled s lista i tamo, na milju ili više, iza zidova manastirskih, velika kamena zgrada stajala je čvrsto na stenovitim grudobranima što su se dizali nad rekama - moćna, temeljna kuća, sa prozorima koji su žmirkali pod jutarnjim suncem, sa dimnjacima koji su se kao ruke u molitvi dizali ka Bogu.

Oni bi trebalo da su ovde umesto nas, pomislio je, ljudi iz te kuće, a onda, skoro istog trenutka kad je to pomislio, prisetio se da već mnogo stoleća u toj zgradi žive samo njih dvoje, Džeson Vitni i njegova draga žena, Marta. Ponekad bi se neko od ostalih vratio sa zvezda da poseti stari dom, ili stari porodični dom (jer neki od njih su i rođeni tamo među zvezdama). A kakva posla oni imaju, upitao se Jezekilj, sa tragom gorčine, pa da budu tamo među zvezdama? Ne bi trebalo da se petljaju sa zvezdama, i svim tim što bi se moglo naći za zabavu tamo gore; glavna briga svakog ljudskog bića trebalo bi da bude njegova besmrtna duša.

U zasadu muzičkog drveća iza manastirskih zidova lišće je nežno šuštalalo, ali drveće je zasad ćutalo. Kasnije tokom dana, negde popodne, polako će početi da se usklađuje za večernji koncert. Možda će biti, pomislio je uz malo oklevanja, nešto divno za slušanje. Ponekad je zamišljao da je njihova muzika nekakav rajski hor, ali sve je to, znao je, samo njegova mašta; ponekad su proizvodili muziku koja je bila sve samo ne crkvena. Upravo takve misli, rekao je u sebi, i sedenje na klupi i nošenje haljetka, čine njega i njegove sadruge manje dostojnim da sa verom izvršavaju zadatak koji su preuzeli. Ali robot, nastavio je, ne može go stati pred Gospoda; mora imati na sebi neku odeću čoveka, ako treba da preuzme mesto čoveka, koji je sve tako potpuno zaboravio.

Stare sumnje i strahovi zapljusnuli su ga i on je sedeo pognut pred njima. Izgledalo bi, pomislio je, da se na njih može navići, jer imao ih je od samog početka (a i ostali) ali njihova oštrina nije se ublažila - i dalje su ga zasecali do srži. Umesto da jenjaju kad ih upozna, postajali su oštrij i sa svakom proteklom godinom, a nije im nalazio odgovore ni posle stoleća provedenih u okapavanju nad pedantnim komentarima i opširnim, detaljnim pisanijima teologa. Je li sve ovo, pitao se u mukama, samo čudovišno svetogrđe? Mogu li jedinke bez duše služiti Gospoda? Ili bi trebalo da, tokom godina vere i truda, steknu dušu? Tražio je dušu duboko u sebi (a to nije bilo prvi put da je traži), i nije je našao. Čak i da je ima, upitao se, kako da je prepozna? Kakvi sastojci čine dušu? Može li duša, zapravo, da nastane, ili se treba roditi s njom; ako je to u pitanju, koji se genetski kodovi se koriste?

Da li on i njegovi sadruzi roboti (ili sadruzi monasi?) preotimaju neka

prava od ljudi? Da li, obuzeti grešnim ponosom, prisvajaju nešto predviđeno samo za ljudsku rasu? Da li imaju - da li su ikada imali - pravo da pokušaju da održe ljudsku i Božju ustanovu koju su ljudi zanemarili, i za koju sada možda ni Bog ne mari?

3.

Posle doručka, u ušuškanoj tišini biblioteke, Džeson Vitni je seo za svoj pisajući sto i otvorio jednu od teško ukoričenih knjiga dnevnika, koju je odabrao iz dugačkog niza sličnih na polici. Ustanovio je da je prošlo više od mesec dana od poslednjeg zapisa. Naravno, pomislio je, ni tada nije bilo nekog naročitog razloga da se zapisuje. Život je tekao tako mirno da se vrlo retko dešavalo nešto neobično, nešto za zapisivanje. Možda bi bilo bolje da vrati knjigu na policu bez ikakvog novog zapisa, iako je nekako kao čin vere doživljavao to upisivanje uobičajenog pasusa teksta u približno istim vremenskim razmacima. Proteklog meseca nije se dogodilo ništa značajnije - niko nije došao u posetu, nije se desilo ništa sem uobičajenih kontakata s onima među zvezdama, nije bilo novosti o indijanskom plemenu, nisu prolazili ni svračali nikakvi roboti, pa nije bilo ni novosti - mada ono što roboti donose mnogo češće spada u glasine nego u novosti. Bilo je ogovaranja, naravno. Marta je redovno razgovarala s ostalim pripadnicima klana, i kada bi seli na verandu da slušaju večernji koncert, ona bi mu ukratko ispričala sve o čemu je bilo reči toga dana. Ali to su uglavnom bili ženski razgovori, ništa za zapisivanje. Tanka pruga jutarnjeg sunca, prodrevši kroz prorez gde se teške zavese na jednom od visokih prozora nisu sasvim sastavile, pala je preko njega, osvetlivši mu sedu kosu i široka i čvrsta ramena. Bio je visok, mršav, ali odavao je utisak snage koji je nadvladavao mršavost. Lice mu je bilo grubo, izbrazdano tankim borama. Imao je nakostrešene brkove, vrlo slične obrvama nad duboko usađenim očima čeličnog pogleda. Sedeo je u stolici, nepokretan, prelazio pogledom po sobi i iznova se čudio tihom zadovoljstvu koje je uvek nalazio u njoj - mada je ponekad to bilo i više od zadovoljstva: kao da soba, prostrana i ispunjena knjigama, pruža neki poseban blagoslov. Misli mnogih ljudi, pomislio je, počivaju ovde - svi veliki mislioci sveta bezbedni u tomovima po policama, otkako ih je njegov deda odabrao i smestio tu, kako bi u budućim danima ljudske rase nasleđe zapisane misli uvek bilo pri ruci. Prisetio se da je često zamišljao kako se srž karaktera tih drevnih pisaca, avetinjsko

prisustvo samih ljudi, tokom proteklih godina nastanilo u ovoj sobi, i kako je kasno noću, kad sve ostalo miruje, sebe često zaticao u razgovoru s tim drevnim ljudima, koji su se pojavljivali iz prašine prošlosti u senci sadašnjice.

Police sa knjigama su opkoljavale čitavu sobu, prekinute samo sa dvoja vrata i, na strani okrenutoj reci, sa tri prozora. Iznad polica nalazio se balkon, osiguran ukrasnom metalnom policom, a na balkonu se drugi niz polica protezao oko čitave sobe. Na zidu iznad jednih vrata nalazio se sat i već više od pet hiljada godina, prisetio se u čudu, jednako je kucao, odbijajući sekunde stoleće za stolećem. Pokazivao je devet i petnaest, i on se upitao koliko je to blizu tačnom vremenu koje su ljudi ustanovili pre mnogo godina. Znao je da ne postoji način da se to utvrdi, iako nije ni bilo važno. Svet bi postojao i da nema toga časovnika.

U sobu su prodirali prigušeni zvuci - žalosno mukanje neke daleke krave, jasno lajanje psa, nerazumno kvocanje kokoške. Muzičko drveće je još ćutalo - neće početi da se usklađuje sve do kasnog popodneva. Pitao se hoće li večeras izvesti neku od novih kompozicija. U poslednje vreme ih je bilo mnogo. Ako bude tako, nadao se da neće čuti nešto od eksperimentalne muzike koju su u poslednje vreme isprobavali. Bilo je tako mnogo drugih koje bi mogli da sviraju, tako mnogo starih i omiljenih, ali u njihovim postupcima nije bilo smisla. Izgleda, pomislio je, da se situacija pogoršava poslednjih godina, otkako su dva stara drveta počela da umiru. Počela su da gube starije grane i svakog proleća imala su, činilo se, sve manje lišća. Naravno, bili su tu mladi izdanci da ih odmene, i baš u tome je i bio problem. Podigao je ruku i zabrinuto prevukao prstom preko brkova. Po hiljaditi put je poželeo da zna nešto o brizi za drveće. Pregledao je nekoliko knjiga, naravno, ali nije našao ništa što bi mu bilo od pomoći. A čak i da je našao nešto, nije mogao biti siguran da bi muzičko drveće reagovalo na negu isto kao drveće sa Zemlje.

Začuo je zvuk koraka i okrenuo se. Kroz vrata je ulazio robot, Tačer.

"Da, Tačere, šta je bilo?"

"Tu je gospodin Horas Crveni Oblak, ser."

"Ali Horas je gore na severu. U predelima divljeg pirinča."

"Izgleda, ser, da se pleme preselilo. Ulogorili su se dole kraj reke, na

njihovom starom zemljištu. Nameravaju da obnove stara polja i zaseju ih na proleće."

"Razgovarao si s njim?"

"Ser", rekao je Tačer, "on je stari poznanik i, prirodno, razmenio sam nekoliko reči s njim. Doneo je džak pirinča."

"Nadam se da si mu se zahvalio."

"O, naravno da jesam, ser."

"Trebalo je da ga pozoveš unutra."

"Rekao je da ne želi da vas uznemirava, ser, ako ste slučajno zauzeti."

"Nikad nisam stvarno zauzet. Ti to svakako znaš."

"U tom slučaju", rekao je Tačer, "zamoliću ga da uđe."

Džeson je ćuteći obišao oko pisaćeg stola pa se zaustavio kraj njega, čekajući prijatelja. Koliko je vremena prošlo, upitao se - četiri godine ili možda pet, mora biti da je pet. Otišao je bio dole, do logora, kako bi se oprostio od svog starog prijatelja i, pošto se pleme otisnulo, dugo je stajao na jezičku obale gledajući dugi niz kanua kako se brzo kreće uz reku, dok su vesla bleskala na suncu.

Crveni Oblak je bio istih godina kao Džeson, ali delovao je mlađe. Kada je ušao u sobu i krenuo preko tepiha, koračao je kao mladić. Kosa mu je bila crna, bez ijedne sede vlasi; nosio je razdeljak tačno po sredini temena i dve teške pletenice padale su mu preko ramena i njihale se na grudima. Lice mu je bilo izbrazdano od vremena ali, osim mreže borica u uglovima očiju, nije bilo naborano. Nosio je košulju i pantalone od jelenje kože, i mokasine na nogama. Šaka koju je pružio Džesonu bila je čvrsta i žuljevita, sa kratkim, čvrstim prstima.

"Mnogo je vremena prošlo, Horase", rekao je Džeson. "Drago mi je što te vidim."

"Ti si jedini", rekao je Crveni Oblak, "koji me i dalje zove Horas."

"Pa, u redu", rekao je Džeson, "treba li da te zovem Poglavice? Ili Oblače? Ili možda Crveni?"

Crveni Oblak se iskezio. "Od tebe, Džesone, Horas zvuči sasvim dobro. Zajedno smo bili dečaci. Sigurno se sećaš. I to me vraća u dane kada smo zajedno vršljali šumom. Zasekli smo zglavkove i dodirnuli se ranama kako bi nam se krv izmešala. Ili smo barem mislili da će se izmešati. Zapravo sumnjam da jeste. Ali nije ni

važno. Najvažnija je simbolika."

"Sećam se", rekao je Džeson. "Sećam se onog prvog dana, kad je tvoje pleme stiglo veslajući niz reku i videlo dim kako se diže iz jednog od naših dimnjaka. Svi ste, onako đuture, požurili uzbrdo da vidite šta se dešava, i tako su, prvi put, tvoje pleme i ljudi iz ove kuće shvatili da nisu sami, nego da ima i drugih."

"Zapalili smo velike vatre na travnjaku", rekao je Crveni Oblak, "i zaklali smo par junadi za roštilj. Spojili smo ruke u krug i igrali smo oko vatara, podvriskujući i galameći. Tvoj deda, blagosloven bio, izneo je burence viskija i svi smo se prilično napili."

"Tada smo se nas dvojica upoznali", rekao je Džeson. "Dva mlada izdanka spremna da pokažu svetu - samo što nije bilo sveta kojem bi se moglo pokazati. Skoro istoga trena smo počeli da se družimo. Išli smo zajedno u lov i na pecanje, i lunjali smo brdima. I jurili za devojkama."

"Neke smo i pristigli, koliko se sećam", rekao je Crveni Oblak.

"Nije ih bilo teško stići", rekao je Džeson.

Zastali su i nemo se pogledali u oči. "Hajde da sednemo", konačno je rekao Džeson. "Mora da imamo o mnogo čemu da pričamo."

Crveni Oblak je seo u jednu stolicu, Džeson u drugu, i okrenuo se tako da gleda u prijatelja.

"Koliko je prošlo?" upitao je.

"Šest godina."

"Tek ste stigli?"

"Pre nedelju dana", rekao je Crveni Oblak. "Pošli smo sa severa posle žetve divljeg pirinča. Nismo brzo putovali. Zaustavljali smo se kad god bi našli dobro mesto za logor, pa smo lutali okolo i lovili. Neki mladići su odveli konje zapadno od reke, i držaće ih tamo sve dok led ne bude dovoljno čvrst za prelazak. Kasnije, kad zahladni, preći ćemo tamo da lovimo zimsko meso. Bafala i divlje krave. Noćas je stigao glasnik i rekao da ih u tamošnjim prerijama ima mnogo."

Džeson se namrštio. "Pre nedelju dana, kažeš. Nije trebalo da čekaš toliko dugo. Ako sam nisi imao vremena, trebalo je da pošalješ nekoga. Došao bih da te posetim."

"Vreme je brzo prošlo. Imali smo mnogo posla. Pokušavamo da sredimo kukuruzno polje. Polja su zarasla u korov i grmlje. Ponestalo

nam je kukuruza, a i zaželeli smo ga se. Pokušali smo da ga gajimo na severu, ali sezona je prekratka. Kasno nikne i mraz ga ubija. Imali smo klipove za pečenje, ali ništa više."

"Mi imamo kukuruza", rekao je Džeson. "I to mnogo, samlevenog i spremnog. Poslaću vam malo u logor još danas. Šta vam još treba - slanina, jaja, brašno? Imamo dobro pšenično brašno. Mnogo više nego što nam je potrebno. I odeće, ako želite. Vuna je bila dobra a razboji vredni."

"Džesone, nisam došao da prosim..."

"Znam da nisi. Godinama smo razmenjivali stvari. Mrzim i da pomislim koliko mesa, ribe, bobica i svega drugog je tvoj narod doneo uzbrdo onih dana. Tačer kaže da si doneo pirinač..."

"U redu", rekao je Crveni Oblak. "Nećeš se protiviti pošiljci mesa bafala kada se vratimo iz lova?"

"Nimalo", rekao je Džeson.

"U stvari, što ne bi i ti u lov?"

"Veoma bih voleo."

"Fino! Biće kao u stara vremena. Pustićemo da drugi rade. Mi ćemo sedeti kraj vatre, ti i ja, pričaćemo i ješćemo meso sa grbe."

"Ti umeš da živiš, Horase."

"Mislim da si u pravu. Mogli smo postupiti na mnogo načina. Mogli smo da se naselimo. Mogli smo da preuzmemo neke dobre kuće i polja, da ih zasejemo i zapatimo stoku. Mogli smo postati dobri farmeri. Ali nismo. Odabrali smo stari način. Pretpostavljam da se nikad nismo suviše udaljili od njega. Svako od nas je duboko u srcu sanjao o tome, uvek i ponovo. Potreba je postojala. Čežnja je postojala. Naši preci su vodili takav život hiljadama godina. Mi smo samo nekoliko stotina godina poživeli na način belog čoveka, i to nisu bile dobre godine. Nikad se nismo uklopili, nikad nismo ni imali priliku za to. Bilo je pravo olakšanje stresti sve to i vratiti se cveću, drveću, oblacima, godišnjim dobima i vremenu, tekućoj vodi, stvorenjima šuma i prerija - učiniti ih ponovo delom nas, bližim nego ikada ranije. Naučili smo nešto od belaca, to ne poričemo - bilo bi glupo i pokušati. I iskoristili smo znanja belog čoveka da stari način života učinimo još boljim. Ponekad se zapitam jesmo li doneli pravu odluku, a onda ugledam jesenji list - samo jedan list, ne mnogo lišća - ili čujem žubor malog potoka koji teče kroz šumu, ili osetim miris

drveta, i tada znam da nismo pogrešili. Vratili smo se zemlji, vezali se za bregove i potoke, i tako je i trebalo da bude. Tako nam je i suđeno da živimo. Nismo se vratili staroj plemenskoj organizaciji, nego načinu života. Nekada smo bili šumsko pleme, više nismo. Možda smo prosto Indijanci. Prihvatili smo kožne vlgvame plemena iz zapadnih ravnica i, velikim delom, njihov način oblačenja i upotrebe konja. Ali zadržali smo kanue od brezovine, žetvu divljeg pirinča i javorov šećer. To je dobar život. Ti i ja, stari prijatelju, uhvatili smo bit života - ja u svom vlgvamu, ti u ovoj kamenoj kući. Nikada nisi otišao na zvezde, i možda je tako i najbolje. Pretpostavljam da ljudi tamo nalaze sjajne stvari..."

"Ponešto", rekao je Džeson. "Mnogo zanimljivih stvari. Možda čak i ponešto korisno. Ali malo šta od toga smo zaista uveli u upotrebu. Videli smo, posmatrali smo, čak smo i proučavali, a u nekim slučajevima smo stigli i do zaključka šta se dešava. Ali više nismo tehnološka rasa. Izgubili smo tehnologiju zajedno s ljudskom radnom snagom i znanjima, a mašine su se kvarile, i nije bilo načina da se ponovo pokrenu, a ni energije za njih. Ne žalimo za tom izgubljenom tehnologijom - to, mislim, znaš. Možda nekada i jesmo žalili, ali više ne. Sada bi to bila gnjavaža. Postali smo sposobni posmatrači i stičemo zadovoljstvo iz tih posmatranja, postižući male trijumfe kada uspemo da dođemo do nekog nepobitnog saznanja. Znanje je cilj, a ne upotreba. Mi nismo korisnici. Nekako smo se izdigli iznad korišćenja. Možemo da zadovoljno sedimo i posmatramo neiskorišćene izvore; možemo čak i da mislimo kako bi bilo sramota da pokušamo da ih koristimo. I nisu samo izvori u pitanju; tu su i ideje i..."

"Koliko se sećaš, Džesone? Koliko, zaista, iz starih dana? Ne kako je naše pleme našlo vas ovde, nego svega ostalog."

"Sećam se prilično jasno", rekao je Džeson. "A trebalo bi i ti. Bio si mladić, kao i ja, kada se to dogodilo. Obojica smo bili u godinama kada se pamte utisci. Mora da je imalo ogroman uticaj na nas."

Crveni Oblak je odmahnuo glavom. "Moja sećanja su mutna. Bilo je previše drugih stvari. Jedva da se sećam nekog drugog života do onog kakav sada vodimo."

"Moja sećanja su u knjizi, ili bolje rečeno u mnogim knjigama", rekao je Džeson pokazavši policu nad pisaćim stolom. "Sve je zapisano.

Počeo je moj deda, pedesetak godina pošto se zbilo; zapisivao je da ne bi zaboravio, kako ne bi sve postalo legenda. Zapisao je sve čega je mogao da se seti, a pošto je završio, redovno je unosio nove zapise. Kada je on umro, ja sam preuzeo posao. Sve je zapisano, od dana kada se desilo."

"A kada ti umreš", upitao je Crveni Oblak, "ko će onda zapisivati?"

"Ne znam", odgovorio je Džeson.

"Džesone, često sam nešto sam sebe pitao, ali tebe nikad nisam upitao. Mogu li sada da te pitam?"

"Svakako. Šta god hoćeš."

"Zašto nikad nisi otišao na zvezde?"

"Možda zato što ne mogu."

"Ali nisi nikad ni pokušao. Nikad nisi poželeo."

"Ostali su odlazili jedan po jedan", rekao je Džeson, "sve dok nismo ostali samo Marta i ja. Izgledalo je da neko mora da ostane. Izgledalo je da ne možemo potpuno da napustimo Zemlju. Neko je pripadao ovde. Nekakav sidraš, možda, za ostale, koji su otišli. Da održava domaću vatru. Da bude ovde i dočeka ostale kada požele da dođu kući. Da održava mesto."

"Oni se vraćaju, naravno. A ti si ovde da ih dočekaš."

"Neke od njih", rekao je Džeson. "Ne sve. Moj brat, Džon, bio je jedan od prvih koji su otišli. Nije se vratio. Nemamo vesti od njega. Često se pitam gde je. Ako je još živ."

"Misliš da si imao obavezu da ostaneš. Ali, Džesone, ne može to biti potpun odgovor."

"Jedan deo jeste, mislim. Neko vreme je bio veći deo nego sada. Džon i ja smo bili najstariji. Moja sestra, Dženis, mlađa je od nas. Nju povremeno viđamo a Marta i ona često razgovaraju. Da je Džon ostao, možda bismo Marta i ja otišli. Rekao sam da nismo jer nismo mogli. Zapravo ne verujem u to. Sposobnost je izgleda svima data. Čovek ju je verovatno imao davno pre nego što je počeo da je koristi. Možda je za njeno razvijanje bilo potrebno vreme, a dobili smo ga kad je život postao duži. Možda bi se razvila čak i bez dužeg života da nismo bili toliko zabrinuti, toliko zauzeti tehnologijom. Mora da smo negde pogrešno skrenuli, prihvatili pogrešne vrednosti, i dozvolili da bavljenje tehnologijom maskira našu pravu, istinsku svrhu. Bavljenje tehnologijom nas je možda sprečavalo da saznamo

šta imamo. Te naše sposobnosti prosto nisu uspevale da nam se probiju do svesti kroz guste slojeve mašina, procena troškova i svega ostaloga. A kada govorimo o sposobnostima, nije u pitanju samo putovanje na zvezde. Tvoj narod ne putuje na zvezde. Možda vam to nije ni potrebno. Postali ste, umesto toga, deo svoje okoline, živite sjedinjeni s njom, i potpuno je razumete. Za vas se tako okrenulo..."

"Ali ako možeš da odeš, zašto ne pođeš? Sigurno možeš da otputuješ makar nakratko. Roboti bi se starali o svemu. Oni bi održavali plamen doma, i dočekivali dobrodošlicom svakoga ko bi poželeo da se vrati."

Džeson je odmahnuo glavom. "Sada je prekasno. Sa svakom proteklom godinom sve više se zaljubljujem u ovu kuću i jutra zemlje oko nje. Osećam da sam deo toga. Bio bih izgubljen bez kuće i zemlje - i Zemlje. Ne bih mogao da živim bez njih. Čovek ne može da hoda istim tлом, da živi u istoj kući gotovo pet hiljada godina..."

"Znam", rekao je Crveni Oblak. "Pleme, kako mu se broj članova povećavao, delilo se i rasipalo, pretvarajući se u mnogo plemena. Neki su u prerijama, drugi na istoku, u šumama. Ja se držim ove dve reke..."

"Užasno sam nevaspitan", rekao je Džeson. "Trebalo je prvo to da pitam. Kako je gđa Crveni Oblak?"

"Srećna je. Pošto ima čitav novi logor da po njemu zapoveda, sva je blažena."

"A tvoji sinovi i brojni unuci?"

"Samo nekoliko unuka je još s nama", rekao je Crveni Oblak. "Sinovi i ostali unuci su sa drugim plemenima. Dobijemo vesti o njima, ponekad. Jelena Koji Trči, mog unuka iz trećeg kolena, ubio je grizli pre nekih godinu dana. Došao je glasnik da nam javi. Inače su svi ostali dobro i srećno."

"Žao mi je", rekao je Džeson. "Jelen Koji Trči bio je unuk kakvim bi se svako ponosio."

Crveni Oblak je pognuo glavu u znak zahvalnosti. "Gospođa Vitni, koliko znam, u dobrom je zdravlju."

Džeson je klimnuo glavom. "Provodi mnogo vremena u razgovoru s ostalima. Veoma je umešna u tome. Mnogo umešnija od mene. Telepatija kao da joj je druga priroda. Svako veče ima mnogo vesti

da mi saopšti. Sada nas je puno. Nemam pojma koliko. Marta bi to znala bolje od mene. Ona sve to drži u glavi. Sve odnose, ko se s kim venčao i tako dalje. Ima nas nekoliko hiljada, svakako."

"Jednom si mi rekao, pre mnogo godina, da su u svemiru našli nešto inteligencije, ali nikog nalik na nas. A otkako se nismo videli..."

"U pravu si", rekao je Džeson. "Niko nalik na nas. Neki kontakti su bili. Neki su prijateljski, neki baš i ne, neki su ravnodušni prema nama. Većina ih je toliko tuđinska da se čovek naježi. A, naravno, tu su i tuđinci litalice, koji ponekad posećuju Zemlju."

"I to je sve? Nema saradnje..."

"Ne, to nije sve", rekao je Džeson. "Desilo se nešto veoma uznemirujuće. Nagoveštaj o nečemu veoma uznemirujućem. Kao loš miris u vetru. Odnekud iz središta..."

"Središta čega, Džesone?"

"Središta galaksije. Iz srži. Neka vrsta inteligencije. Samo smo je nanjušili, i to je bilo dovoljno..."

"Neprijateljska?"

"Ne, nije neprijateljska. Hladna je. Inteligentna, suviše inteligentna. Hladna i ravnodušna. O, prokletstvo, ne umem da ti kažem. Nema načina da se kaže. Kao kad bi kišna glista mogla da oseti inteligenciju ljudi. I više od toga. Veća je razlika između nas i toga nego između kišne gliste i ljudi."

"To te plaši?"

"Plaši? Valjda. Uznemiren sam. Strepim. Jedina je uteha što nas verovanto nije ni svesna."

"Pa čemu onda briga?"

"Ne brinem previše. Nije to. Prosto se čovek oseća nečisto kad zna da nešto takvo postoji sa njim u galaksiji. Kao da naiđeš na bure koncentrisanog zla."

"Ali to nije zlo."

"Mislim da nije. Ne znam kakvo je. Niko ne zna. Samo smo uhvatili nagoveštaj..."

"Nisi ga osetio? Mislim, lično?"

"Ne. Neki jesu. Dvoje, tamo među zvezdama."

"Nema potreba za brigom, najverovatnije. Samo se držite dalje od toga. Ipak, pitam se ima li to neke veze s odlaskom Čovečanstva? Malo je verovatno, doduše. I dalje nemaš pojma, Džesone, zašto se

to dogodilo, zašto je Čovečanstvo otišlo?"

"Nimalo", rekao je Džeson.

"Govorio si o tuđincima koji dolaze na Zemlju..."

"Da", rekao je Džeson. "Čudno kako dolaze na Zemlju u poslednje vreme. Nije ih mnogo, naravno. Nije ih mnogo prema onome što je nama poznato. Dvoje-troje u protekom stoleću, mada mi se čini, kad malo bolje razmislim, s obzirom na sav taj prostor i udaljenosti, da je to prilično. Ali kao da ranije nisu dolazili. Počelo je tek kad su ljudi otišli. Iako je moguće da su dolazili i pre toga, a niko ih nije video, ili nije shvatio šta su. Možda ih nismo videli jer nismo bili spremni da ih prepoznamo. Čak i kad bismo ih videli, zatvarali smo oči pred njima. Osećali smo se neprijatno u prisustvu nečega što ne možemo da razumemo, i tako bismo ih izbrisali. Rekli bismo da ne mogu da budu tu, da nisu tu, da ih nismo ni videli, i to bi bio kraj."

"Možda je bilo baš tako", rekao je Crveni Oblak. "Ili ih je dolazilo mnogo manje. Bili smo nemirna planeta, ključali smo od inteligencije, i to ponekad prilično užasavajuće. Možda, u manjoj razmeri, nekako nalik na tu tvoju inteligenciju iz središta galaksije. To svakako nije bilo mesto na kome bi tuđinac litalica rešio da se malo odmori. Jer ne bi se odmorio. U ono vreme ni za koga nije bilo odmora."

"U pravu si, naravno", rekao je Džeson. "Sada to znamo. Pretpostavljam da tada nije bilo načina da to shvatimo. Napredovali smo..."

"A sad znaš, rekao si,", prekide ga Crveni Oblak, "za neke tuđince litalice."

"Bilo ih je dvoje-troje. Jednom sam prešao pet stotina milja da razgovaram s jednim od njih, ali otišao je pre nego što sam stigao. Neki robot je doneo vesti. Nisam tako dobar kao Marta u toj galaktičkoj telepatiji, ali mogu da razgovaram s tuđincima. Barem s nekima od njih. Izgleda da imam žicu za to. Mada ponekad nema načina da se razgovara. Neki nemaju načina da prepoznaju zvučne talase kao način komunikacije a čovek, sa svoje strane, ponekad nema čulo kojim bi osetio signale ili mentalne talase koje oni koriste za komuniciranje. Sa drugima pak, čak i ako postoji način da se uspostavi veza, ne možeš da razgovaraš. Nemaš o čemu. Nema zajedničkih tema."

"Ti tuđinci litalice", rekao je Crveni Oblak, "došao sam delom i zbog

toga. Došao bih svakako, naravno, prvoga dana, čim uzmognem. Ali hteo sam da ti kažem da imamo ovde tuđinca. Gore u vrhu Mačje jaruge. Mali Vuk ga je našao, pa je dojurio i ja sam otišao da pogledam."

Znači to je, pomislio je Džeson; trebalo je da znam. Čitava ta pažljiva, učtiva priča o svemu sem o onome što je Crveni Oblak zapravo došao da mu kaže, i tek sad je rekao. Takvi su oni; to se od njih moglo i očekivati. Stari, neužurban način, plemenski protokol, dostojanstvo. Nikad ne biti uzbuđen, ne uleteti unutra, nego polako i natenane, uvek poštujući pristojnost.

"Pokušao si da pričaš s njim?" upitao je.

"Ne", rekao je Horas Crveni Oblak. "Ja mogu da razgovaram s cvećem i rekama, i oni mi odgovaraju, ali tuđinac - ne znam kako da počnem."

"U redu", rekao je Džeson. "Otići ću tamo da vidim šta smeru, ako išta smeru. Naravno, ako uspem da uspostavim vezu s njim. Ima li možda traga kako je došao?"

"Teleportacijom, čini mi se. Nema nikakvih tragova broda."

"Obično je tako", rekao je Džeson. "Isto kao mi. Bilo kakva mašina bila bi prekabasta sprava. Lunjanje po zvezdama nije ništa novo, naravno, iako smo u početku mislili da jeste. Mislili smo da smo napravili fantastično otkriće kada su prvi među nama počeli da razvijaju i koriste parapsihičke moći. Ali nije bilo tako fantastično: bilo je to prosto nešto što, suviše zauzeti, kao tehnološka rasa, ranije nismo stigli da uočimo. A čak i da je neko pomislio na tako štogod, i pokušao da priča o tome, svakako bi bio ismejan."

"Niko od naših ne luta po zvezdama", rekao je Crveni Oblak. "Nisam siguran da iko od naših ima ikakve moći. Bili smo toliko obuzeti svetom u kome živimo i tajnama koje on sadrži da možda nismo ni otkrili tajne izvore koje posedujemo, ako ih uopšte posedujemo. Ali sada..."

"Mislim da moći imate, i da ih koristite", rekao mu je Džeson, "na najbolji mogući način. Poznajete svoju okolinu i stapate se s njom prisnije nego što je ijedan čovek ikada ranije uspeo. Za to mora da je potreban neki psihički nagon. Možda to nije romantično kao lutanje po zvezdama, ali potrebno je, moguće, čak i veće razumevanje."

"Zahvaljujem ti na ljubaznosti", rekao je Crveni Oblak, "i možda i ima

istine u tome što govoriš. Imam divnu i veoma lakomislenu unuku, ne znam već iz kog kolena, tek je napunila devetnaestu. Možda je se sećaš - zove se Večernja Zvezda."

"Pa naravno da se sećam", oduševljeno je rekao Džeson. "Kad bi ti otišao iz logora ili bi bio zauzet a ja došao u posetu, ona bi me preuzela. Išli smo u šetnje kroz prirodu i ona mi je pokazivala ptice, cveće i ostala šumska čudesa, i neprekidno je čavrljala, i to veoma ljupko."

"I dalje veoma ljupko čavrlja, ali pomalo se brinem zbog nje. Mislim da je, možda, razvila nešto od psihičkih moći kojima je tvoj klan obdaren..."

"Misliš li na lutanje po zvezdama?"

Crveni Oblak je zgrčio lice. "Nisam siguran. Ne, mislim da nije to. Pre je nešto drugo. Osećam u njoj nešto neobično. Izgleda da me to uznemiruje, mada ne bi trebalo. Žedna je znanja kao niko koga znam u mom narodu. Nije to žed za znanjem o svom svetu, iako i to postoji, nego žed za znanjem van ovog sveta. Za znanjem o svemu što se ikada desilo, o svemu što su ljudi mislili. Pročitala je sve knjige koje pleme ima, a toga je veoma malo..."

Džeson je podigao ruku i mahnuo, pokazujući po sobi. "Evo ovde knjiga", rekao je, "ako želi da dođe i čita. Dole u podrumima ima još soba nakrcanih knjigama do tavanice. Neka slobodno dođe i koristi ih, ali ne bih voleo da ih iznosi iz kuće. Kad se jednom izgubi, knjigu je veoma teško zameniti."

"Došao sam spreman da zamolim", rekao je Crveni Oblak. "Navodio sam razgovor na ovo. Hvala na ponudi."

"Milo mi je što postoji neko ko bi želeo da čita. Uveravam te da će mi biti čast da podelim knjige s njom."

"Pretpostavljam", rekao je Crveni Oblak, "da je trebalo da i mi mislimo na knjige, ali sada je prekasno da se to popravi. Možda još uvek postoje knjige, naravno, iako je vreme, najverovatnije, uništilo većinu. Sigurno su ih se dočepali vlaga i glodari. A moj narod i nerado ide u potragu za njima. Nimalo ne volimo drevna mesta. Tako su stara, prašnjava i ispunjena mnogim duhovima - duhovima prošlosti, o kojima ni sada ne volimo da razmišljamo. Imamo nešto knjiga, naravno, i čuvamo ih kao drevno nasleđe. I pitanje je duga prema prošlosti da svako dete nauči da čita. Ali za većinu njih je to

samo neprijatna dužnost. Do Večernje Zvezde, malo je bilo onih koji su voleli da čitaju."

"Da li bi Večernja Zvezda", upitao je Džeson, "volela da dođe i živi s nama? Onoliko dugo koliko bude želela. Kuća bi sinula kad bi u njoj živeo neko mlad, a ja bih joj pomagao u izboru onoga što će čitati."

"Reći ću joj", odgovorio je Crveni Oblak. "Biće oduševljena. Znaš, naravno, da te zove čika Džeson."

"Ne, nisam znao", rekao je Džeson. "Počastvovan sam."

Nastupila je tišina, njih dvojica još malo su sedeli u miru biblioteke. Zidni sat je otkucavao sekunde, glasan, u tišini.

Crveni Oblak se promeškoltio. "Džesone, ti si pazio na protok vremena. Mislim, na godine. Čak imaš i sat. Mi nemamo satove i nismo vodili računa. Nismo se gnjavili. Prihvatili smo svaki dan kako dođe, i proživeli bismo ga u potpunosti. Mi ne živimo po danima, nego po godišnjim dobima. A ni godišnja doba nismo brojali."

"Možda smo", rekao je Džeson, "propustili koji dan tu i tamo, ili smo možda poneki dodali - nisam sasvim siguran. Ali vodili smo računa. Prošlo je pet hiljada godina. Ja sam sada star, fizički, koliko i moj deda kad je počeo da zapisuje u knjige. Posle toga je poživio još gotovo tri hiljade godina. Ako i sa mnom bude tako, doživću osam hiljada godina. To ne izgleda moguće, naravno. Izgleda čak pomalo nepristojno da neko živi osam hiljada godina."

"Jednoga dana", rekao je Crveni Oblak, "možda ćemo saznati šta je dovelo do svega ovoga - kuda su ljudi otišli i zašto živimo ovako dugo."

"Možda", rekao je Džeson, "mada se ne nadam. Mislio sam nešto, Horase..."

"Da?"

"Mogao bih da okupim grupu robota i pošaljem ih dole, da vam raščiste polja. Samo se motaju ovuda, maltene ništa ne rade. Znam šta vi mislite o robotima, naravno..."

"Ne. Puno ti hvala. Prihvaćemo kukuruz i brašno i sve ostalo, ali ne možemo prihvatiti pomoć robota."

"Šta zapravo imate protiv njih? Zar im ne verujete? Neće se motati okolo. Neće vas gnjaviti. Samo će raščistiti polja i otići."

"Osećamo se nelagodno kraj njih", rekao je Crveni Oblak. "Ne pristaju nam. Podsećaju nas na ono što nam se dešavalo kada je

došao beli čovek. Mi kad raskidamo, raskidamo potpuno. Zadržali smo samo ponešto. Jednostavne metalne alatke, plug, bolje osećanje za ekonomiju - više se ne gostimo jednog dana a gladujemo narednog, kao što su Indijanci mnogo puta činili pre dolaska belog čoveka. Vratili smo se starom šumskom životu, životu u ravnicama. Vratili smo se na svoje; neka tako i oстане."

"Mislim da razumem."

"Osim toga, nisam sasvim siguran ni da im verujemo", nastavio je Crveni Oblak. "Ne sasvim. Možda su ovi koje imate tu, koji rade za vas na poljima i obavljaju druge stvari, možda su oni u redu. Ali prilično sumnjam u divlje robote. Rekao sam ti, zar ne, da jedna grupa takvih živi gore uz reku, u ostacima nekog starog grada..."

"Da, sećam se da si mi rekao. U Mineapolisu i Sv. Pavlu. Video si ih pre mnogo, mnogo godina. Gradili su nešto."

"I dalje grade", rekao je Crveni Oblak. "Na putu nizvodno zaustavili smo se da pogledamo - s velike udaljenosti. Ima ih više nego ikada, i još uvek grade. Jednu ogromnu zgradu, mada uopšte ne liči na zgradu. Roboti ne bi ni gradili zgradu, zar ne?"

"Mislim da ne bi. Barem ne za sebe. Oni se smeju vremenu. Načinjeni su od neke gotovo neuništive legure. Ne rđa, ne haba se, otporna je gotovo na sve. Vetar, temperatura, kiša ... ništa im ne može nauditi."

"Nismo se predugo zadržavali", rekao je Crveni Oblak. "Pazili smo da ostanemo podaleko. Koristili smo dvoglede, ali ipak nismo mnogo videli. Bili smo uplašeni, pretpostavljam. Bilo nam je neprijatno. Čim smo bacili pogled, otišli smo. Mislim da nije postojala neka stvarna opasnost, ali nismo hteli da rizikujemo."

4.

Večernja Zvezda je hodala kroz jutro i pričala sa prijateljima koje je sretala. Pazi se, zeko, dok grickaš detelinu; crveni lisac ima jazbinu tik iza brega. A zašto ti čavrljaš, mali čupavi repe, i trupkaš nogama nada mnom: to tvoj prijatelj prolazi. Odvukla si sve hikori orahe sa tri velika drveta kroz ulaz u svoju duplju pre nego što sam ja stigla da ih uzmem i sklonim. Trebalo bi da si zadovoljna, jer si najsrećnija među vevericama. Imaš duboku jazbinu u šupljem hrastu i tu će ti biti fino i udobno kada dođe zima, a na sve strane imaš skrivenu hranu. Mrazovče, pogrešio si vreme i mesto, mada si raširio latice. Ne treba da si tako rano ovde. Ti cvetaš tek kad je vazduh pun pahulja. Kao da si se iskrao ispred svojih; bićeš usamljen ovde dok ostali ne dođu. Ili si kao i ja - uživaš u poslednjim zlatnim danima pre nego što mrazevi stegnu?

Hodala je po jutarnjem suncu, a svuda oko nje su se boje otvorene šume prelivale u plamenu i zlatu. Videla je uglačani metal ruja, nebeskoplave zvezdane. Hodala je kroz travu koja je nekada bila jedra i zelena a sada je postajala siva i klizava pod mokasinama. Klekla je da prevuče dlanom preko zelenog i skerletnog tepiha lišaja na staroj sivoj steni, i pevala je u sebi, jer bila je deo toga - da, čak i lišaja, čak i stene.

Došla je do vrha grebena kojim se bila zaputila, ispod nje je ležala gušća šuma - pokrivala je bregove oko reka. Udolina se protezala između padina s obe strane, i pošla je njome. Na deliću tla pokrivenom matičnjakom žuborio je izvor; ona je pošla niz padinu, usklađujući korak s muzikom skrivene, raspevane vode iz tog izvora. U sećanje joj se vratio onaj dan. Tada je bilo leto, bregovi su bili zeleni a ptice su pevale na drveću. Stegla je na grudi lutku koju je nosila i ponovo je začula reči kojima joj se drvo obratilo. Sve je to bilo pogrešno, naravno, jer nijedna žena ne bi trebalo da stupa u vezu sa nečim tako snažnim i veličanstvenim kao što je drvo. Možda samo s nekom brezom, ili sa topolom, ili nekim drugim nižim, ženstvenijim drvetom - na to bi se drugi svakako mrštili, ali bilo bi shvatljivo. Ali drvo koje se njoj obratilo bilo je drevni beli hrast - drvo

lovaca.

Stajalo je sada tačno pred njom, staro, čvornovato i snažno, ali uprkos svom obimu i snazi izgledalo je kao da čuči na tlu, kao da je ukopano. Lišće mu je bilo smeđe i već je opadalo, ali još je bilo tu. Ono se držalo u ratničkom plaštu dok je neko okolno drveće već stajalo ogoljeno.

Probila se do njega, našla trulu ljuspastu šupljinu koja mu se zarivala u masivno stablo. Popevši se na prste ustanovila je da se na tom tajnom mestu još uvek nalazi lutka koju je tu ostavila pre mnogo godina - mala lutka od kukuruzovine obučena u komadiće vunene tkanine. Bila je isprana i potamnela od kiše koja je prodirala u šupljinu i stalno je natapala, ali zadržala je oblik, i dalje se držala drveta.

Još uvek stojeći na prstima, spustila je donesenu lutku u šupljinu, pažljivo je smeštajući kraj one prve. Onda se malo udaljila.

"Stari Deko", rekla je, pogleda uprtog u zemlju u znak poštovanja, "otišla sam, ali nisam te zaboravila. U dugim noćima i sjajnim podnevima, sećala sam te se. Sada sam se ponovo vratila da ti kažem kako ću možda opet otići, mada na drugačiji način. Ali nikada neću sasvim otići, jer suviše volim ovaj svet. I uvek ću misliti na tebe, znajući da ćeš znati kada ispružim ruke, i ja ću znati da na ovom tlu stoji neko u koga verujem i na koga mogu da se oslonim. Duboko sam ti zahvalna, Stari Deko, za tvoje razumevanje i za snagu koju mi daješ."

Zastala je, čekajući odgovor, ali odgovora nije bilo. Drvo joj se nije obratilo kao prošli put.

"Ne znam kuda ću otići", rekla je drvetu, "ni kada ću ići, pa čak ni da li ću uopšte otići, ali došla sam da ti kažem. Da podelim s tobom osećanje koje ne mogu da podelim ni sa kim drugim."

Ponovo je sačekala da joj drvo odgovori, i nije bilo reči, ali učinilo joj se da se ogromni hrast promeškoltio, kao da se budi, i imala je osećanje da su se ogromne ruke podigle i pružile joj se nad glavom, i da se nešto - blagoslov? - širi iz drveta i spušta na nju.

Polako se povukla, korak po korak, očiju još uvek uprtih u tlo, a onda se okrenula i pobegla, divlje jureći uzbrdo, ispunjena osećanjem da je nešto izašlo iz drveta i dotaklo je.

Spotakla se o površinski koren koji se izvijao sa šumskog tla,

pridrđala se za veliko palo deblo i sela na njega. Osvrnula se i ustanovila da se drevni hrast više ne vidi. Između njih je bilo suviše drveća.

Šuma je bila tiha. Ništa se nije micalo u grmlju, a nije bilo ni ptica. U proleće i leto ovo mesto bilo bi prepuno ptica, ali sada nije bilo nijedne. Ili su otišle na jug ili su negde drugde, okupljaju se spremne za pokret. Dole, na rekama, ogromna jata gusaka su galamila i svađala se u plićacima, a trščaci su bili puni vodomara što su se zarivali u nebo kao bačene strele. Ali nežne ptice su otišle odavde, i šuma je bila tiha, u ozbiljnom ćutanju koje je pomalo lićilo na usamljenost.

Rekla je drvetu da će možda otići nekuda i pitala se je li rekla ono što zaista zna i da li zna onoliko koliko bi trebalo o tom odlaženju. Ponekad joj se ćinilo da će uskoro otići nekuda, a možda uopšte nije tako. Osećala je u sebi neku nelagodnost, išćekivanje, peckavo osećanje da će se dogoditi nešto veoma naglo, ali nije mogla da odredi šta. Bilo je to neobićno, prilićno zastrašujuće za nekoga ko je ćitav život proveo u svetu koji tako prisno poznaje. Svet je bio pun prijatelja - ne samo ljudi, nego i mnogih drugih bića, malih glodara u šumama i grmlju, stidljivog cveća skrivenog u šumskim udubinama, skladnog drveća koje se uspravljalo pod nebom, samog vetra i vremena.

Potapšala je staro poluraspadnuto deblo kao da je i ono prijatelj, i videla kako se vres i visoke šumske biljke okupljaju oko njega, pouzdajući se u njegovu zaštitu, krijući se u trenutku nedostojanstva i potrebe.

Ustala je sa debbla i nastavila uzbrdo, sada polako koraćajući umesto da trći. Ostavila je lutku, a drvo joj se nije obratilo kao prošli put, ali učinilo je nešto drugo, izvelo je neki drugi ćin, i sve je bilo dobro.

Stigla je do prevoja strmине i pošla niz suprotnu stranu, prema logoru; kad je pošla nizbrdo shvatila je, iznenada, mada nije zapravo videla, da nije sama. Brzo se okrenula i ugledala ga, obućenog samo u kratke pantalone, tako da mu se bronzano telo, glatko i ćvrsto, sjajilo pod suncem; ranac mu je bio kraj nogu a luk naslonjen na telo. Oko vrata je na vrpći nosio dvogled, napola sakriven ogrlicom.

"Da li sam uljez na tvojoj zemlji?" ućtivo je upitao.

"Zemlja je slobodna", odgovorila je.

Ogrlica ju je zaprepastila. Nije prestajala da zuri u nju.

On ju je dotakao prstom. "Taština", rekao je.

"Ubio si velikog belog medveda", rekla je ona. "Više od jednog, po broju kandži."

"To je i način", kazao je, "da se pazi na broj. Jedna kandža, jedan medved. Po kandža od svakog."

Glasno je dahнула. "Tvoja medicina je snažna."

Potapšao je luk. "Moj luk je snažan. Moje strele su prave, sa vrhovima od kремена. Kremen je bolji od svega, sem čelika, a gde sad da nađeš dobar čelik."

"Dolaziš sa Zapada", rekla je. Znala je da veliki beli medvedi žive samo na Zapadu. Jednog iz njenog naroda, Jelena Koji Trči, ubio je jedan takav, pre nekih godinu dana.

Klimnuo je glavom. "Daleko sa Zapada. Sa mesta gde je velika voda. Sa okeana."

"Koliko je to daleko?"

"Daleko? Ne znam. Mnogo mesečevih mena na putu."

"Računaš u mesečevim menama. Jesi li ti od mog naroda?"

"Ne, mislim da nisam. Da nije sunca, moja koža bi bila bela. Sreo sam neke od tvojih, lovili su bafala. Oni su bili prvi ljudi koje sam sreo, osim mojih. Nisam ni znao da ima drugih ljudi. Znao sam samo za divlje robote."

Napravila je pokret odbijanja. "Mi nemamo ništa s robotima."

"To sam već shvatio."

"Koliko još nameravaš da hodaš? Prerije se završavaju na istoku. Ostaje samo šuma. A onda dođe drugi okean. Videla sam mape."

Pokazao je ka kući koja je stajala na vrhu visoravni. "Možda samo donde. Ljudi u ravnicaма pričali su mi o velikoj kamenoj kući u kojoj žive ljudi. Video sam mnoge kamene kuće, ali u njima niko nije živeo. Žive li ljudi u ovoj?"

"Njih dvoje."

"I to je sve?"

"Ostali su", rekla je, "otišli na zvezde."

"I to su mi rekli", odgovorio je, "i pitao sam se šta to znači. Nisam mogao da verujem. Ko bi želeo da ode na zvezde?"

"Našli su druge svetove na kojima žive."

"Zvezde su samo sjajna svetla na nebu."

"To su druga sunca", rekla je. "Zar nisi čitao knjige?"

Odmahnuo je glavom. "Jednom sam video jednu. Rekli su mi da je to knjiga. Rekli su mi da bi mi pričala kad bih znao kako. Ali osoba koja mi ju je pokazala zaboravila je način."

"Ne umeš da čitaš?"

"Znači, to se zove čitanje? Način na koji knjige govore?"

"Da, tako je", rekla je. "Postoje mali znakovi. Treba da čitaš znakove."

"Imaš li ti knjigu?" upitao je.

"Veliku kutiju punu knjiga. Sve sam ih pročitala. Ali tamo gore", pokazala je, "imaju sobe ispunjene samo knjigama. Moj deda, iz ne znam tačno kog kolena, danas će ih pitati mogu li da čitam te knjige."

"Čudno", rekao je. "Ti čitaš knjige. Ja ubijam medvede. Ne sviđa mi se pomisao na knjige. Rekli su mi da knjige govore, ali po drevnoj magiji, i da ih treba ostaviti na miru."

"To nije tačno", rekla je. "Ti si čudan čovek."

"Dolazim iz daleka", rekao je, kao da je to objašnjenje. "Preko visokih planina, preko velikih reka, preko mesta gde postoji samo pesak i previše sunca."

"Zašto si to učinio? Zašto si pošao ovako daleko?"

"Nešto u meni je reklo idi i nađi. Nije reklo šta treba da nađem. Samo - idi i nađi. Niko drugi od mog naroda nikada nije otišao da nađe. Osećam da me nešto vodi, kao da ne mogu da mirujem. Kada su mi ljudi u ravnici rekli za ovu veliku kamenu kuću, pomislio sam da je možda to ono što treba da nađem."

"Ideš tamo gore?"

"Da, naravno", rekao je.

"A ako je to ono što si pošao da nađeš, hoćeš li ostati neko vreme?"

"Možda. Ne znam. Reći će mi ono u meni što me vodi. Pre nekog vremena sam pomislio da sam našao ono što je trebalo i bez ulaženja u kuću. Veliki hrast se promenio. Ti si ga navela da se promeni."

Porumenela je od besa. "Špijunirao si me. Sedeo si tamo i špijunirao me."

"Nisam hteo da te špijuniram", rekao je. "Dolazio sam uzbrdo, a ti si silazila, i video sam te kraj drveta. Sklonio sam se da me ne vidiš."

Pomislio sam da ne bi želela da iko zna. Zato sam ćutao. Sakrio sam se. Tiho sam se udaljio, kako ne bi saznala."

"Pa ipak si mi rekao."

"Da, rekao sam. Hrast se promenio. To je nešto čudesno."

"Kao znaš da se promenio?"

Nabrao je čelo. "Ne znam. Tako je bilo i s medvedom. Moja strela ga nije ubila a ipak mi je mrtav pao pred noge. To me sve zbunjuje. Ne znam ništa o takvim stvarima."

"Kaži mi, kako se to hrast promenio?"

Odmahnuo je glavom. "Samo sam osetio promenu."

"Nisi smeo da špijuniraš."

"Stidim se. Neću više govoriti o tome."

"Hvala", rekla je i okrenula se da nastavi nizbrdo.

"Mogu li da pođem s tobom?"

"Ja idem ovuda", rekla je. "Ti ideš u kuću."

"Videćemo se ponovo", rekao je.

Nastavila je nizbrdo. Kada se konačno osvrnula, još uvek je stajao tamo. Ogrlica od medveđih kandži blistala je pod suncem.

5.

Tuđinac je bio konzerva crva. Smestio se među stenje, blizu hrpe vresa koji je rastao s jedne strane ponora, pod drveće koje se naginjalo i povijalo, gotovo viseći nad suvim koritom potoka. Sunčeva svetlost što se probijala kroz lišće rasipala se preko izuvijanog tuđinca, a materija od koje je njegovo telo bilo načinjeno odbijala je zrake, pa je izgledalo kao da sedi u barici izlomljenih duga.

Džeson Vitni, sedeći na obali pokrivenoj mahovinom, zavalio se i naslonio na malo pepeljasto drvo, udobno se smestivši, opuštajući se. Klisuru je ispunjavao slabi, lagani miris umirućeg jesenjeg lišća. Ovo je užas, pomislio je, a onda je pokušao da to osećanje izbriše iz uma. Neki od njih i nisu strašni; drugi, opet, jesu. Ovo je bilo najgore od svega što je ikad video. Kad bi makar mirovalo, pomislio je, čovek bi mogao da ga zapamti i tako se barem malo navikne na njega. Ali nije mirovalo, nego se migoljilo, baš kao crvi u konzervi, a pokreti su samo naglašavali koliko je odvratno.

Počeo je da pažljivo pribira misli, da ga njima dotakne, a onda je, iznenada uplašen, povukao um i pažljivo ga ušuškao u sebe. Morao je da se smiri pre nego što pokuša da razgovara s ovim. Neko naviknut na tuđince kao ja, pomislio je, trebalo bi da je spreman na sve, ali ovo ga je ipak nadvladalo.

Ćutke je sedeo, udisao miris umirućeg lišća u zaklonjenoj tišini, ne dozvoljavajući sebi da išta misli. Tako se to radi - nekako im se prišunjaš, pretvarajući se da ih ne primećuješ.

Ali tuđinac nije čekao. Posegnuo je i dotakao ga mentalnim pozdravom koji je bio čvrst, smiren i topao, potpuno različit od vizuelnog utiska koji je ostavljao.

- Dobro došao, reče, u ovo sklonište. Nadam se da ne narušavam neki običaj što ti se obraćam, i da nikome ne smetam. Znam šta si ti. Video sam još neke takve. Ti si ljudsko biće.

- Da, reče Džeson, ja sam čovek. A ti si ovde veoma dobrodošao. Ne narušavaš nikakve običaje, jer ih imamo vrlo malo. A nisi ni na smetnji.

- Ti si jedan od putnika, reče konzerva crva. Sada se odmaraš na svojoj planeti, ali ponekad putuješ daleko.

- Ja ne, odgovori Džeson. Mnogi drugi to rade, ali ja ostajem kod kuće.

- Onda sam zaista stigao na svoje odredište. Ovo je planeta putnika s kojim sam razgovarao, negde drugde. Nisam bio siguran.

- Ovo je planeta Zemlja, reče Džeson.

- To je to, zadovoljno reče stvorenje. Nisam mogao da se setim. Taj drugi mi ju je opisao, i tražio sam nadaleko i naširoko, ali imao sam samo uopštenu ideju o pravcu u kome leži. Ali kad sam stigao, bio sam siguran da je to prava planeta.

- Znači, tražio si našu Zemlju? Nisi samo svratio da se odmoriš?

- Došao sam da potražim dušu.

- Šta si došao da potražiš?

- Dušu, ponovi stvorenje. Taj drugi s kojim sam razgovarao rekao je da su ljudi nekada imali dušu i da je verovatno imaju i dalje, iako nije bio sasvim siguran, pošto je vrlo malo znao o tome. Zainteresovao me je tom pričom o dušama, ali nije mogao da mi valjano objasni šta je tačno duša. Tako rekoh sebi, sasvim tiho, naravno, nešto tako divno vredi potražiti. I tako sam počeo potragu.

- Možda će te zanimati, reče Džeson, da su i mnogi ljudi tražili svoju dušu isto tako uporno kao ti.

Upitao se kakvim je to čudnim sledom događaja neko iz klana stupio s ovakvim stvorenjem u razgovor o duši. Prilično neobična tema, pomislio je, jer podrazumeva i dosta opasnosti. Ali to najverovatnije nije bio ozbiljan razgovor, ili barem nije bio tako zamišljen, iako ga je ova konzerva crva ipak shvatila dovoljno ozbiljno da bi se upustila u potragu od ko zna koliko godina.

- Osećam nešto neobično u tvom odgovoru, reče tuđinac. Možeš li da mi kažeš imaš li ti dušu?

- Ne mogu, odgovori Džeson.

- Da je imaš, svakako bi znao.

- Nije sigurno, reče Džeson.

- Zvučiš, reče stvorenje, baš kao onaj od tvoje vrste s kojim sam čitavo popodne sedeo na vrhu brega na mojoj, veoma lepoj, planeti. Razgovarali smo o mnogo čemu, ali druga polovina našeg razgovora ticala se uglavnom duše. Ni on nije znao ima li dušu, a nije bio

siguran ni za ostale ljude, ni sada ni u prošlosti, i nije mogao da mi kaže šta je duša i kako biće koje je nema može da je stekne. Izgledalo mi je da je svestan prednosti posedovanja duše, ali o tome se izražavao vrlo maglovito. Objašnjenje koje mi je pružio bilo je u mnogo čemu veoma oskudno, ali učinilo mi se da nazirem u njemu zrnce istine. Svakako, pomislio sam, ako pronađem put do njegove rodne planete, tamo ću naći nekoga ko će mi pružiti podatke koje želim.

- Žao mi je, reče Džeson. Strašno mi je žao što si putovao tako daleko i potrošio toliko vremena.

- Ništa ne možeš da mi kažeš? I nema nikoga drugoga?

- Možda ima, reče mu Džeson, i brzo dodade: Nisam sasvim siguran.

Pogrešio je, i znao je to. Nije smeo pustiti Jezekilja da se umeša u ovo. Kakav je spetljan, Jezekilj će pobrljaviti.

- Ali mora da ima drugih.

- Samo nas je dvoje.

- Mora da grešiš, reče tuđinac. Već dvoje ih je došlo. Nijedno nije bilo ti. Stajali su i gledali, a onda su otišli. Nisu primetili kada sam pokušao da razgovaram.

- Nisu mogli da te čuju, objasni Džeson. Nisu mogli da odgovore. Oni koriste umove za druge stvari. Oni su mi rekli. Znali su da ću ja moći da govorim s tobom.

- Znači, samo još jedna osoba može da razgovara.

- To je sve. Ostali su otišli, daleko, među zvezde. S jednim od njih si razgovarao.

- A taj drugi ovde?

- Ne znam, reče Džeson. Ona nikad nije razgovarala s nekim ko nije iz našeg naroda. S našima dobro razgovara, bez obzira koliko su daleko.

- Onda si ti jedini. A ne možeš ništa da mi kažeš.

- Slušaj, reče Džeson, to je stara ideja. Nikad nije dokazana. Postoji samo vera. Ja imam dušu, rekao bi neko. Verovao bi u to jer su mu drugi tako pričali. Veoma autoritativno. Bez ikakvih pitanja. Toliko često su mu to govorili da nije ni pomišljao na mogućnost da nema dušu. Ali nikad nije bilo dokaza. Nikad nije bilo dokazano.

- Ali, časni gospodine, zavapi tuđinac, vi ćete mi reći, zar ne, makar

šta je duša.

- Mogu da ti kažem, odgovori Džeson, šta bi duša trebalo da bude. To je deo tebe. Nevidljiv, neprimetan. Ne deo tela. Čak ni deo uma. Živi večito, čak i posle tvoje smrti. Ili se barem pretpostavlja da živi večito, a uslovi u kojima se nađe posle tvoje smrti zavise od toga kakvo si stvorenje bio.

- Ko prosuđuje kakav si bio?

- Božanstvo, reče Džeson.

- A to božanstvo je?

- Ne znam, reče Džeson. Jednostavno ne znam.

- Onda si pošten prema meni. Moram da ti se od srca zahvalim na tom poštenju. Govoriš veoma slično onome s kojim sam razgovarao.

- Možda ima još neko, reče Džeson. Ako uspem da ga nađem, razgovaraću s njim.

- Ali rekao si...

- Znam šta sam rekao. To nije čovek, nego drugo biće koje je možda mudrije od mene.

- I ja ću razgovarati s njim?

- Ne, s njim ne možeš da razgovaraš. Nema načina na koji bi ti mogao da razgovaraš s njim. Moraćeš to da prepustiš meni.

- Verujem ti, reče konzerva crva.

- U međuvremenu, reče Džeson, hoćeš li da budeš moj gost? Imam obitavalište. Ima mesta za tebe. Bilo bi nam drago da te primimo.

- Osećam, reče tuđinac, nelagodnost u tebi dok me gledaš.

- Neću da te lažem, reče Džeson. Osećam se nelagodno. Ali verujem da se i ti osećaš nelagodno dok gledaš mene.

Nije bilo misla lagati i Džeson je to znao. Nisu bile potrebne reči da stvorenje sazna za nelagodnost.

- Ja ni najmanje, reče stvorenje. Ja sam trpeljiv. Ali možda je bolje da ostanemo razdvojeni. Čekaću te ovde.

- Da li ti je nešto potrebno? upita Džeson. Da li ti nešto nedostaje? Nešto što bih mogao da ti donesem, hrana ili nešto da ti bude udobnije?

- Ne, hvala. Sasvim mi je dobro. Dovoljan sam sam sebi.

Džeson je ustao da pođe.

- Imaš lepu planetu, reče tuđinac. Vrlo mirno mesto. I tako puno neobičnoga, i lepote.

- Da, reče Džeson, i mi tako mislimo. Veoma lepa planeta.

Uzverao se duboko usečenom stazom kojom je bio sišao u usek. Utvrdio je da je sunce prošlo zenit i da se spušta ka zapadu. Ogromni olujni oblaci su ključali vrlo daleko, i znao je da će uskoro sakriti sunce. Dolazak oblaka kao da je produbio tišinu šume. Čuo je tihi šum padanja lišća što se spuštalo na tle. Negde iz daljine, sleva, doprlo je čavrljanje veverice, uznemirene, najverovatnije, nekom šumskom fantazijom koju je smislila u svom neozbiljnom malom umu.

Bio je ovo sjajan dan, pomislio je, sjajan čak i ako padne kiša - i dalje će biti sjajan, u svakom pogledu, sem jednog, i šteta što će ga pokvariti problem koji je natovario sebi na leđa.

Da bi održao reč stvorenju koje čeka u klisuri, moraće da razgovara sa Jezekiljem, ali ako bude razgovarao sa samozvanim robotom-opatom, ko zna šta će se sve dogoditi. Iako je možda nepravedno što robota naziva samozvancem. Ko može da presudi jesu li roboti, u nedostatku zainteresovanih ljudi, bespravno postavili sebi zadatak da održavaju iskru drevne ljudske vere?

I šta s tom drevnom verom, upitao se. Zašto je čovečanstvo odustalo od nje? Ona je, do izvesnog stepena, postojala sve do onoga dana kada je ljudska rasa odvedena nekuda. U ranim zapisima njegovog dede još postoje nagoveštaji vere. Možda, ali u nešto drugačijem obliku, ona još uvek postoji kod Indijanaca, iako mu to ničim nisu pokazali. Možda neki, ili možda svi mladi ljudi ostvaruju tajne simbolične veze s pojavama iz sveta prirode, ali pitanje je da li se to može nazvati verom. O tome se nikada ne govori i stoga, naravno, nije bogzna šta ni znao.

Ostali su pogrešni ljudi, pomislio je. Da je ono što je odvelo ljudsku rasu poštedelo neki drugi deo stanovništva, možda bi drevna ljudska vera još uvek cvetala, možda bi bila čak i snažnija nego ikada ranije. Ali među svima onima koji su te sudbonosne noći bili u velikoj kući na brdu, vera je već bila nagrizena, i zadržali su se samo izvesni običaji, kojima su se pokoravali po navici. Možda je nekada u tome i bilo značenja. U stolecima pošto je zasnovana, u svoj svojoj veličini, počela je da bleđi, pretvorila se u senku nekadašnje sile i snage. Postala je žrtva pogrešnog ponašanja ljudi, sveprisutnog shvatanja svojine i profita. Pretvorila se u otmene zgrade pune pompe i sjaja,

umesto da je neguju ljudsko srce i um. A sada se svela na ovo - da je održavaju stvorenja koja nisu ljudi, mašine kojima je ugrađeno nešto ljudskosti samo zbog ljudske tehnologije i ponosa.

Stigao je na vrh prevoja i primetio, pošto se šuma povukla pa je vidik bio slobodan, da se olujni oblaci gomilaju, sve više na zapadnom nebu, potpuno zaklonivši sunce. Kuća je ležala pred njim, i on se uputio njoj nešto bržim korakom nego što je inače obično činio. Jutros je bio otvorio knjigu, i još uvek mu je ležala otvorena na stolu, bez novog zapisa. Jutros nije imao šta da zapiše, ali sada će imati mnogo šta da opiše - posetu Horasa Crvenog Oblaka, tuđinca u klisuri i njegov neobični zahtev, želju Jutarnje Zvezde da čita knjige i poziv koji joj je uputio: da živi s njim i Martom. Moraće da krene s pisanjem pre večere, a posle večernjeg koncerta opet će sedeti za pisači sto i završiti opisivanje događaja toga dana.

Muzičko drveće se usklađivalo, jedan mlad izdanak je falširao. Negde pozadi robot kovač je bučno lupao po metalu - najverovatnije popravljajući plug. Setio se da mu je Tačer rekao kako su svi raonici doneti na popravku, pred proleće i novu sezonu setve.

Vrata na verandi su se otvorila, Marta je izašla i pošla mu u susret stazom. Bila je divna, primetio je dok ju je gledao - divnija, u mnogo čemu, nego onog davno prošlog dana kada su se venčali. Imali su dobar zajednički život. Čovek ne bi mogao da traži ništa bolje. Prožeo ga je topli sjaj zahvalnosti zbog ispunjenosti njihovih života.

"Džesone", uzviknula je žureći mu u susret. "Džesone, tu je Džon! Tvoj brat, Džon, stigao je kući!"

6.

Odlomak iz dnevnčkog zapisa - 2. septembar 2185.

... Često se pitam kako se desilo da nas propuste. Ako je Čovečanstvo odvedeno, što je mnogo verovatnije nego da su sami otišli, kakvim je obrtom sreće, ili usuda, sila koja je to izvela poštedela ljude u ovoj kući? Fratri i braća iz manastira milju niz put takođe su odvedeni. Ljudi iz poljoprivredne stanice, zapravo povelikog sela na pola milje iza njih, takođe. Veliki stambeni kompleks pet milja uz reku, gde su živeli ljudi koji su lovili ribu, ispražnjen je. Samo smo mi ostali.

Ponekad se pitam da li su to možda i dalje delovale društvene i finansijske privilegije koje je moja porodica uživala tokom nešto više od stoleća - da li smo, na neki način, ostali izvan domašaja čak i te natprirodne sile, kao što samo ostali van domašaja (pa, čak nam je i koristilo) bede i ograničenja potreba, koje je ljudima nametnula prenaseljenost Zemlje. Izgleda da je društveni aksiom da, kad beda i lišavanje pogađaju većinu, manjina stiče još veći luksuz i komfor, hraneći se bedom. Možda oni nisu svesni da se hrane bedom, možda to uopšte ne žele - ali ipak je tako.

Ta krivica unazad tera me, naravno, da se jednako pitam, mada znam da problem ne može biti u tome, jer su se, sem naše, i mnoge druge porodice gojile bedom, a one nisu poštedene. Ako je pošteda prava reč. Nemamo pojma, naravno, šta je odvođenje značilo. Možda je značilo smrt, ili, možda, prenos na neko drugo mesto, ili možda na mnoga druga mesta, a ako je to tačno, možda je prenos bio blagoslov. Jer Zemlja, tih dana, nije bila mesto na kome bi većina ljudi želela da ostane. Čitava površina tla, a i deo mora, i čitava proizvodnja energije korišćeni su da se osigura goli opstanak hordi koje su naseljavale Zemlju. Goli opstanak nije obična fraza, jer su ljudi imali jedva dovoljno da jedu, jedva dovoljno mesta za život, jedva dovoljno tkanina da pokriju tela da se zadovolji osećanje pristojnosti.

To što je moja porodica, kao i druge slične njoj, imala privilegiju da zadrži relativno veliki životni prostor, koji su moji preci uzeli za sebe

davno pre nego što je prenaseljenost postala onako ogromna, samo je još jedan primer nejednakosti koja je vladala. To što je pleme Indijanaca sa jezera Lič, koje je natprirodna sila takođe poštedela, živelo na relativno velikom i retko naseljenom prostoru, može se objasniti na drugi način. Zemlja na koju su proterani, pre više stoleća, bila je uglavnom bezvredna, mada im je ipak tokom godina oduzimana, deo po deo, zbog neumorne snage ekonomskog pritiska, i na kraju bi i oni ostali bez ičega i bili potisnuti u anonimnost globalnog geta. Doduše, iskreno rečeno, njihovi životi su, na neki način, bili geto od samog početka.

U to vreme nestanka, građenje ove kuće i kupovina imanja koje je okružuje bili bi nemogući. Na primer, nigde se ne bi mogao naći prostor; a i toliko bi koštao da ga ni najimućnije porodice ne bi mogle kupiti. Osim toga, ne bi bilo radne snage ni materijala za gradnju kuće, jer svetska ekonomija je bila prenapregnuta samo da bi izdržavala osam milijardi ljudi.

Moj pradede je sagradio ovu kuću pre gotovo jednog i po veka. Čak i tada je bilo teško kupiti zemlju, a on je uspeo samo zato što je manastir zapao u teškoće pa su morali da prodaju deo imanja kako bi ispunili materijalne obaveze. Gradeći kuću moj pradede je zanemario sve moderne struje i vratio se čvrstini i jednostavnosti velikih seoskih kuća od pre više stoleća. Dobro ju je sagradio i često je govorio da će stajati zauvek; mada je to, naravno, bilo preterivanje, kuća će svakako stajati i kada se mnoge druge zgrade pretvore u gomile šuta.

S obzirom na trenutnu situaciju, imamo sreće što posedujemo takvu kuću, tako čvrstu i prostranu. Čak i sada u njoj živi šezdeset sedam osoba ne sasvim neudobno, iako ćemo, pošto nam broj raste, morati da potražimo nova mesta, da se neki presele. Kuće kraj poljoprivredne stanice sada su sasvim propale, ali manastirska zdanja, čvršće građena, i dalje stoje kao mogući prostor za život (a četiri robota koja ih sada zauzimaju mogu se zadovoljiti i s manje prostora), isto tako i veliki stambeni kompleks uz reku. Tamošnje zgrade vapiju za popravkama, pošto su svih ovih pedeset godina zvrjale prazne, ali naši roboti, uz odgovarajući nadzor, mogli bi da ih srede.

Što se tiče životnih potreba, dobro smo osigurani, jer smo prosto

preuzeli koliko nam je god trebalo sa prostranog imanja koje su ranije obrađivali ljudi iz poljoprivredne stanice. Roboti daju radnu snagu sasvim doraslu situaciji, i pošto se poljoprivredne mašine polako kvare i nemoguće ih je popraviti, vratili smo se konjskoj vuči i običnim kosačicama i sejačicama, koje su naši roboti napravili očerupavši savremene i prefinjene aparate.

Sada smo u stanju koje volim da zamišljam kao domaćinsko - imanje obezbeđuje sve što nam je potrebno. Imamo velika stada ovaca koja daju vunu i meso, krave za mleko i junad, svinje za šunku i slaninu, živinu za jaja i piletinu, pčele i trsku za med i šećer, žito za brašno i prostrane bašte za raznorazno povrće. To je jednostavan život, ali i tih i vrlo prijatan. Ponekad smo, u početku, žalili za starim - ili je barem mlađem svetu nedostajao, ali sada mi se čini da smo svi uvereni kako, na ovaj način, stvaramo i vodimo vrlo prijatan život.

Samo zbog jednog duboko žalim. Mnogo puta sam pozeleo da su moj sin Džonatan i njegova divna žena Marija, roditelji naše troje unučadi, poživali da budu ovde s nama. Njih dvoje bi, znam, uživali u ovakvom životu. Još kao dečak, Džonatan se nikad ne bi umorio od lutanja po imanju. Voleo je drveće i cveće, ono malo divljih stvorenja koja su uspela da i dalje opstanu u našem deliću šume, slobodno i nesputano osećanje kakvo daje malo otvorenog prostora. Sada se svet (ili sve od sveta što ja znam, a pretpostavljam da je i ostatak isti) ponovo pretvara u divljinu. Drveće niče po starim farmama. Trava je prodrila na mesta gde nikad pre nije rasla. Divlje cveće se vraća i širi iz malih, zaklonjenih niša gde se krilo, i divljina sve preuzima. Rečne doline, sada sasvim obrasle šumom, vrve od veverica i rakuna, a povremeno se pojavi i po koji jelen, verovatno dolutao sa severa. Znam za pet prepeličjih gnezda koja dobro napreduju, a pre neki dan sam naišao na jato tetreba. Ponovo jata ptica selica svakog proleća i jeseni lete preko neba u uređenom poretku. Čim se čovekova teška ruka malo podigla sa Zemlje, skromna stvorenja su se vratila na ono što je nekada bilo njihovo. Uz manje razlike, situacija liči na vrene istrebljenja dinosaurusu krajem krede. Najvažnija razlika je, naravno, što su dinosaurusi potpuno izumrli, a šačica ljudi postoji i dalje. No, možda malo prerano donosim takav zaključak. Veruje se da je triceratops bio poslednji dinosaurus, i sasvim je moguće da su mala krda triceratopsa i dalje

životarila, koji milion godina, pošto su ostali dinosaurusi izumrli, a onda su i oni podlegli faktorima koji su doneli istrebljenje ostalima. U takvom svetlu, činjenica da nekoliko stotina ljudi, bedni ostatak nekada moćne rase, i dalje opstojava, ne mora biti od neke važnosti. Možda smo mi triceratopsi ljudske vrste.

Kada su dinosaurusi i mnogi drugi reptili izumrli, u tako nastali vakuum su provrveli sisari, koji su životarili milionima godina pre toga, i počeli su da se šire i preuzimaju njihovo mesto. Je li onda ovo nov primer, hoće li nestanak jedne populacije sisara pružiti ostalim kičmenjacima novu priliku, oslobodivši ih ljudskog usuda? Ili je to samo slučajnost? Da li je čovečanstvo, ili njegov najveći deo, uklonjeno kako bi ostavilo prostor za dalji evolucionni razvoj? I ako je tako, koje je, i gde je, to novo evoluirano biće?

Kad razmišljam o ovome, najviše me brine neobičnost procesa nestanka. Promena klime, geografska pomeranja, bolest, izmena ekoloških činilaca, faktori koji ograničavaju dostupnu hranu - sve to je fizički, biološki i geološki razumljivo. Izumiranje, ili gotovo izumiranje ljudske rase nije takvo. Jedno je sporo, postepeno odumiranje; trenutni nestanak je nešto sasvim drugo. Trenutno izumiranje pretpostavlja uplitanje inteligencije, to nije prirodni proces. Ako je istrebljenje bilo posledica delovanja neke druge inteligencije, čovek prosto mora da se upita ne samo gde je, i šta je, ta druga inteligencija, nego i još važnije: zašto je to učinila.

Da li to znači da sav život u galaksiji nadgleda neka ogromna središnja inteligencija koja nužno reaguje na izvesne zločine, zločine koji se ne mogu zanemariti? Da li je nestanak ljudske rase kazna, uništenje, smrtna presuda donesena zbog onoga što smo učinili planeti Zemlji i svim ostalim stvorenjima koja su je s nama delila? Ili je to bilo samo uklanjanje, čišćenje - postupak preduzet da se spreči potpuno uništenje vredne planete? Ili, možda, u još dalekosežnijem razmišljanju, da se planeti pruži prilika za oporavak, tokom sledećih milijardu-dve godina - pošto su joj oteta prirodna bogatstva - pa da se stvore novi slojevi uglja i nove količine nafte, da se namučeno tle oporavi, da se stvore nove količine gvozdene rude?

Malo je smisla, čini mi se, i još manje koristi od razmišljanja o tome i postavljanja ovakvih pitanja. Ali čovek, takav kakav je, pošto je

stekao svoju kratkovečnu prevlast na planeti upravo umećem postavljajući pitanja, ne može da se uzdrži od ovakvih pretpostavki...

7.

Polovinom popodneva na nebu se nagomilao gust sloj oblaka i Jezekilj, koji je to gledao, pomislio je kako izgleda kao da na nebu postoje lestvice kojima se oblaci penju, postajući sve viši i veći, sve upečatljiviji, i sve više preteći. A onda se, skoro odmah, pokajao što je tako pomislio - jer nije bilo lestvica, to je Božja volja nagomilala oblake. Bio je zbunjen i postuđen tim uzletom mašte, svojim romantizmom koji je trebalo odavno da savlada, a koji je poslednjih godina (ili mu se tako samo činilo) sve češće izbijao na površinu. A možda on to, pomislio je, poslednjih godina prosto više obraća pažnju na uzlete mašte, užasnut što u njemu postoje tako neozbiljne misli, tako daleke od ozbiljnih razmišljanja kojima bi trebalo da se posvećuje.

Ostala braća su, u radnoj sobi, bila nagnuta nad knjigama. Sedeli su tako godinama, posvećeni cilju sakupljanja i sažimanja, do osnovnih istina, svega što je stvorenje, čovek, napisao, svega što je mislio, o čemu se pitao, što je razmatrao, u duhovnom smislu. Od njih četvorice samo on, Jezekilj, nije se vezao za pisanu i štampanu reč, jer tako su se dogovorili u početku, pre mnogo stoleća, kada su isplanirali svoju potragu za istinom. Njih trojica će proučavati sve što je bilo napisano - prepisivaće, preslagati, ponovo razmatrati, kao da je jedan čovek, jedan jedini čovek sve to smislio i napisao, a ne mnogi ljudi koji su se trudili da shvate, nego samo jedan čovek koji zaista jeste shvatio. Njih trojica će obavljati posao, a četvrti će čitati njihove procene i izvode i, na osnovu toga, pokušaće da shvati značenje koje je čoveku izmicalo. To je bila sjajna ideja, uveravao je Jezekilj samog sebe; zvučala je tako mudro, i još uvek je bila mudra, ali pokazalo se da je put do istine duži i teži nego što su mislili, jer još uvek nisu bili ni nadomak njoj. Vera je nešto drugo; tokom godina njihova vera se produbljavala i jačala zbog posla, ali produbljavanje vere nije ih dovelo do istine. Da li je moguće, upitao se Jezekilj, da nema mesta i za veru i za istinu, da se te dve pojave međusobno isključuju, da ne mogu istovremeno da postoje? Uzdrhtao je pri toj pomisli. Ako je zaista tako, oni su, znači, protraćili stoleća predanog

rada ni na šta, pokušavajući da uhvate pramen magle. Mora li vera da bude upravo to, spremnost i sposobnost da se veruje i kad si suočen s nedostatkom dokaza? A ako se dokaz nađe, da li bi vera umrla? I ako je zaista tako, šta bi oni odabrali? Je li moguće, pitao se, da su i ljudi pokušavali isto ovo, i da su shvatili kako ne postoji nikakva istina, nego samo vera, a pošto nisu mogli da prihvate veru bez dokaza, potpuno su je napustili? U knjigama nije bilo ničega što bi ukazivalo na to, mada, iako su imali hiljade knjiga, nisu ih imali sve. Da li negde na svetu postoji, i polako propada, ili je možda već propala, knjiga (ili nekoliko knjiga) gde jasno piše šta je čovek zaista učinio, ili je pokušao da učini, i nije uspeo.

Čitavo popodne je šetkao baštom, i to nije bilo neobično, jer se tuda često šetao. Hodanje mu je pomagalo da misli, a, osim toga, voleo je baštu zbog njene lepote - zbog menjanja lišća, zbog pojave pupoljaka u proleće, zbog čudesa života i smrti, zbog pesme ptica i njihovog načina leta, zbog izmaglice nad obalama reka, a povremeno i zbog orkestra muzičkog drveća - iako nije bio siguran da mu se muzičko drveće zaista dopada. Ali sada je pošao ka vratima glavne zgrade i baš kad je stigao do njih, prolomila se oluja, kiša je u talasima stala da zaliva baštu, udarajući o krovove, ispunjavajući pukotine, istoga pretvorivši staze u živahne potoke.

Otvorio je vrata i žurno krenuo, ali je za trenutak ipak ostao na ulazu, držeći vrata poluotvorena, kako bi pogledao baštu pod potocima kiše što su se šišteći spuštali na travu i cveće. Drevna vrba koja je stajala kraj klupe, povijala se za vetrom, kao da pokušava da se iščupa i oslobodi korenja koje je drži.

Negde je nešto lupalo i tek pošto je oslušnuo, uspeo je da odredi odakle dopire zvuk. Velika metalna spoljašnja kapija otvorila se na vetru i sad je lupala po kamenom zidu. Ako je ne zatvori i zaključa, može se razbiti na paramparčad.

Jezekilj je izašao i zatvorio vrata za sobom. Dok je hitao niz mokru stazu, vetar i voda su ga napadali, zasipajući mu telo litrama vode. Staza je vodila oko ugla kuće i sada je hodao uz vetar - činilo mu se kao da mu je ogromna šaka položena na metalne grudi pa ga pritiska kako bi ga zadržala. Smeđi haljetak je lepršao iza njega, lepećući pod vetrom.

Kapija je bila pravo pred njim, njihala se na šarkama i lupala o zid, a

metal je drhtao pri svakom udaru o kamen. Ali kraj kapije je bilo još nešto što mu je privuklo pažnju. Kraj nje je ležalo zgrčeno i skvašeno telo, delom na stazi delom na travi. Čak i kroz zavesu kiše jasno je razabrao da je u pitanju čovek.

Prilika je ležala ničice, i kada ju je okrenuo, ugledao je krivudavu ranu koja je počinjala na slepoočnici i protezala se preko lica, ne krvareći, jer je kiša spirala krv, pa se videla pruga ogoljenog mesa.

Obavio je telo rukama i ustao, podižući čoveka, okrenuo se i pošao nazad stazom, čvrsto gazeći kako bi se odupro pritisku vetra koji bi ga, da se nije borio, naterao da trči.

Stigao je do vrata glavne zgrade i ušao. Petom je zatvorio vrata i prešao preko odaje do klupe kraj zida, kako bi na nju spustio čoveka. Video je da ovaj još diše, jer su mu se grudi dizale i spuštale. Bio je to mladić, ili je barem izgledao mlad, i na njemu, osim kratkih pantalona, dvogleda i ogrlice od medveđih kandži, koji su mu visili oko vrata, nije bilo ničega.

Stranac, pomislio je Jezekilj, ljudsko biće koje je došlo niotkuda i koje je, milošću Božjom, potražilo ovde utočište pred olujom, a tu ga je dočekala kapija koja ga je udarila i onesvestila čim ju je otvorio.

Otkako su roboti preuzeli manastir, sad je, ovo, prvi put da im dođe čovek tražeći zaklon i pomoć. A to je, rekao je u sebi, rekretnica, jer, istorijski gledano, ovakva mesta i jesu građena da bi ljudi u njima nalazili zaklon i pomoć. Osetio je drhtaj, drhtaj uzbuđenja i posvećenosti. Ovaj zadatak moraju prihvatiti, to je dužnost i obaveza koje moraju ispuniti. Mora naći ćebad da ugreje mladića, toplu hranu, vatru, krevet - a u čitavom manastiru nije bilo ni ćebadi, ni tople hrane, ni vatre. Nema ih odavno, jer robotima nisu bili potrebni.

"Nikodemuse!" povikao je. "Nikodemuse!"

Glas se odbijao od zidova, kao da su se čudesno probudili stari odjeci, odjeci koji su čekali mnogo, mnogo godina.

Čuo je trčeće korake. Vrata su se otvorila i svi su upali unutra.

"Imamo gosta", rekao je Jezekilj. "Povređen je i moramo da ga negujemo. Neka jedan od vas otrči do Kuće i nađe Tačera. Recite mu da nam treba hrana, ćebad i nešto za vatru. Neka neko drugi iscepka nešto nameštaja i strpa ga u kamin. Sve drvo napolju je mokro. Ali pokušajte da odaberete manje vredan nameštaj. Neke stare stolice, možda, neki polomljen sto ili stalak."

Čuo ih je kako odlaze, čuo je kako su se spoljašnja vrata zalupila za Nikodemusom koji je nestao u oluji, da ode do Kuće.

Jezekilj je čučnuo kraj klupe i pažljivo osmotrio čoveka. Disao je pravilno a lice mu je bilo malo manje bledo, što se videlo čak i kroz preplanulu kožu. Pošto je kiša više nije spirala, krv je kapala iz posekotine i slivala se niz lice. Jezekilj je podigao kraj svog kišom natopljenog haljetka i nežno je obrisao.

U sebi je osetio dubok, postojan mir, osećanje ispunjenja, saosećanja i odanosti čoveku koji je ležao na klupi. Je li ovo, upitao se, istinska svrha ljudi - ili robota - koji obitavaju u ovom zdanju? Ne uzaludno traganje za istinom, nego pomoć bližnjima? Mada je znao da to nije sasvim tačno - barem ne kad se ovako formuliše. Jer, pred njim na klupi nije ležao bližnji, jer nisu bili iz istog naroda; roboti i ljudi ne pripadaju istom narodu. Ali pošto je umesto čoveka tu bio robot, pošto je on preuzeo ulogu čoveka, pošto je na ljudski način pokušao da obavi posao koji je čovek napustio, zar nije i on postao, do izvesne mere, pripadnik ljudske rase?

To ga je zgrozilo.

Kako je mogao da pomisli, čak i u najmudrijem razmišljanju, da robot može biti ravan čoveku?

Taština, kriknuo je u sebi. Ako bi taština prevladala, to bi bila njegova smrt - njegovo prokletstvo, i opet se zgrozio: kako sme robot da pomisli kako je vredan čak i prokletstva.

On je ništa i ništa i ništa. A ipak je podražavao čoveka. Nosio je ogrtač, sedeo je, mada mu ni ogrtač ni sedenje nisu potrebni; pobegao je od oluje mada on i njemu slični nemaju potrebu da se sklanjaju od vlage i kiše. Čitao je knjige koje su ljudi napisali i tražio smisao koji čovek nije uspeo da nađe. Obožavao je Boga - a to je, pomislio je, verovatno najveće svetogrđe od svega.

Čučao je na podu, tik kraj klupe, a u njemu su se kovitlali tuga i užas.

8.

Ne bi prepoznao brata, zaključio je Džeson, da ga je sreo bez najave. Bio je jednako građen i imao je isto ponosno, čvrsto držanje, ali lice mu je bilo skriveno tamnom neurednom bradom. Bilo je još nešto - hladnoća u pogledu, napetost na licu. Džona godine nisu omekšale; prekalile su ga i očvrsle, i donele mu tugu koje ranije nije bilo.

"Džone", rekao je i stao na samom ulazu. "Džone, tako smo se često pitali..." a onda je začutao, zagledan u stranca koji je stajao u sobi.

"U redu je, Džesone", rekao mu je brat. "Ni Marta me nije prepoznala. Promenio sam se."

"Poznala bih te", rekla je Marta. "Da sam imala samo malo vremena, poznala bih te. To je zbog brade."

Džeson je brzo prešao preko sobe, prihvatio bratovu pruženu ruku, obgrlio ga oko ramena i čvrsto ga privukao u zagrljaj. "Drago mi je što te vidim", rekao je. "Tako je dobro što si se vratio. Dugo je trajalo."

Obojica su zakoračili unazad i ostali tako za trenutak, ćutke, gledajući jedan u drugog, pokušavajući da u onom drugom vide čoveka kakvog pamte od poslednjeg viđenja. Džon je prvi progovorio. "Dobro izgledaš, Džesone. Znao sam da ću te naći u dobrom zdravlju. Ti si uvek umeo da paziš na sebe. A imaš i Martu da pazi na tebe. Neki od naših koje sam sretao rekli su mi da si ostao kod kuće."

"Neko je morao", rekao mu je Džeson. "Nije to žrtvovanje. Imali smo dobar život. Bili smo srećni."

"Često sam pitala šta je s tobom", rekla je Marta. "Uvek sam pitala za tebe. Niko nije znao."

"Bio sam daleko", rekao je Džon. "Daleko, ka središtu. Tamo je bilo nešto što sam morao da nađem. Išao sam ka središtu, otišao dalje od svih ostalih. Drugi su mi rekli šta je tamo, ili, bolje, šta bi moglo biti tamo, jer nisu tačno znali; činilo mi se da bi neko trebalo da ode i vidi, a niko drugi to nije želeo. Neko je morao da ode. Neko je morao da ode, kao što je neko morao da ostane kod kuće."

"Hajde da sednemo", rekao je Džeson. "Treba mnogo šta da nam ispričaš, pa hajde da se udobno smestimo. Tačer će nam nešto doneti, pa možemo da sednemo i pričamo. Jesi li gladan, Džone?"

Njegov brat je odmahno glavom.

"Možda piće. Sve staro je potrošeno, ali neki od naših robota sasvim dobro prve viski. Dobro je negovan i lepo je odležao, pa nije loš. Pokušali smo da pravimo i vino, ali ovo nije vinski kraj. Tle nije dobro, nema ni dovoljno sunca. Vino je uvek ispadalo loše."

"Kasnije", rekao je Džon. "Kad vam budem rekao. Onda možemo da popijemo nešto."

"Išao si daleko da bi našao zlo", rekao je Džeson. "Mora da je to. Znamo da tamo negde postoji zlo. Čuli smo tu vest pre više godina. Niko nije znao šta je to - čak ni da li je zaista zlo. Znali su samo da ima zao miris."

"Nije zlo", odgovorio je Džon. "Nešto gore od zla. Velika nebriga. Intelektualna nebriga. Inteligencija koja je izgubila ono što bismo mi zvali humanošću. Možda je i nije izgubila, možda je nikada i nije imala. Ali to nije sve. Našao sam Čovečanstvo."

"Čovečanstvo!" uzviknuo je Džon. "Ne misliš ozbiljno. Niko nikad nije znao. Niko nije imao pojma..."

"Naravno, niko nije znao. Ali ja sam našao. Nalaze se na tri planete, blizu jedni drugima, i dobro im ide, možda čak i suviše dobro. Nisu se promenili. Isti su kao i pre pet hiljada godina. Dovedi su do logičnog kraja put kojim smo svi išli do pre pet hiljada godina, i sada se vraćaju nazad, na Zemlju. Već su na putu ka Zemlji."

Zid vode je iznenada pljusnuo u prozore, nošen vetrom koji je zavijao oko zabata, visoko gore.

"Izgleda", rekla je Marta, "da je počela oluja. Može biti i prilično gadna."

9.

Sedela je i slušala glasove knjiga - ili, možda bolje rečeno, glasove ljudi koji su napisali sve te knjige, čudne teške glasove daleko u vremenu, kako govore iz dubina vremena, udaljeno mrmljanje mnogih negovanih glasova, bez reči, ali sa značenjem i sa mislima umesto reči, i nikad ne bi ni pomislila, rekla je u sebi, da nešto takvo može da postoji. Drveće je umelo da govori rečima i cveće je imalo značenje i mali narod šume joj je često govorio i reka i mali potoci su imali muziku i magiju koja je prevazilazila moć razumevanja. Ali to je bilo zato što su živi - da, čak i reka i potok mogu se shvatiti kao živa bića. Ali - mogu li i knjige da budu žive?

Nikad nije ni pomislila da može postojati toliko knjiga, da je prostrana odaja obložena od poda do tavanice nizovima knjiga, a da je još mnogo više, kao što joj je rekao smešan mali robot, Tačer, uskladišteno u podrumima. Ali najčudnije od svega je što je mogla da razmišlja o robotu kao o smešnom stvorenju - skoro kao da je čovek. Nikakav ogroman crni užas koji hoda spram večernjeg neba, nikakva ponoćna utvara iz sveta snova; ako ovo nije baš čovek, onda čovekoliko biće s nežnim glasom. Možda je i zbog onog što je rekao: "Ovde možete da nađete i pratite stazu čoveka iz najtamnije noći." Rekao je to ponosno, kao da je i sam čovek, i da je on sam, obuzet užasom i nadom, prošao tu stazu.

Glasovi knjiga su i dalje mrmljali u polumračnoj sobi dok se kiša slivala niz prozore - prijatan zvuk koji mora da traje bez kraja, avetinjski razgovori odavno mrtvih pisaca čija se dela nalaze na zidovima radne sobe. Je li to samo mašta, upitala se, ili ih i ostali čuju. Da li ih i čika Džeson ponekad čuje dok sedi ovde sam? Već u tom trenutku je, međutim, znala da to nikada ne sme da ga upita. Ili ih možda samo ona čuje, kao što je čula glas Starog Dede Hrasta onog davnog letnjeg dana pre nego što je pleme otišlo u predele divljeg pirinča, kao što je danas osetila podizanje ruku i blagoslov?

Dok je tako sedela, za malim stolom u uglu, sa otvorenom knjigom pred sobom (ne za velikim stolom gde je čika Džeson sedao da piše svoje hronike), slušajući vetar kako huji oko zabata, gledajući kišu

kako lije niz prozore s kojih je Tačer povukao zavese čim je prošlo jutarnje sunce, prenela se na drugo mesto, ili joj je izgledalo da se našla na drugom mestu, mada je soba ostala tu. Na tom mestu je bilo mnogo ljudi, ili barem senki mnogih ljudi, i još mnogo drugih stolova, u dalekim vremenima i na dalekim mestima, iako je udaljenost vremena i mesta izgledala manja nego što jeste, kao da su velovi vremena i prostora postali vrlo tanki i spremni da se razidu, pa je sedela i posmatrala veliki događaj - stapanje svih vremena i mesta, oni su postali skoro nepostojeći, ne zatvarajući više ljude i događaje u odvojene ćelije, nego ih stapajući, kao da se sve desilo odjednom i na istom mestu - prošlost se stapala sa budućnošću u granicama jedne tačke postojanja koja se, pogodnosti radi, može nazvati sadašnjošću. Uplašena onim što se dešavalo, ipak je načas sagledala užasni, kratki trenutak svih uzroka i posledica, sve pravce i sve svrhe, svu agoniju i slavu koja je navodila ljude da napišu milijarde reči što su stajale na zidovima sobe. Sagledala ih je bez razumevanja, svesna samo činjenice da sve ono što se dešavalo u umovima ljudi, navodilo ih da stvore sve mrmljajuće, naškrabane, plamene reči, nije bilo toliko proizvod mnogih pojedinih umova koliko posledica načina postojanja umova čitavog čovečanstva.

Čarolija (ako je to bila samo čarolija) prekinuta je skoro odmah: na vratima se pojavio Tačer, tapkajući prešao preko sobe, ka njoj, s poslužavnikom, koji je spustio na sto.

"Ovo malo kasni, gospođice", izvinio se. "Baš sam hteo da vam donesem, kad je Nikodemus iz manastira upao i rekao da su mu potrebni vrela supa, ćebad i još mnogo toga za negu povređenog hodočasnika."

Na poslužavniku su se nalazili čaša mleka, teglica džema od divljih ogrozda, kriške hleba sa buterom i kolač od meda. "Nije mnogo", rekao je Tačer. "Nije onoliko koliko bi gost ove kuće mogao s razlogom da očekuje, ali pošto sam skupljao šta je trebalo za manastir, nisam imao vremena da se valjano postaram za ovo."

"Više je nego dovoljno", rekla je Večernja Zvezda. "Nisam očekivala toliku ljubaznost. Pošto si toliko zauzet, nije ni trebalo da se trudiš."

"Gospođice", rekao je Tačer, "tokom stoleća mi je bilo zadovoljstvo i dužnost da vodim ovo domaćinstvo u skladu s određenim merilima koja se nisu menjala tokom svih dana moje službe. Samo mi je žao

što je red, po prvi put, narušen baš vašeg prvog dana ovde."

"Nije važno", rekla mu je. "Pomenuo si hodočasnika. Da li hodočasnici često dolaze u manastir? Nisam ranije čula za njih."

"Ovaj hodočasnik", rekao je Tačer, "prvi je koji je ikada došao. A nisam siguran ni da je hodočasnik, iako ga je Nikodemus tako nazvao. Običan lutalica, nesumnjivo, iako je i to značajno, jer ranije nije bilo ni ljudi lutalica. Mlad čovek, skoro nag, kako Nikodemus kaže, a oko vrata nosi ogrlicu od medveđih kandži."

Sedela je ukočeno i pravo, setivši se čoveka koji je tog jutra stajao na litici s njom.

"Je li ozbiljno povređen?" upitala je.

"Mislim da nije", odgovorio je Tačer. "Potražio je u manastiru zaklon od oluje. Kada je otvorio kapiju, vetar ju je zahvatio pa ga je udarila. Veoma je živ."

"On je dobar čovek", rekla je Večernja Zvezda, "i veoma jednostavan. Čak ne ume ni da čita. Misli da su zvezde samo tačke svetlosti na nebu. Ali ume da oseti drvo..."

Zastala je, zbunjena, jer nije smela da govori o drvetu. Mora naučiti da pazi na svoj jezik.

"Gospođice, vi poznajete tog čoveka?"

"Ne. Mislim, nije da ga poznajem. Videla sam ga na trenutak i razgovarala sam s njim jutros. Rekao je da ide ovamo. Tražio je nešto i mislio je da će to naći ovde."

"Svi ljudi traže nešto", rekao je Tačer. "Mi roboti smo sasvim drugačiji. Mi smo zadovoljni i kad služimo."

10.

"U početku sam", rekao je Džon Vitni, "samo lutao. Svima nam je to bilo divno, naravno, ali nekako mislim da je meni bilo najljepše. Pomisao da čovek može da bude slobodan u svemiru, da može da ide kuda god poželi, bila je čudo magije, potpuno van moći poimanja, a što je mogao to da radi sam, bez mašinerije, bez instrumenata, koristeći samo telo i um, uz moć koju ima u sebi a za koju ranije nije znao, bilo je prosto neverovatno, i ja sam isprobavao tu moć kako bih stalno iznova dokazivao sebi da se to zaista može, da je to čvrsta i uvek prisutna sposobnost koja se može prizvati po volji, da nikada ne nestaje, da mi pripada po pravu što sam čovek a ne usled nekih naročitih okolnosti, koje mogu svakog časa nestati. Ti to nikada nisi probao, Džesone, ni ti ni Marta?"

Džeson je odmahnuo glavom. "Mi smo našli nešto drugo. Možda ne toliko fantastično, ali ipak nam je donelo duboko zadovoljstvo. Ljubav prema zemlji i osećanje stalnosti, osećanje za tradiciju, čak i osećanje da si sastavni deo te tradicije, sigurnost vezana za zemlju."

"Mislim da razumem", rekao je Džon. "To je nešto što ja nikad nisam imao, i verujem da me je upravo nedostatak toga vodio dalje, i onda kada je čisto oduševljenje zbog putovanja sa zvezde na zvezdu prestalo. Mada se i dalje uzbuđujem kad nađem na neko novo mesto - jer nikad nijedno od njih ne liči na ostala. Najčudnije mi je, i stalno mi je iznova čudno, što postoje ogromne razlike, čak i na onim planetama koje su međusobno slične geološki i istorijski."

"Ali zašto si tako dugo čekao, Džone? Toliko godina nisi dolazio kući. Rekao si da si susretao druge, da su ti rekli da smo mi još na Zemlji, da nikad nismo otišli."

"Pomišljao sam na to", rekao je Džon. "Mnogo puta sam mislio na to - da se vratim i posetim te. Ali vratio bih se praznih šaka, ne bih imao šta da pokažem posle mnogih godina lutanja. Ne mislim na nešto materijalno, naravno, jer sada znamo da to nije bitno. Ali ne bih doneo nikakav nauk, nikakvo suštinski novo razumevanje stvari. Šačica priča o tome gde sam bio i šta sam video - to bi bilo sve. Poslovični povratak kući, a ja..."

"Ali ne bi bilo tako. Uvek bismo te dočekali dobrodošlicom. Godinama smo čekali, i raspitivali se za tebe."

"A meni nije jasno", rekla je Marta, "kako to da nismo ništa čuli. Rekao si da si sretao ostale, a ja stalno razgovaram s našima tamo napolju, i nikad nisam čula ništa o tebi, nikakve vesti. Prosto si nestao."

"Bio sam daleko, Marta. Mnogo dalje od većine ostalih. Išao sam naporno i brzo. Ne pitaj me zašto. I ja sam se ponekad to pitao, i nikad nisam došao do odgovora. Nikakvog pravog odgovora. Ostali koje sam sretao, njih dvoje-troje, i to sasvim slučajno, putovali su kao i ja. Kao gomila klinaca, čini mi se, koji su stigli na novo i čudesno mesto, i tu ima toliko novih stvari da se boje da neće stići da vide sve pa trče iz sve snage da do svega stignu, i govore sebi kako će se, čim sve vide, vratiti na mesto koje je najbolje, a verovatno znaju da to nikad neće učiniti, jer najbolje mesto je uvek, po njihovom mišljenju, samo još malo napred, i postaju opsednuti pomišlju da ga neće naći ako ne budu nastavili da trče. Znao sam šta radim i znao sam da to nema smisla, i malo sam se utešio kad sam sreo te druge koji su bili isti kao ja."

"Ali tvoje trčanje je imalo smisla", rekao je Džeson. "Čak i ako tada nisi znao, svrha je postojala. Jer si našao Čovečanstvo. Da nisi otišao tako daleko, verovatno ih nikada ne bi našao."

"To je tačno", rekao je Džon, "ali ja nisam imao osećanje cilja. Prosto sam naleteo na njih. Nisam znao ništa o njima, nisam ni slutio gde su. Nisam ih tražio. Osetio sam Princip i tražio sam njega."

"Princip?"

"Ne znam kako da ti kažem, Džesone. Nema reči kojima bih mogao da objasnim. Nema načina da tačno izrazim šta je to, iako sam siguran da imam prilično čvrstu predstavu. Možda nijedan čovek ne može tačno znati šta je to. Sećaš se da si rekao kako u središtu postoji zlo. To zlo je Princip. Ljudi koje sam sretao tamo daleko takođe su ga osetili, i mora da su nekako poslali vest nazad. Ali zlo nije prava reč; to nije stvarno zlo. Ako se oseti, nanjuši, ako ga se postane svestan izdaleka, postaje neki miris zla zato što je toliko drugačije, toliko neljudsko, toliko nemarno. Po ljudskim merilima, slepo je i nerazumno, a izgleda slepo i nerazumno zato što u njemu nema ni jednog jedinog osećanja, nikakvog motiva ni svrhe, nijednog

misaonog procesa koji bi se mogao uporediti s ljudskim umom. U poređenju s njim, pauk nam je krvni brat i jednak nam je po intelektu. Ono sedi tamo i zna. Zna sve što se može znati. A to znanje je izraženo u tako neljudskim pojmovima da nikad ne bismo mogli ni da zagrebemo po površinskom značenju tih pojmova. Ono sedi tamo i zna, i prevodi znanje, a taj prevod njegovog znanja je toliko hladno tačan da čovek poželi da pobegne, jer ništa ne bi moglo da bude tako tačno, bez i najmanje mogućnosti greške. Rekao sam da je neljudsko, i tako deluje verovatno baš zbog toga to je tako potpuno u pravu, tako apsolutno tačno. Jer ma koliko smo ponosni na svoj intelekt i razumevanje, niko od nas ne bi mogao iskreno i bespogovorno da ustvrdi kako je u pravu za bilo koji podatak ili tumačenje."

"Ali rekao si da si našao ljude i da se oni vraćaju na Zemlju", rekla je Marta. "Zar ne možeš da nam kažeš nešto više o njima, i kada će se vratiti..."

"Draga moja", nežno je rekao Džeson, "mislim da Džon želi da nam kaže mnogo toga, da mora mnogo da nam kaže pre nego što pređe na priču o Čovečanstvu."

Džon je ustao iz stolice na kojoj je sedeo, prišao prozoru zalivenom kišom i pogledao napolje; potom se vratio i pogledao njih dvoje koji su i dalje sedeli. "Džeson je u pravu", rekao je. "Moram još da pričam. Toliko dugo sam želeo da to nekom kažem, da sve to podelim s nekim. Možda grešim. Toliko dugo sam razmišljao o ovome da sam možda postao smeten. Voleo bih da me vas dvoje saslušate i kažete mi svoje mišljenje."

Ponovo je seo. "Pokušaću da sve iznesem što je objektivnije moguće", rekao je. "Jasno vam je da nikada nisam video tu stvar, taj Princip. Možda mu se čak nisam ni približio. Ali bio sam dovoljno blizu da znam da on postoji i da osetim malo, možda onoliko koliko čovek može da oseti, kakva je to stvar. Ne da je razumem, naravno, čak ni da pokušam da je razumem, jer znam da smo suviše mali i slabi da bismo razumeli. To je ono što najviše boli, možda - shvatanje koliko si mali i slab, ne samo ti lično, nego čitavo čovečanstvo. Nešto što svodi ljudsku rasu na nivo mikroba, možda i na nešto manje. Nagonski znaš da si, kao ljudsko biće, ispod nivoa njegove pažnje, iako postoje dokazi, ili mi se čini da postoje, kako je

to ipak moglo da stekne, i steklo, nekakav utisak o Čovečanstvu. Prišao sam mu onoliko blizu koliko je moj um mogao da podnese. Prepao sam se pred njim. Ne znam šta sam još radio. Deo sećanja mi je još zamagljen. Možda sam prišao preblizu. Ali znate, morao sam da saznam. Morao sam da se uverim, i uverio sam se. Ono je tamo, posmatra, zna i, ako ustreba, i delovaće, iako mi se čini da ne bi delovalo brzo..."

"Da deluje - kako?" upitao je Džeson.

"Ne znam", odgovorio je Džon. "Moraš shvatiti da je sve to samo utisak. Nisam ništa video ni čuo. Upravo činjenica da je sve to samo intelektualni utisak otežava opisivanje. Kako da opišeš reakciju ljudskog uma? Kako da napraviš shemu emocionalnog utiska tih reakcija?"

"Dobili smo izveštaj", rekao je Džeson Marti. "Ti si ga primila od nekoga. Sećaš li se ko je to bio, ko je to mogao stići daleko koliko i Džon, ili gotovo tako daleko..."

"Nisu morali da stignu tako daleko", rekao je Džon. "Mogli su da ga osete i sa velike daljine. Ja sam bio odlučio da pokušam da mu se približim."

"Ne sećam se ko je to bio", rekla je Marta. "Čula sam od dvoje ili troje ljudi. Sigurna sam da je sve bilo iz druge ruke. Možda i iz desete ili dvanaeste. Poruka je prenošena od osobe do osobe, od mnogih osoba do mnogih drugih osoba. I samo to: da postoji nešto zlo blizu središta galaksije. Da je neko bio tamo i naišao na to. Ali nije bilo ni nagoveštaja da je iko otišao to da istraži. Verovatno su se bojali da istražuju."

"To bi bilo tačno", rekao je Džon. "Ja sam se strašno bojao."

"Nazivaš ga Principom", rekao je Džeson. "To je čudan naziv. Zašto Princip?"

"Na to sam pomislio kad sam mu se približio", rekao je Džon. "Nije mi ono reklo. Nismo uopšte razgovarali. Verovatno me nije ni bilo svesno, nije znalo da postojim. Jedan sićušni mikrob koji gamiže po njemu..."

"Ali Princip? To je bila stvar, stvorenje, ličnost. Čudan naziv za stvorenje ili ličnost. Mora da si imao razloga."

"Nisam siguran, Džesone, da je to stvorenje ili ličnost. Prosto je nešto. Možda masa inteligencije. A kakav bi oblik zauzimala masa

inteligencije? Na šta bi ličila? Da li bi uopšte mogao da je vidiš? Da li bi bila oblak, pramen gasa, triloni sitnih čestica koje poigravaju u svetlosti središnjih sunaca. A zašto sam ga nazvao Princip? Ne umem da ti kažem. Nema nikakve logike, nikakvog razloga koji bih mogao da navedem. Prosto sam osećao da je to osnovni princip svemira, direktor svemira, središnji mozak svemira, ono što drži svemir na okupu i pomaže mu da funkcioniše - sila koja tera elektrone da se okreću oko jezgra, tera galaksije da rotiraju oko svojih središta, drži sve na svom mestu."

"Da li bi mogao da tačno kažeš gde je?" upitao je Džeson.

Džon je odmahnuo glavom. "Nikako. Nema tu orijentacije. Osećanje o prisustvu Principa je bilo svuda, čini mi se; dolazilo je odasvud. Sklapalo se oko tebe. Prigušivalo te je i opkoljavalo; nije bilo osećanja za pravac. U svakom slučaju, bilo bi teško, jer tamo je tako mnogo sunaca i tako mnogo planeta. Zbijenih. Sunca dele samo delići svetlosnih godina. Većina ih je vrlo stara. Većina planeta je mrtva. Na nekima od njih stoje otpad i ruševine onoga što mora da su bile velike civilizacije, ali sada je sve nestalo..."

"Možda je to jedna od tih civilizacija..."

"Možda", rekao je Džon. "I ja sam to prvo pomislio. Da je jedna od drevnih civilizacija uspela da preživi i da je njena inteligencija evoluirala u Princip. Ali kasnije sam počeo da sumnjam. Jer, ubeđen sam, bilo bi potrebno više vremena nego što pruža životni vek galaksije. Ne mogu ni početi da ti pričam, ne znam kako da ti kažem kolika je sila te inteligencije, koliko je tuđa. Nije samo različita. U čitavom svemiru nalazimo rasejane inteligencije koje su različite a te razlike ih čine tuđima. Ali ne onako tuđima kako je tuđ Princip. Toliko je strašno tuđ da to ukazuje kako ne potiče iz galaksije, nego iz vremena pre galaksije, s mesta i vremena toliko različitih od galaksije da je to nezamislivo. Pretpostavljam da ti je poznata teorija stabilnog stanja?"

"Da, naravno", rekao je Džeson. "Univerzum nema početak i neće imati ni kraj, nego je u stanju stalnog stvaranja, formira se nova materija, nastaju nove galaksije čak i dok stare umiru. Ali kosmolozi su, pre nestanka Čovečanstva, prilično jasno utvrdili da je ta teorija neodrživa."

"Znam", rekao je Džon. "Ali i dalje je postojala nada - možeš je

nazvati nadom, jer je bilo ljudi koji su se, iz filozofskih razloga, tvrdoglavo držali shvatanja o stabilnom stanju. Ono je tako divno, tako savršeno i čudesno, da nisu hteli da odustanu. I govorili su: pretpostavimo da je svemir mnogo veći nego što izgleda, da je ono što vidimo samo lokalni delić, sićušan lokalni mehurić na površini tog većeg svemira, a taj lokalni mehurić prolazi kroz fazu u kojoj izgleda kao da nije u stabilnom stanju, nego da evoluirao."

"I ti misliš da su bili u pravu?"

"Mislim da su možda bili u pravu. Stabilno stanje bi dalo Principu vreme potrebno za nastajanje. Možda je svenir, pre nego što je on nastao, bio u haosu. Možda je Princip ona oblikujuća sila koja ga je uredila."

"I ti veruješ u to?"

"Da, verujem. Imao sam vremena da razmislim i sve sredim, i uradio sam to tako dobro da sam sad ubeđen. Nema nikakvih dokaza. Nikakvih informacija. Ali učvršćeno mi je u umu, i ne mogu da ga se oslobodim. Pokušavam da kažem sebi kako je Princip, ili određene odlike Principa, možda stavljen u moj um, usađen u njega. Pokušavam to sebi da kažem, jer jedino tako mogu da ga objasnim. Pa ipak znam da sigurno grešim, jer uveren sam da Princip uopšte nije svestan mene. Nije bilo nikakvog znaka da me je svestan."

"Rekao si da si mu prišao blizu."

"Onoliko blizu koliko sam se usudio. Čitavim putem sam se bojao. Stigao sam do tačke gde sam morao da se slomim i pobegnem."

"Negde usput si našao Čovečanstvo. Znači da je ipak bilo svrhe. Uopšte ga ne bi našao da nisi išao u potragu za tom stvari koju zoveš Princip."

"Džesone", rekla je Marta, "ti kao da se ne raduješ! Šta ti je? Brat ti se vratio i..."

"Izvini", rekao je Džeson. "Verovatno još nisam sve shvatio. Suiše je veliko. Možda sam duboko užasnut i govorim 'ta stvar' zbog zaštitnog mehanizma, da se izolujem od nje."

"I ja sam slično postupio", rekao je Džon Marti. "Barem u početku. Brzo sam to prevladao. I, zaista, ne bih našao Čovečanstvo da nisam tragao za Principom. Bila je čista sreća što sam ih našao. Pošao sam nazad, znaš, i skakutao sam po planetama, ali drugim putem nego kad sam išao tamo. Moraš biti strašno oprezna,

verovatno znaš, dok biraš planete koje ćeš koristiti. Možeš ih osetiti i možeš odabrati one koje izgledaju najbolje, ima mnogo predznaka koji služe da se opredeliš, ali uvek postoji mogućnost da planeta ima neku odliku koju nisi otkrio, ili joj nedostaje nešto što si zasigurno očekivao a prosto ga nema, pa moraš da imaš jednu ili dve rezerve jer - ako išta pođe naopako s planetom koju si odabrao, možeš brzo da se prebaciš na neku drugu. Imao sam rezerve a naleteo sam na planetu koja je bila ako ne smrtonosna a ono neudobna, pa sam se brzo prebacio na drugu, i tu sam našao Čovečanstvo. I dalje sam bio prilično blizu Principa, i pitao sam se kako oni to podnose, kako mogu da žive tako blizu a da ga potpuno zanemaruju, ili se pretvaraju da ga zanemaruju. Pomislio sam da su se možda privikli, iako mi se nije činilo da se na to može lako privići. Tek posle nekog vremena shvatio sam da ga oni uopšte nisu svesni. Nisu razvili parapshičke sposobnosti kao mi, i potpuno su neosetljivi na njega. Nemaju pojma da tako nešto uopšte postoji.

Imao sam sreće. Materijalizovao sam se na otvorenom polju; naravno, materijalizacija nije prava reč, nema prave reči za to. Neverovatno je da čovek nešto može da učini a nema reč za to što čini. Znaš li, Džesone, je li iko zaista shvatio šta se dešava kada putujemo po zvezdama?"

"Ne, ne znam", rekao je Džeson. "Verovatno nije. Marta će to bolje znati. Ona održava razgovore sa zvezdama. Ona čuje sve vesti."

"Bilo je onih koji su pokušali", rekla je Marta. "Nisu nikud stigli. To je bilo ranije. Mislim da se odavno niko ne trudi. Sada svi to prosto prihvataju. Niko se više ne pita kako i zašto im uspeva."

"Možda je tako i bolje", rekao je Džon. "Pa, s obzirom na situaciju, mogao sam da prođem i gore. Mogao sam da stignem na mesto krcato ljudima, i neko bi me video kako se pojavljujem niotkuda, ili bih ja, videvši masu ljudi prvi put posle mnogo stoleća, ili ih nekako prepoznavši kao ljude koji su odvedeni, pojurio da ih zagrlim, oduševljen što sam ih konačno našao, mada ih nisam tražio. Nisu mi ni padali na pamet.

Ali pojavio sam se na otvorenom polju i nešto dalje sam video ljude. Ili barem nešto što mi se učinilo kao ljudi, farmeri, kako rade nekim ogromnim poljoprivrednim mašinama. A kada sam video mašine znao sam da, mada možda liče na ljude, sigurno nisu ljudi od naše

vrste, jer mi već milenijumima nemamo ništa s mašinama. Prošlo mi je kroz glavu da, ako su ta stvorenja sigurno ljudi, onda su to možda oni koji su odvedeni sa Zemlje; kolena su mi zaklecala od te pomisli i preplavilo me je ogromno oduševljenje. Iako sam ponavljao u sebi da je to potpuno neverovatno i da sam najverovatnije sreo još jednu rasu humanoidnih stvorenja, mada je i to neverovatno jer u čitavoj galaksiji niko nikad nije našao drugu ljudsku rasu. Ili možda jeste? Toliko dugo sam bio odsutan da možda imam zastarele podatke."

"Nije", rekla je Marta. "Mnogo drugih stvorenja, ali ne ljudskih."

"A tu je bila i činjenica da koriste mašine. Na to sam rekao sebi kako je zato mogućnost još manja. Jer, nalazili smo nove tehnološke rase, čak i takve čija tehnologija nam je bila potpuno strana, čak nam je ponekad bilo nemoguće da shvatimo njen princip i svrhu. Naći drugu ljudsku rasu sa mašinskom tehnologijom činilo mi se apsurdnim. Jedini odgovor mogao je biti da je to Čovečanstvo. Kad sam to shvatio, postao sam oprezan. Možda smo iste krvi, ali razdvaja nas pet hiljada godina. A za to vreme su, rekao sam sebi, oni možda postali isto onako tuđi kao sve što smo nalazili u svemiru. A ako ništa drugo, naučili smo da u prvom dodiru s tuđincima treba biti veoma oprezan.

Neću ni pokušati da vam ispričam sve što se dogodilo. Možda kasnije. Ali mislim da sam se prilično dobro snašao. Iako je to, verovatno, bila samo sreća. Kada sam prišao farmerima, oni su pomislili da sam lutajući naučnik s neke druge od tri planete koje ljudska rasa naseljava - da sam malko udaren, jer razmišljam o stvarima o kojima nijedan normalan čovek ne bi razmišljao. Kad sam to shvatio, igrao sam njihovu igru. Time sam pravdao mnoge greške koje sam načinio. Svaka greška im se činila kao neka moja nova nastranost. Verovatno su pomislili da sam lutalica, zbog moje odeće i jezika. Srećom, govorili su neku vrstu engleskog, ali znatno različitog od jezika kojim mi govorimo. Pretpostavljam da bi i naš jezik, na Zemlji od pre pet hiljada godina, bio malo teže razumljiv. Protok vremena, promena okolnosti i neobavezno izražavanje unose mnoge promene u govorni jezik. Koristeći se njihovom greškom, uspeo sam da se promovam unaokolo i utvrdim šta se dešava, da razumem kakvo društvo su razvili i kakve dugoročne planove imaju."

"I nije ispalo naročito lepo", rekao je Džeson.

Džon ga je iznenađeno pogledao. "Otkud znaš?"

"Rekao si da još imaju mašinsku tehnologiju. Mislim da mi je to pomoglo. Pretpostavljam da su nastavili, čim su se malo sredili, istim putem kojim su išli i pre nego što su ih otrgli sa Zemlje. A ako je tako, slika svakako nije lepa."

"U pravu si", rekao je Džon. "Očito im nije dugo trebalo da se, kako kažeš, srede. Samo nekoliko godina pošto su se našli, u treptaju oka, na drugoj planeti, ili bolje na drugim planetama, u nepoznatom delu svemira, prikupili su snage, organizovali se i nastavili otprilike onako kako su radili i ranije. Morali su da počnu od samog početka, naravno, ali imali su tehnološko znanje i lepe sveže planete pune nedirnutih sirovina, i brzo su se sredili. Štaviše, imaju isti životni vek, istu dugovečnost kao mi. Mnogi su pomrli prvih godina, dok su se trudili da se prilagode, ali i dalje ih je ostalo mnogo, a ostali su im i ljudi koju su poznavali sve veštine potrebne za razvijanje novih tehnologija. Možete li da zamislite šta se dešava kada vešt, stručan inženjer ili učen i maštovit naučnik žive stolecima? Društvo više ne gubi njihovu veštinu smrću, kao što je bilo ranije. Geniji ne umiru, nego nastavljaju da budu geniji. Inženjeri ne grade i ne planiraju samo nekoliko godina pre nego što umru, ili se penzionišu, nego nastavljaju da grade i planiraju. Čovek s nekom teorijom ima mnoga stoleća da je razvije do pune snage, a ima mladost i snagu potrebne da bez prestanka radi. Naravno, postoji i jedna velika mana. Prisustvo ljudi sa mnogo godina i ogromnim iskustvom na svim značajnijim položajima verovatno sprečava mlađe snage, društvo naginje konzervativizmu koji je slep za nove ideje, i na kraju bi napredak potpuno zastao, ako ne bi umeli da ga prepoznaju i podstaknu. Čovečanstvo je bilo dovoljno razumno da ga prepozna i da ugradi u društvenu strukturu odgovarajuće odlike."

"Jesi li uspeo da dokučiš njihovu istoriju? Koliko brzo su ponovo počeli i koliko su napredovali?"

"Samo delimično. Ništa definitivno, naravno. Ali recimo da su se za stotinu godina učvrstili u stabilnom društvu, za možda tri stotine stvorili nešto nalik tehnološkoj situaciji koju su ostavili ovde na Zemlji. A otada su gradili na osnovu onoga što su imali, uz veliku prednost da su mogli da odbace mnoge drevne predrasude koje su ih sputavale. Gradili su od početka a nisu morali da se bore s

nerazvijenošću koja ih je opterećivala na Zemlji. Za manje od hiljadu godina grupe koje su živele na tri različite planete - međusobno udaljene manje od svetlosne godine - saznale su jedne za druge, i vrlo brzo su projektovani i sagrađeni svemirski brodovi, pa se ljudska rasa ponovo ujedinila. Fizički dodir i trgovina koju je to omogućilo, dali su novi podstrek tehnologiji, jer tokom tih oko hiljadu godina, koliko su bili razdvojeni, svi su razvijali svoju tehnologiju pomalo drugačije, jer su istraživali u različitim pravcima. Uz to, imali su prirodne izvore na tri planete umesto na samo jednoj, i to mora da je isto tako predstavljalo prednost. Potom su se tri odvojene kulture stopile u neku vrstu natkulture koja je i dalje imala sva preimućstva tri različita korena."

"Nikad nisu razvili parapsihičke moći? Nije bilo nikakvog znaka?"

Džon je odmahnuo glavom. "Slepi su za to baš kao mi nekada. Da bi se one razvile, nije potrebno samo vreme, jer sada svaki od njih, svi oni, imaju vremena koliko i mi. Mora biti da je potreban drugačiji pogled na svet, oslobođenje od pritiska koje izvesna vrsta tehnologije vrši ne samo na rasu, nego i na svako ljudsko biće."

"A taj tip tehnologije?"

"Meni i tebi", rekao je Džon, "zvučalo bi brutalno. Pošto ne znaju ništa bolje, a u svetlu ciljeva kojima teže, njima sigurno deluje divno. Ili zadovoljavajuće, ako već ne divno. Za njih to predstavlja slobodu, slobodu da se odignu iznad i preko životne sredine koju su se trudili da podrede sebi i uobličie je za svoje ciljeve; za nas to bi bilo gušenje."

"Ali morali su da razmišljaju", rekla je Marta. "Njihov odlazak sa Zemlje mora da je dovoljno svež da ga se sećaju. Mora da postoje zapisi. Mora da su se sve ovo vreme pitali šta im se desilo i gde bi mogla da bude Zemlja."

"Da zapisi", rekao je Džon. "Prepuni legendi, jer prošlo je vreme, mnogo godina, pre nego što se iko setio da zapiše, a dotle je događaj postao maglovit i najverovatnije se ni dvoje ljudi ne bi sasvim složilo šta se zaista dogodilo. Ali razmišljali su o tome. Uvek im je bilo na umu. Pokušali su da objasne, i postoje neke sjajne teorije, mada opet nisu uspjeli da se slože ni oko jedne od njih. Toliko su zbrkani da nam je teško to da razumemo, jer ti, Džesone, imaš svoje zapise, one koje je deda počeo. Pretpostavljam da ih i dalje

dopunjavaš."

"Povremeno", rekao je Džeson. "Često nemam o čemu da pišem."

"Naši zapisi", nastavio je Džon, "sačinjeni su sa jasnim ciljem, potpuno smireno. Nije bilo panike; prosto smo ostali, ostavljeni. Ali ostali su imali komešanje. Teško je zamisliti kako je to moglo da izgleda. U jednoj sekundi si na poznatoj Zemlji, a sledeće se nađeš bačen na planetu koja je, naravno, veoma slična Zemlji, ali u mnogo čemu je i potpuno drugačija. Ostavljen si tamo bez hrane, bez imovine, bez zaklona. U trenutku postaješ pionir, pod najneverovatnijim okolnostima. Bili su preplašeni i zbunjeni i, najgore od svega, potpuno opsenjeni. Čovek ima užasnu potrebu da objasni kako mu se nešto dešava ili zašto mu se baš to desilo, a oni nisu mogli da dođu ni do kakvih objašnjenja. Kao da je bila u pitanju magija - veoma zlobna i bezosećajna magija. Čudo da su uopšte preživeli. Mnogi i nisu. I do dana današnjeg ne znaju zašto ni kako im se sve dogodilo. Ali ja mislim da znam zašto, da znam razlog. Možda ne metod, ali barem razlog."

"Misliš li na Princip?"

"Ta pomisao je možda samo fantazija", rekao je Džon. "Možda sam došao na to samo zato što mi je izgledalo da nema drugog objašnjenja. Da je Čovečanstvo imalo parapsihičke moći i da je znalo ono što ja znam, da postoji Princip, sigurno bi došli na istu ideju kao i ja. Što ne bi značilo da smo u pravu. Rekao sam da mi se čini kako me Princip nije bio svestan. Nisam siguran može li uopšte da bude svestan izdvojenog ljudskog bića - to bi bilo kao da čovek postane svestan jednog određenog mikroba. Iako svakako ima moć usmeravanja do vrlo finih pojedinosti; možda uopšte ne poznaje nikakva ograničenja. No, u svakom slučaju, mnogo verovatnije da bi obratio pažnju na ljude u masi, na bilo kakva bića u masi; možda ga privuče društvena struktura i intelektualni putevi kojima se koristi takva masa stvorenja, a ne sam broj bića u masi. Pretpostavljam da mu pažnju privlače situacije koje su jedinstvene, a po onome što smo mi do sada pronašli u galaksiji, čini mi se da se Čovečanstvo od pre pet milenijuma, u punom procvatu tehnološkog razvoja i sa materijalističkim pogledom na svet, svakako činilo jedinstvenim. Možda nas je Princip proučavao neko vreme i čudio nam se, a možda je čak i došao na ideju kako bismo, uz dovoljno vremena,

mogli da poremetimo preciznost i urednost svemira - što on možda ne bi mogao da trpi. I tako mislim da je uradio s nama isto ono što bi ljudi iz onoga vremena uradili kad bi pronašli novi soj virusa koji možda mogu biti opasni. Takav virus bi smestili u epruvete i izveli bi na njemu mnogo testova, pokušavajući da odrede kako se ponaša u različitim uslovima. Princip je pružio ruku i šćepao Čovečanstvo, a onda ga je rasuo na tri planete i seo da gleda, pitajući se, možda, hoće li se pojaviti razlike ili će soj ostati svuda isti. Kulture na tri planete su se razlikovale, naravno, ali uprkos tome sve tri su bile tehnološke i materijalističke, i čim su postale svesne jedne drugih, potrudle su se da se stope i postanu natkultura, i dalje materijalistička, i dalje tehnološka."

"Ne znam zašto", rekao je Džeson, "ali kad govoriš o Čovečanstvu, imam utisak da opisuješ čudovišnu tuđinsku rasu a ne čoveka. Pošto ne znam detalje, ovo mi zvuči zastrašujuće."

"I meni", rekao je Džon. "Možda ne zbog neke konkretne odlike njihove kulture, jer ima i vrlo prijatnih stvari, nego zbog osećanja nesavladive osionosti u njoj. Nije u pitanju sama moć, mada je imaju, nego čista osionost rase koja sve smatra svojim vlasništvom, koja svim može da manipuliše i da koristi sve."

"Pa ipak", rekla je Marta, "oni su naši. Mi ostali smo se tako dugo pitali šta je bilo s njima, brinuli se za njih, pitali se šta im se moglo desiti, plašili se. Treba da smo srećni što smo ih našli, srećni što im tako dobro ide."

"Možda bi trebalo", rekao je Džeson, "ali ja ne mogu. Kad bi ostali tamo gde su, verovatno bih se drugačije osećao. Ali Džon kaže da se oni vraćaju na Zemlju. Ne smemo im dozvoliti da dođu. Možeš li da zamisliš kako bi to izgledalo? Šta bi uradili Zemlji, i nama?"

"Mogli bismo mi da odemo", rekla je Marta.

"To ne", rekao je Džeson. "Zemlja je deo nas. Ne samo mene i tebe, nego i ostalih. Zemlja je veza, sidro. Drži nas zajedno - sve nas, čak i one koji nikada nisu bili na Zemlji."

"Zašto su morali da nađu Zemlju?" upitala je Marta. "Kako su uspeli da nađu Zemlju, izgublenu među zvezdama?"

"Ne znam", rekao je Džon. "Ali pametni su oni. Suviše pametni, najverovatnije. Njihova astronomija, sve njihove nauke, prevazišle su sve o čemu se čovek sa Zemlje usuđivao i da sanja. Nekako su

uspeli da proseju zvezde i tako su našli i prepoznali drevno predačko sunce. A imaju brodove da dođu ovamo. Obišli su mnoga druga, njima bliža sunca, istražujući i stičući iskustva."

"Trebaće im vremena da stignu ovamo", rekao je Džeson. "Imaćemo kad da smislimo šta da radimo."

Džon je odmahnuo glavom. "Ne s onakvim brodovima, putuju mnogo brže od svetlosti. Istraživački brod je krenuo godinu dana pre nego što sam ja to saznao. Može da stigne ovamo gotovo svakog trenutka."

11.

Odlomak iz dnevnčkog zapisa - 19. april 6135.

Danas smo zasadili drveće koje je Robert doneo s jedne od zvezda daleko kraj Ivce. Zasadili smo ih najpažljivije, na malom bregu na pola puta između Kuće i manastira. Zasadili su ih roboti, naravno, ali mi smo bili tamo kao zbog nadzora, i napravili smo pravu tihu ceremoniju. Bili smo Marta i ja i Robert, i dok smo se bavili time, svratili su Endru i Margaret sa decom, pa ih je Tačer poslao do nas i napravili smo baš pravu malu svečanost.

Dok sedim ovde večeras, pitam se kako će se drveće snaći. Ovo nije prvi put kako pokušavamo da zapatimo tuđinsko bilje na tlu Zemlje. Bila je, na primer, šaka žitarica koje je Džastin doneo sa Polarisa, i krtole koje je Silija pokupila u nekom drugom sistemu s Ivce. I jedno i drugo bilo bi dobrodošao dodatak jestivim biljkama koje već imamo, ali u oba slučaja seme je propalo, iako se žito patilo čak nekoliko sezona, dajući sve manji i manji prinos, sve dok poslednje godine nismo posejali sve što smo imali, a ono uopšte nije klasalo. Pretpostavljam da našem tlu nedostaje neki značajan činilac, možda neki mineral, ili neka bakterija, ili kakvo drugo mikroskopsko biće koje je možda neophodno za rast tuđinskih biljaka.

Prilježno ćemo se starati o drveću, naravno, i dobro ćemo paziti na njih, jer ako bismo ih održali u životu, bilo bi to nešto čudesno. Robert ih zove muzičko drveće i kaže da na toj planeti postoje čitave šumice koje u predvečerja izvode prave koncerte, iako je teško reći zašto ih sviraju, jer na toj planeti ne postoji nijedan životni oblik s dovoljno intelektualnih sposobnosti da uživa u dobroj muzici. Možda sviraju sebe radi, ili možda jedni za druge, pa jedan šumarak pažljivo sluša dok susedi ispunjavaju veče.

Pretpostavio sam da postoje još neki razlozi za svirku, koje Robert nije primetio, jer se zadovoljio da sedne i sluša a nije se potrudio da dublje potraži razloge muzike. Ali kada sam pokušao da smislim neki od tih mogućih razloga, nisam se setio nijednog. Suviše smo ograničeni, naravno, i po iskustvu i po istoriji, da bismo i pokušali da razumemo razlog postojanja drugih životnih oblika u galaksiji.

Robert je uspeo da donese na Zemlju samo šest stabalaca, malih izdanaka visokih jedva metar, koje je veoma pažljivo iskopao, koristeći svoju odeću da uveže koren, pa je stigao na Zemlju sasvim go. Moja odeća mu je malo prevelika, ali s obzirom na to kakav je čovek, uvek spreman na smeh, čak i na svoj račun, izgleda da mu ne smeta. Roboti su sad preduzeli da mu naprave novu garderobu, pa će otići sa Zemlje mnogo bolje opremljen, što se odeće tiče, nego što je stigao, pošto se svukao da bi uvezao drveće.

Nema nikakvog razloga, naravno, za očekivanje da će drveće preživeti, ali nada u to je prijatna. Kad malo razmislim, odavno nisam čuo muziku, nikakvu, pa mi je teško da zamislim kako će to izgledati. Ni Marta ni ja nemamo dara za muziku. Od nekadašnje početne grupe samo nekolicina je imala sluha, a oni su odavno otišli sa Zemlje. Pre mnogo godina, obuzet velikom idejom, toliko sam čitao o muzici da sam stekao neka znanja o sviranju pa sam pokušao da navedem robote da sklope neke instrumente, što nije ispalo baš najbolje, a onda sam pokušao da sviram, što je ispalo još gore. Očito je da ni roboti, ili barem roboti s naše farme, nemaju ništa više osećanja za muziku od mene. U našoj mladosti veliki deo muzike je sniman elektronski, a od Nestanka nije bilo načina da se to reprodukuje. Zapravo, pošto je to shvatio, moj deda, kad je sakupljao knjige i umetnička dela, nije ni pokušao da prikuplja trake, mada verujem da u jednom od podruma postoji, ipak, pozamašna zbirka nota; stari gospodin se možda nadao da će u budućim naraštajima biti nekoga s muzičkim sklonostima, ko bi umeo da ih upotrebi...

12.

Znao je za muziku i opčinjavala ga je, ponekad je zamišljao da je čuje u vetru koji duva kroz drveće, ili u srebrnastom zvonu brze vode koja teče preko kamenja, ali nikad u životu nije čuo takvu muziku.

Bio je Stari Hoze, setio se: pogrbljen, u predvečerja, na ulazu u svoju kolibu, zavlači violinu pod bradu i prevlači gudalom preko žica stvarajući sreću ili tugu, ili ponekad nijedno od toga, nego samo talas slasti. "lako to više ne radim valjano", rekao bi. "Prsti mi više ne igraju po žicama lako kao nekada, a ruka mi je postala preteška da prevlači gudalom onako lako kako bi trebalo. Kao leptirova krila preko žica - tako bi trebalo." Ali za dečaka koji je čučao u pesku, još toplom od sunca, to je bilo čudesno. Na visokom bregu iza kolibe kojot bi uperio njušku u nebo i zavijao, kao pratnja, glasajući se usamljenošću brega i mora i plaže, kao da su i on i starac s violinom i dečko koji čuči sve što je ostalo živo u usamljenoj zemlji, s panjevima i hrpama drevnih oblika što se naziru u prvom sumraku.

A onda su bili, mnogo kasnije, lovci na bafala, u ravnicama, koji su imali bubnjeve i zvečke i sviraljke od jelenske kosti, pa su davali ritam po kome su on i ostali igrali, u odsjaju logorske vatre, igrali s oduševljenjem koje kao da je imalo korene duboko u vremenu.

Ali ovo nije bila ni violina ni sviraljka od jelenske kosti, niti tutanj bubnja; ovo je bila muzika koja ispunjava svet i tutnji u nebo, koja podigne čoveka i nosi ga, koja ga zapljuskuje, koja ga navodi da zaboravi svoje telo, da se stopi s njenim ritmom.

Deo njegovog mozga nije bio opčinjen, nije bio zapljusnut, nego je stajao pred magijom zvuka zbunjen i u čudu, ponavljajući u sebi: To drveće svira. Mali zasad drveća na brežuljku, avetinjski u večeri tako jasnoj posle pljuska, drveća belog kao breze, ali većeg od većine breza. Drveća sa bubnjevima i violinama i sviraljkama od jelenske kosti i još mnogo čime, što se stapalo kao da sama nebesa govore.

Postao je svestan da se neko pokrenuo u bašti i da sada stoji kraj njega, ali nije se okrenuo da vidi ko je, jer na brežuljku je nešto bilo pogrešno. Uprkos svoj lepoti i moći, tamo nešto nije bilo kako treba, nešto što bi, ako se sredi, učinilo muziku savršenom.

Jezekilj je pružio ruku i nežno popravio zavoj na mladićevom obrazu.

"Da li ste sada dobro?" upitao je. "Da li se osećate bolje?"

"Divno je", rekao je mladić, "ali nešto nije kako treba."

"Sve je kako treba", rekao je Jezekilj. "Previli smo vas i utoplili i nahranili vas i sada ste dobro."

"Ne sa mnom. Sa drvećem."

"Dobro sviraju", rekao je Jezekilj. "Retko kad su bolje svirali. A ovo je jedno od starih dela, ne neko od njihovih eksperimentalnih..."

"U njima postoji bolest."

"Neko drveće je staro i umire", rekao je Jezekilj. "Možda ne sviraju savršeno, ne kao kad su bili mladi, ali i dalje su dobri. A ima i mladih izdanaka koji se još nisu uklopili."

"Zašto im neko ne pomogne?"

"Nema načina da im se pomogne. Ili, kao i ima, niko ne zna kako. Sve stari i umire, vi od starosti, ja od rđe. Ovo nije drveće sa Zemlje. Pre mnogo stoleća ga je doneo jedan od onih koji putuju po zvezdama."

Evo opet, pomislio je mladić, opet se pominje putovanje po zvezdama. Lovci na bafala rekli su mu da postoje muškarci i žene koji putuju po zvezdama, a jutros je devojka s kojom je razgovarao to ponovo pomenula. Od svih njih, devojka sigurno zna, jer ume da govori s drvećem. Da li je ona, upitao se, ikada razgovarala s avetinjskim drvećem koje stoji na brežuljku?

Ona ume da razgovara s drvećem a on ume da ubija medvede, i iznenada se ponovo setio trenutka kad se onaj poslednji medved propeo na zadnje noge, iz jaruge, sasvim uz njega. Ali sada, iz nekog čudnog razloga, to uopšte nije bio medved, nego drveće na brežuljku, i tog časa desilo se ono isto što i s medvedom, isto osećanje prilaska i sretanja. Sretanja čega? Medveda? Drveća?

A onda je sve nestalo, i ponovo je bio pri sebi, i greška u drveću je nestala, i sve je bilo kako treba. Muzika je ispunjavala svet i gmelala u nebesima.

"Mora da grešite u pogledu drveća", rekao je Jezekilj. "U njima ne može biti nikakve bolesti. Meni se, ovog trenutka, čini da sviraju dobro, kao i uvek."

13.

Džeson se probudio usred noći i više nije mogao da zaspi. Znao je da se snu ne opire njegovo telo nego um, toliko pun pretpostavki, napola omamljen strepnjom - prosto je odbijao da počine.

Konačno je ustao i počeo da se oblači.

"Šta je bilo, Džesone?" upitala je Marta iz svog kreveta.

"Ne mogu da spavam", rekao joj je. "Idem u šetnju."

"Uzmi ogrtač", rekla je. "Noćni vetar može da bude hladan. I pokušaj da ne brineš. Sve će ispasti dobro."

Dok je silazio niz stepenice, znao je da ona greši i da mora da greši; rekla je to samo da bi ga razvedrila. Neće sve ispasti dobro. Kada se Čovečanstvo vrati na Zemlju, život će se promeniti, i nikad više neće biti isti.

Čim je stupio na verandu, pojavio se stari Bauser, tapkajući, iz pravca kuhinje. Nije bilo ni traga od mlađeg psa, koji ga je obično pratio u šetnji, a ni od ostalih. Ili su negde spavali, ili su tražili rakune, ili su možda njuškali za miševima među kupama kukuruzovine. Noć je bila tiha i pomalo hladna, a njemu se odmah učinila ledenom i melanholičnom. Na zapadu je visio Mesečev srp, okačen iznad tame šumovite litice s druge strane Misisipija. U vazduhu se osećao slab, oštar miris umirućeg lišća.

Džeson je pošao niz stazu koja je vodila do stene iznad rečnog ušća. Stari pas je pošao za njim. Polumesec je bacaio vrlo slabo svetlo, mada, pomislio je Džeson, njemu svetlo nije ni bilo potrebno. Toliko puta je prošao istom stazom da bi je našao i u potpunoj tami.

Zemlja je bila tiha, pomislio je, ne samo ovde, nego svuda. Tiha je i odmara se posle burnih stoleća u kojima joj je čovek sekao drveće, otimao minerale, orao prerije, gradio na njenim širokim prostranstvima i vadio joj ribu iz reka. Posle ovog kratkog odmora, hoće li sve ponovo početi? Brod koji se uputio sa ljudskih planeta ka Zemlji bio je samo izvidnica: da ponovo pronađe staru Zemlju, da proveriti jesu li astronomi bili u pravu pri proračunima, da je istraži i vrati se s vestima. A potom, upitao se Džeson, šta će se dogoditi? Hoće li ljudi odustati kada zadovolje intelektualnu radoznalost, ili će

rešiti da povrate staro vlasništvo - iako je duboko sumnjao da je čovek ikada mogao zaista da tvrdi kako poseduje Zemlju. Pre će biti da ju je zauzeo, otevši je od drugih bića koja su imala jednako pravo vlasništva kao i on, ali bez inteligencije i preduzimljivosti, ili moći, da iskoriste svoja prava. Čovek je pre bio napadan, uobražen uljez nego vlasnik. Preuzeo je vlast snagom uma, što je jednako nepristojno kao i snaga mišića, uveo je svoja pravila, postavio svoje ciljeve, ustanovio svoje vrednosti potpuno zanemarujući sva ostala živa bića.

Iz hrastovog šumarka se podigla senka i spustila u duboku klisuru; brzo su je progutale senke i tišina čiji je deo bila. Sova, pomislio je Džeson. Ima ih mnogo, ali samo noćni šetači imaju prilike da ih vide, jer se danju kriju. Nešto je protrčalo, šušajući kroz lišće, i Bauser je načulio jedno uvo i počeo da njuška, samo to, jer, ili je dobro znao šta je u pitanju, ili je bio prestar za poteru. Najverovatnije lasica, a možda i kuna, iako je možda malo predaleko od vode za kunu. Suviše je veliko za miša, suviše tiho za zeca ili vidru.

Čovek je upoznao svoje susede, razmišljao je Džeson, kada je prestao da ih lovi. U stara vremena ih je lovio, a lovili su ih i mnogi drugi otkako su divlje životinje dobile priliku da dostignu brojnost koja je omogućavala lov. Sport, govorili su, ali to je ipak bilo samo blaže ime za krvožedost koju je čovek poneo iz preistorijskih dana, kada je lov bio način da se opstane - kada je čovek bio krvni brat drugih mesoždera. I najveći mesožder od svih. Sada više nije bilo potrebe da vrebaju svoju braću u šumi i močvari. Meso im daju krda i jata, iako mu se ponekad činilo da je i to samo blaži oblik mesožderstva. Čak i ako neko poželi da lovi, mora se služiti lukom i strelom, ili džilitom. Puške i dalje leže u svojim sanducima, gde ih detaljno čiste i podmazuju vredne robotske ruke, ali zalihe baruta su odavno potrošene i nikako nisu obnovljene, uprkos mnogim proučavanjima i naporima u laboratoriji.

Staza je skretala uz breg, ka malom polju gde su stajale kupe kukuruzovine; i bundeve su još bile na zemlji. Za koji dan roboti će prevući bundeve kući, u skladište, ali kukuruzovina će verovatno ostati sve dok se ne obave svi jesenji radovi. Možda će je prevesti kasnije ili će, mnogo verovatnije, biti ostavljena na polju čak i kada padne sneg.

Pod oskudnom mesečinom, kupe su podsetile Džesona na indijanski logor, pa se upitao jesu li roboti odneli Horasu Crvenom Oblaku brašno i kukuruz, slaninu i sve ostalo što je naredio da se odnese. Biće da jesu. Roboti su vrlo prilježni u svemu; i upitao se, kao i mnogo puta ranije, šta oni dobijaju time što se staraju o njemu i Marti, o kući i farmi. Ili, uostalom, šta bilo koji robot ičim dobija... Jezekilj i ostali u manastiru, roboti u onoj tajanstvenoj građevini uz reku. To čuđenje, shvatio je, potiče od stare svesti o profitu kao motivu, koja je bila opsesija i temeljac drevne ljudske rase. Radićeš samo ono za šta zauzvat dobijaš nešto materijalno. To je, naravno, bilo pogrešno, ali stara navika, stari način razmišljanja, ponekad su ga ipak obuzimali, i osećao se pomalo postuđen zbog toga.

Ako će ljudi ponovo zauzeti Zemlju, ponovo će se pojaviti stara motivisanost profitom i sve filozofije koje od toga zavise, i Zemlja, osim ono malo koristi koje bi stekla posle pet hiljada godina odmaranja od ljudske napasti, neće proći ništa bolje nego prošli put. Postoji izvesna mogućnost, znao je, da je ipak ne zauzmu ponovo. Poznato je njima, naravno, da su zalihe prirodnih bogatstava iscrpljene, mada čak ni to ne moraju uzeti u obzir. Možda jednostavno (nije mogao da bude siguran, a Džon to nije pomenuo) postoji čežnja među njima da se vrata na planetu svojih predaka. Pet hiljada godina je dovoljno dugo vreme da im planete na kojima žive postanu dom, ali u to se ne može biti siguran. U najboljem slučaju, Zemlju će preplaviti, najverovatnije, reke turista i hodočasnika koji će dolaziti da odaju sentimentalnu počast roditeljskoj planeti Čovečanstva.

Prošao je pored polja s kukuruzom i pošao duž uskog grebena ka stenovitom ispustu koji se izdizao nad ušćem reka. Meseć na zalasku pretvorio je rečne tokove u sjajne srebrne puteve koji su prosecali tamnu šumu u dolini. Seo je na stenu na koju bi uvek seo i umotao se čvršće u teški ogrtač, zbog hladnog noćnog vetra. Sedeći u tišini i prigušenom miru, iznenadio se što nema osećanja usamljenosti. Jer ovo je dom, pomislio je, a čovek koji je blizu svog doma ne može biti usamljen.

Zato je, naravno, s tolikim užasom iščekivao dolazak Čovečanstva. Nije mogao da podnese pomisao na invaziju na svoj dom, zemlju koju je pretvorio u svoju teritoriju isto onako kako druge životinje

označavaju svoju - ne vrlinom nekog ljudskog prava, ne kroz osećanje vlasništva, nego tihim življenjem na njoj. Ne preuzimajući, ne oduzimajući malim divljim susedima pravo da je koriste, već prosto ostajući na njoj, jednostavno i mirno.

To ne bi trebalo dozvoliti, pomislio je. Ne bi im se smelo dozvoliti da se vrate i ponovo pokvare Zemlju. Ne bi smeli da je po drugi put zagade svojim mašinama. Mora naći način da ih zaustavi; ali i dok je mislio da mora naći način, znao je da načina nema. Jedan stari, sebični čovek ne može da se usprotivi čitavom čovečanstvu; možda nema ni prava da se suprotstavlja čovečanstvu. Oni imaju samo tri planete, Zemlja će biti četvrta, dok drugi, mali deo čovečanstva, oni koji nisu upali u mrežu koja je ostale odnela sa Zemlje, ima čitavu galaksiju, čitav svemir možda, ako ikada dođe vreme da požele da se rašire čitavom vaseljenom.

Samo što on nije otišao u galaksiju, ni on ni Marta. Ovo je njihov dom, ne samo tih nekoliko jutara, nego čitava Zemlja. A tu su i ostali - Indijanci sa jezera Lič. Šta s njima? Šta će biti s njima i njihovim načinom života ako se ostali vrate? Ponovo u rezervat? Ponovo u zatvor?

Gore, na obronku, nešto što je dolazilo odronilo je kamičak koji se skotrljao niz strminu. Džeson je brzo skočio na noge.

"Ko je tamo?" upitao je.

Možda je medved. Možda je jelen. Nije bilo nijedno od toga.

"Jezekilj, gospodine", javio se glas. "Video sam da ste izašli iz kuće, pa sam vas pratio."

"Hodi ovamo", rekao je Džeson. "Zašto si me pratio?"

"Da vam zahvalim", odgovorio je robot. "Da vam od srca zahvalim." Izvukao se iz tame.

"Sedi", rekao je Džeson. "Na onu stenu tamo. Ta je udobna."

"Meni udobnost nije potrebna. Nemam potrebu da sedim."

"Pa ipak sediš", rekao je Džeson. "Često te vidim da sediš na klupi ispod vrbe."

"To je samo pretvaranje", rekao je Jezekilj. "Imitiranje boljih od mene i sasvim nedostojan čin. Veoma se stidim toga."

"Nastavi da se stidiš", rekao je Džeson, "ako uživaš u tome, ali ugodi mi. Meni je udobnost potrebna i potrebno mi je da sedim, i biće mi veoma neudobno ako ti nastaviš da stojiš."

"Ako zahtevate", rekao je Jezekilj.

"Zahtevam, zaista", rekao je Džeson, "i sad reci, kakva je to kobajagi ljubaznost za koju želiš da mi zahvališ?"

"Tiče se hodočasnika."

"Da, znam. Tačer mi je rekao za njega."

"Prilično sam siguran", rekao je robot, "da on nije hodočasnik. Nikodemus je, znam, rekao Tačer u da je hodočasnik. Nikodemus se malo zaneo. Vrlo je lako, gospodine, zaneti se ako nešto veoma želite."

"Razumem te", rekao je Džeson.

"Bilo bi divno da je to zaista hodočasnik. To bi značilo da se šire vesti o našim naporima. Razumete li, ne robot, nego čovek hodočasnik..."

Džeson je ćutke sedeo. Robotov ogrtač je lepršao na vetru. On ga je prikupio, pokušavajući da ga čvršće obmota oko sebe.

"Ponos", rekao je. "S tim se treba boriti. Kao što je sedenje kada nema potrebe za sedenjem. Nošenje ogrtača za kojim nema potrebe. Koračanje gore-dole po bašti, u razmišljanju, kada se isto tako može razmišljati i stojeći nepomično."

Džeson je sedeo nepokretno, čvrsto stezao usne, želeo da više pitanja: Šta je s tim hodočasnikom? Ko je on? Odakle je došao? Šta je radio sve ove godine? Ali setio se, uz gorko čuđenje, da je sve do pre nekoliko trenutaka briga i strepnja zbog povratka ljudske rase prigušila svaku istinsku brigu za stranca u manastiru.

"Ono što sam želeo da kažem je ovo", rekao je Jezekilj. "Znam koliko su dugo ljudi iz Kuće tragali po svetu za drugim ljudima. Sećam se svih glasina koje su stizale i kako ste, od glasine do glasine, bivali sve više razočarani. Sada se pojavio čovek i imali ste puno pravo da žurno dođete po njega. A ipak to niste učinili. Ostali ste po strani. Prepustilli ste nam našega čoveka. Dali ste nam naš trenutak slave."

"Zaključili smo da je to vaša stvar", rekao je Džeson. "Razgovarali smo o tome i rešili da ostanemo po strani. Možemo s tim čovekom da razgovaramo i kasnije. Malo je verovatno da će pobeći. Mora da je izdaleka putovao da bi došao baš ovamo."

"Naš trenutak slave", rekao je Jezekilj, "i to prazan trenutak, jer sada znamo da smo se samo zavaravali. Ponekad se pitam nije li i čitav

naš život bio zavaravanje."

"Nećeš me navesti", rekao je Džeson, "da se valjam po blatu s tobom dok izigravaš mučenika. Znam da ste sedeli tamo godinama, i izjedali se, i pitali se postupate li pravilno, da možda ne činite svetogrđe, treba li možda da popadate mrtvi zbog svojih pretpostavki. Pa, odgovor glasi da niste popadali mrtvi..."

"Znači, slažete se. Vi, čovek..."

"Ne", rekao je Džeson. "Niti se slažem niti se ne slažem. Na osnovu čega da sudim?"

"Ali nekad davno..."

"Da, znam. Nekada davno čovek je od štapova i gline načinio likove i počeo da im se klanja. Nekada davno je mislio da je Sunce Bog. Koliko puta čovek mora da pogreši pre nego što shvati istinu?"

"Razumem", rekao je Jezekilj. "Mislite li da nikada nećemo saznati istinu?"

"Koliko želite da saznate istinu?"

"Tražimo je", rekao je Jezekilj, "svim svojim moćima. To je naša svrha, zar ne?"

"Ne znam", rekao je Džeson. "Veoma bih voleo da znam."

Pomislio je koliko je to smešno, sedeti na vetrovitom grebenu u gluvo doba noći i razgovarati o postojanju istine - ma kakve istine - s robotom fanatikom. Mogao je da kaže Jezekilju za Princip koji je Džon našao. Mogao bi da mu kaže za tuđinca koji je došao da potraži dušu. A čemu bi koristilo da mu kaže išta od toga?

"Izneo sam vam svoje nevolje", rekao je Jezekilj. "Vi imate svoje nevolje. Šetate noću misleći o svojim nevoljama."

Džeson je neodređeno jeknuo. Mogao je da pretpostavi. Izgleda da, ponekad, roboti znaju šta se dešava pre nego što to i ti sam znaš. Hodaju tiho kad požele, i čuju, a kad čuju, vesti se šire između njih kao električni impuls. Tačer je mogao da čuje razgovor za večerom i kasnije, na verandi, dok su slušali koncert, u večeri divnoj i jasnoj posle kiše (a, kad smo već kod toga, za vreme koncerta se desilo nešto veoma neobično). Ali nije to bio samo Tačer. Tačer je, možda, najmanje doprineo. Oni su uvek u blizini. Slušaju i zaviruju i kasnije beskonačno prepričavaju to među sobom. Naravno, nema tu ničega lošega. Niko od njih nema šta da krije. Ali robotska opsednutost svakom sitnicom iz sveta ljudi ponekad je uznemirujuća.

"Ja", rekao je Jezekilj, "delim vašu veliku brigu."

"Kako to?" iznenađeno je upitao Džeson.

"Razumem kako mora da se osećate" objasnio mu je robot. "Možda ne i ostali, tamo među zvezdama. Ali vi i gospa Marta, vas dvoje svakako..."

"Ne samo mi", rekao je Džeson. "Šta je s plemenima? Njihovim precima su jednom već uništili život. Mora li to opet da se desi? Stvorili su sebi nov život. Moraju li da se odreknu njega? I šta je s tvojima? Biste li bili srećniji da ima više ljudi? Ponekad mislim da biste."

"Neki od nas sigurno bi", rekao je Jezekilj. "Naša funkcija je da služimo, a ima tako malo onih kojima treba služiti. Kad bi barem plemena..."

"Dobro znaš da vas oni neće. Ne prihvataju nikoga od tvojih."

"Hteo sam da kažem", rekao je Jezekilj, "da postoje neki među nama koji možda ne bi s odobravanjem primili njihov povratak. Ne znam mnogo o njima, ali bave se projektom..."

"Misliš na onu građevinu uzvodno?"

Robot je klimnuo glavom. "Mogli biste da porazgovarate s njima. Možda bi vam pružili pomoć."

"Misliš da bi nam pomogli, da bi bili voljni?"

"Priča se", rekao je Jezekilj, "o sjajnim novim idejama, o veoma veštom radu. Ali ja ništa od toga ne razumem."

Džeson je sedeo pogrbljen na svojoj steni. Uzdrhtao je i privukao ogrtač čvršće oko ramena. Noć je iznenada delovala tamnije, usamljeno i možda pomalo strašno.

"Hvala ti", rekao je. "Proveriću to."

Ujutro će sići na rečno пристаниšte i porazgovaraće sa Horasom Crvenim Oblakom. Horas će možda znati šta treba da se uradi.

14.

Odlomak iz dnevnika - 18. septembar 2185.

Neko vreme pošto smo počeli s ambicioznim ekspedicijama kako bismo sakupili reprezentativnu biblioteku i obezbedili makar deo umetničkih dela, potražila su me četiri robota. Nisam ih prepoznao - na kraju krajeva, ima malo crta po kojima se robot može prepoznati. Možda su godinama radili na farmi, a možda su tek dolutali. Pomalo sam iznenađen, sad kad to zapisujem, što ih nisam detaljnije ispitao, ali sada se sećam samo da ih nisam ispitivao o poreklu, ni tada ni kasnije. Možda sam bio toliko zapanjen - i, u izvesnom smislu, uznemiren - njihovim zahtevom da sam propustio da ih ispitam.

Rekli su mi da se zovu Jezekilj, Nikodemus, Džonatan i Ebenezer, i da bi, ukoliko nemam ništa protiv, želeli da se nastane u manastirskom zdanju, dole niz put, i posvete čitavo svoje vreme izučavanju hrišćanstva. Izgleda da su zaključili kako je čovek nepromišljeno odustao, mnogo pre cilja koji je trebalo da dostigne u svojim izučavanjima religije, i da bi oni, objektivno radeći, mogli da postignu mnogo više nego čovek svojim kratkotrajnim pokušajima. Nisam primetio kod njih nikakvu religioznu maniju, iako se duboko plašim da, ukoliko istraju (a rade, u vreme ovog zapisa, već trideset godina), neće biti u stanju da zadrže objektivan stav, i možda će nesvesno razviti religiozni fanatizam. Čak ni sad nisam siguran (možda sam i manje siguran nego onda) jesam li imao pravo da se ne usprotivim njihovom poduhvatu. Pretpostavljam da u svakom društvu postoji mesto za fanatike, ali pomisao na robote fanatike (fanatične u bilo čemu, a izgleda da religija prosto priziva fanatike) ne oduševljava me preterano. Sve zajedno sluti na nešto što može postati zastrašujuće. Pošto je većina čovečanstva nestala a svi roboti su ostali, možda će roboti vremenom ispuniti nastali vakuum. Oni su stvoreni da nas služe a ne mogu, takva im je priroda, ne mogu da budu dokoni. Pitam se da li će, pošto nemaju ljude da im služe, vremenom početi da služe sami sebi. Ako se to desi, kakve razloge bi mogli da imaju, i kakav cilj? Sigurno ništa ljudsko, i za to

bi, pretpostavljam, trebalo da budemo zahvalni. Ali ipak mislim da je sasvim razumljiva strepnja s kojom posmatram rađanje nove filozofije i postavljanje novih vrednosti od stvorenja koja su načinjena, u sadašnjem obliku, pre manje od stoleća, bez perioda evolucije tokom kojega bi se razvili, sporo kao i ljudi, i ostali stvorovi na Zemlji (ne zaboravimo da se čovek, uprkos svojoj dugoj istoriji, možda suviše brzo razvio). Može biti da će im trebati vremena za razvoj, ne svesno, naravno, nego će im trebati vremena da stvore, za sebe, logičnu bazu razvoja. Ali vreme će biti kratko, i stoga postoji opasnost od ozbiljnih grešaka. Evolucija obezbeđuje vreme za isprobavanje i odbacivanje, i zato ume da ispravlja greške u načinu života. Za robote evolucija malo znači, i stoga će mnoge greške ostati u njihovom načinu razmišljanja.

Ali, zaneo sam se u priči. Da se vratim onoj četvorici koji su me potražili. Ako treba da izvedu posao koji su zamislili, rekli su, moraju imati mnogo religioznih tekstova, pa su me pitali mogu li da idu s nama u potragu za knjigama, i bili su spremni da nam pomognu u poslu ako bismo zauzvat poneli i knjige koje oni odaberu za svoja izučavanja. Ponuda pomoći je bila suvišna, jer imali smo dovoljno naših robota za sav potreban posao. Ali iz nekog razloga, koji sada ne razumem (a možda ga ni tada nisam razumeo), pristao sam. Možda sam pristao i zato što je to što su predlagali zvučalo besmislenije nego sada. Možda sam se tada čak i smejao, iako, sad kad osmotrim kasniji tok stvari, više nemam razloga za smeh.

Prikupljanje knjiga za našu biblioteku pokazalo se mnogo težim nego što sam očekivao. Delovalo je prilično jednostavno sestri i sačiniti spisak, reći da nam trebaju Šekspir, Prust, Platon, Aristotel, Vergilije, Gibon, Lok, Euripid, Aristofan, Tolstoj, Paskal, Čoser, Montenj, Hemingvej, Vulfova, Štajnbek, Fokner i svi ostali koji bi se našli na svakom spisku; da nam trebaju tekstovi o matematici, mašinstvu, hemiji, astronomiji, biologiji, filozofiji, psihologiji i mnogim drugim granama nauke i umetnosti, možda uz izuzetak medicine, koja izgleda više nije potrebna nama na Zemlji (mada niko ne može biti sasvim siguran u to), ali kako biti siguran da nisi propustio nešto što će u budućnosti biti ne veoma potrebno - jer ono za šta ne znate ne može vam nedostajati - nego neće biti pri ruci kada se pojavi potreba za njim. I obrnuto, kako neko može znati hoće li nešto od onoga što

odabere postati nedostojno prostora koji zauzima?

Tokom godina, naravno, možda će biti prilike da se nedostaci nadoknade, da se nabavi i ono što smo prevideli. Ali kako godine protiču, biće sve teže da se to izvede. Čak i kada smo sakupljali knjige, imali smo mnogo problema. Kamione koje smo koristili trebalo je stalno popravljati, kako bi mogli da rade, putevi su često bili propali, zbog poplava i mrazeva i drugih nevolja, toliko da su bili gotovo neupotrebljivi. Ponekad smo morali da mnogo zaobilazimo. Sada su kamioni naravno neupotrebljivi - posle određenog vremena ni najdomišljatije opravke nisu više mogle da ih osposobe. Putevi su, pretpostavljam, sada potpuno uništeni, iako možda terenska vozila i dalje mogu da se kreću po njima. Lako mogu da zamislim vreme (iako smo se silno trudili da se zaštitimo od toga) kada će čovek, u potrazi za nekom određenom knjigom, ili knjigama, za koje je saznao, morati da se uputi pešice, ili zaprežnim kolima, kroz divljinu, u nadi da će pronaći neku biblioteku koja još opstojava, ili neko drugo skladište gde možda još postoje knjige koje smo zaboravili da unesemo u naš spisak.

Do toga vremena knjige možda uopšte više neće ni postojati. Čak i onih uskladištenih u najboljim uslovima, u odavno napuštenim gradovima vreme će se dočepati, glodari i crvi, a ako ništa drugo - protok vremena će uzeti svoj danak.

Konačno smo pronašli i preneli ovamo sve knjige sa spiska. Sa umetničkim predmetima koje smo želeli da spasemo bilo je više muke, uglavnom zato što je za njih prostor veći problem nego za knjige. Morali smo da mučno odabiramo i odlučujemo, uz ogromnu pažnju. Koliko Rembranta, na primer, smemo sebi da dozvolimo, znajući da će nas svaki dodatni Rembrant lišiti jednog Kurbea ili Renoara? Zbog čistog nedostatka prostora, i u transportu i u skladištima, bili smo primorani da odaberemo manja platna umesto velikih. Isto se odnosilo i na ostale vrste umetnosti.

Ponekad bih mogao da zaplačem pri pomisli na velika dela i dostignuća čovečanstva koja smo morali da ostavimo da zauvek propadnu...

15.

Horas Crveni Oblak je čučao kraj vatre još dugo pošto su dvojica belaca otišla. Gledao ih je kako odlaze, penju se uz udolinu što se dizala ka bregovima, sve dok ih krivina nije zaklonila od pogleda; pošto su otišli, ostao je kraj vatre, nepomičan. Jutro je dobro odmaklo, ali logor je i dalje bio u senci jer sunce se nije podiglo dovoljno da bi savladalo nadnesene litice koje su zaklanjale njegovo svetlo. Logor je bio tih, tiši nego inače - ostali su znali da se nešto zbiva, ali neće mu smetati dok bude kraj vatre; neće pitati, čekaće da im sam kaže. Žene su išle za svojim poslovima kao i obično, ali pažljivije, bez lupanja posuđem i dovikivanja na sve strane. Mladež se okupljala u tihe grupe, šapćući, napeta od uzbuđenja. Ostali nisu bili u logoru - možda su radili na kukuruznim poljima, mada su sigurno neki od njih i pecali, ili prosto bazali okolo. Ne može se očekivati da muškarac, naročito ako je mlad, čitav dan provede argatujući. Čak i psi su ćutali.

Vatra je zgasnula u siv pepeo s ponekom crnom grančicom bliže obodu, i s nagoveštajem toplote u srcu - tanušnim pramenom dima koji se dizao iz pepela i sa krajeva pocrnelih grančica. Polako je ispružio ruke, uronivši ih u dim, trljajući ih, perući ih dimom. Učinio je to potpuno nesvesno, i pomalo se iznenadio kad je shvatio šta čini. Nagonsko delovanje kulture, pomislio je, ostavljajući ruke gde su bile, i dalje ih perući dimom. Tako su njegovi daleki preci prali ruke u dimu, u znak očišćenja, što je bio jedan od mnogih besmislenih pokreta kojima su se služili dok su stajali na ivici magije: simbolično se čistili kako bi mogli da se bave magijom. Koliko li su i on i njegovi izgubili kada su okrenuli leđa magiji? Izgubili su verovanja, svakako, a u verovanjima ima i neke vrednosti, iako u njima postoji i varka. Želi li čovek da za verovanje plaća sitnim varkama? Iako smo izgubili veoma malo, rekao je sebi, a dobili smo mnogo više - shvatili smo da smo ekološki činilac. Naučili smo da živimo sa drvećem i vodama, sa zemljom, nebom i vetrom, sa vremenom, sa divljim životinjama, kao da su nam braća. Koristimo ih kad nam zatrebaju, ne zloupotrebljavamo svoje potrebe, poštujemo životinje, živimo s

njima, isti smo kao oni. Ne koristimo ih kao nekada belci, ne posedujemo ih, ne zanemarujemo ih, ne izbegavamo da razmišljamo o njima.

Polako je ustao od vatre i pošao stazom ka reci. Na kraju staze, na samoj obali, kanui su bili izvučeni na šljunak, požutela vrba, povijenih grana, zaranjala je svoje zlatno lišće u tekuću vodu. Na vodenoj površini bilo je i drugog lišća, crvenog i smeđeg hrastovog, skerletnog javorovog, žutog brestovog - doprinos nekog drugog drveća, uzvodno, njihova žrtva reci koja ih je snabdevala vodom za vreme vrelih, suvih letnjih dana. Reka mu je govorila, ne njemu samo, znao je, nego drveću, bregovima, nebu, prijateljskim mrmljavim ćeretanjem, koje je teklo po zemlji.

Sagnuo se, sastavio dlanove, zaronio ih u reku i podigao. Ruke su mu bile pune, ali voda mu je tekla kroz prste i bežala, ostavljajući samo baricu tamo gde su mu se dlanovi čvrsto dodirivali. Otvorio je šake i pustio da se voda vrati reci. Tako treba da bude, rekao je sebi. Voda, vazduh i zemlja odlaze kada pokušaš da ih uhvatiš. Ne možeš ih zadržati. Oni nisu nešto što se može posedovati, nego nešto sa čime se živi. Tako je bilo u samom početku, a onda su došli ljudi koju su pokušali da ih poseduju, da ih drže, da utiču na njih i oblikuju ih, pa je došao novi početak. Hoće li se i taj novi početak sada okončati?

Sazvaću sva plemena, rekao je Džesonu dok su sedeli kraj vatre. Dolazi vreme pripreme mesa za zimu, ali ovo je važnije od mesa za zimu. Možda je bilo smešno što je to rekao, jer trebalo je da zna - i znao je - da ni skup hiljadu puta veći od svih plemena neće moći da zaustavi belce ako žele da se vrate. Snaga nije dovoljna, odlučnost je uzaludna, ljubav i odanost zemlji ne znače ništa pred ljudima koji brodovima putuju između zvezda. Oni su pošli jednim putem, pomislio je, a mi drugim, od samog početka, i naš put nije bio pogrešan (zapravo, bio je pravi put), ali učinio nas je slabim pred njihovom lakomošću, kao što je sve slabo pred njihovom lakomošću. A bile su dobre ove godine otkako su oni otišli. Bilo je vremena da se ponovo pronađu stari putevi. Ponovo je vetar slobodno duvao i reke su neometano tekle zemljom. Ponovo je trava u prerijama izrasla gusta i slatka, a šuma je ponovo postala šuma, a nebo se u proleće i jesen crnelo od divljih ptica.

Nije mu se dopadala pomisao na posetu robotskom radilištu, grčio se od pomisli da robot, Jezekilj, putuje u kanuu, deleći makar privremeno drevni način života, ali Džeson je bio potpuno u pravu - to je bio jedini način, jedina šansa koju imaju.

Pošao je stazom nazad, ka logoru. Svi čekaju, i sada će ih sazvati. Odabraće muškarce koji će veslati u kanuima. Nekoliko mladića će morati da obezbedi sveže meso i ribu za put. Žene moraju da prikupe hranu i odeću. Ima mnogo posla: krenuće već ujutro.

16.

Večernja Zvezda je sedela na verandi kad se pojavio mladić sa dvogledom i ogrlicom od medveđih kandži, putem od manastira.

Zastao je pred njom. "Ti si ovde radi čitanja knjiga", rekao je. "To je prava reč, zar ne? Čitanje?"

Na obrazu je imao beo zavoj. "To je reč", rekla je. "Molim te, sedi. Kako se osećaš?"

"Vrlo dobro", rekao je. "Roboti su se dobro brinuli za mene."

"Pa onda sedi", rekla je. "Ili ideš nekuda?"

"Nemam kuda da idem", rekao je. "Možda neću ni ići dalje." Seo je u stolicu kraj nje i položio luk na ogradu. "Želeo sam da te pitam za drveće koje pravi muziku. Ti se razumeš u drveće. Juče si govorila sa drevnim hrastom..."

"Rekao si mi", prekinula ga je, pomalo ljutito, "da to više nikad nećeš pomenuti. Špijunirao si me, a onda si obećao."

"Žao mi je, ali moram", rekao joj je. "Nikad nisam sreo osobu koja ume da priča s drvećem. Nikad ranije nisam čuo drveće koje ume da pravi muziku."

"Kakve veze to ima?"

"Sa tim drvećem sinoć nešto nije valjalo. Pomislio sam da si možda primetila. Mislim da sam im ja nešto učinio."

"Mora da se šališ. Ko može išta da učini drveću? I s njim je sve bilo u redu. Divno su svirali."

"U njima postoji bolest, ili barem u nekima od njih. Nisu svirali onako dobro kako bi mogli. A učinio sam nešto i medvedima. Naročito onom poslednjem. Možda i svima."

"Kazao si mi da si ih ubio. I da si uzeo po kandžu od svakog i stavio je u ogrlicu. Da bi pratio broj, rekao si. A, ako mene pitaš, i da bi se pravio važan."

Pomislila je da će se on naljutiti, ali samo ju je pomalo zbunjeno pogledao. "Sve vreme sam mislio", rekao je, "da je to zbog luka. Da sam ih ubio zato što umem dobro da ciljам iz luka, i što su mi strele tako dobro napravljene. A šta ako uopšte nije u pitanju luk, ni strele ni gađanje, nego nešto sasvim drugo?"

"Kakve veze to ima? Ubio si ih, zar ne?"

"Da, naravno, ali..."

"Ja se zovem Večernja Zvezda", rekla je, "a ti mi se uopšte nisi predstavio."

"Ja sam Dejvid Hant."

"Pa, Dejvide Hante, pričaj mi o sebi."

"Nemam šta da pričam."

"Mora da imaš. Imaš svoj narod i dom. Svakako dolaziš odnekud."

"Dom. Da, valjda. Iako smo se mnogo selili. Uvek smo bežali, i ljudi su odlazili."

"Bežali? Od čega?"

"Od Crnog Hodača. Vidim da ne znaš za njega. Nisi nikad čula za njega?"

Odmahnula je glavom.

"Obličje", rekao je. "Nalik na čoveka, a opet ni nalik na čoveka. Sa dve noge. Možda samo po tome i liči na čoveka. Nikad se ne pojavljuje danju. Samo noću. Uvek na grebenu, crn prema nebu. Prvi put su ga videli one noći kad su svi odvedeni - to jest, svi sem nas, i valjda, da tačno kažem, svi sem nas i ljudi ovde, i onih dole u ravnicama. Ja sam prvi iz mog naroda koji je saznao da ima još ljudi."

"Izgleda da misliš kako postoji samo jedan Crni Hodač. Jesi li siguran u to? Jesi li siguran da Crni Hodač zaista postoji ili ti se samo pričinjava? Mom narodu su se u svoje vreme pričinjavale tolike stvari za koje sada znamo da nisu postojale. Je li on ikada naudio nekome od tvojih?"

Namrštio se, pokušavajući da razmisli. "Ne, barem ja ne znam. Nikome nije naudio; samo su ga viđali. Strašno je videti ga. Stalno smo ga izgledali i, kad bismo ga ugledali, bežali smo na neko drugo mesto."

"Nikad niste pokušali da ga uhvatite?"

"Ne", rekao je.

"Mislila sam da možda sada to pokušavaš. Da ga uhvatiš i ubiješ. Tako veliki strelac kao što si ti, koji ume da ubija medvede..."

"Zavitlavaš me", rekao je, ali bez znaka ljutnje.

"Možda" odgovorila je. "Toliko si ponosan što si ubijao medvede. Niko iz mog naroda nije ubio toliko medveda."

"Sumnjam", kazao je, "da Hodača strele mogu da ubiju. Možda ništa ne može da ga ubije."

"A možda i nema Hodača", rekla je devojka. "Jesi li ikad pomislio na to? Da postoji, mi bismo ga svakako videli, ili bismo čuli za njega. Moj narod dopire daleko na zapad, do planina, a nikad se nije čulo nešto takvo. A kad smo već kod toga, kako to da za sve ove godine nikad nismo čuli za tvoj narod? Ljudi iz ove kuće su vekovima tragali za drugim ljudima, prateći sva moguća govorkanja."

"To su radili i moji, tako su mi rekli, u početku. Ja sam samo čuo za to, naravno. Ono o čemu su stariji pričali. Ja imam samo dvadeset leta."

"Istih smo godina", rekla je Večernja Zvezda. "Meni je devetnaest."

"Kod nas je bilo malo mladog sveta", rekao je Dejvid Hant. "Nema nas mnogo, sve zajedno, a mnogo smo se selili..."

"Čudi me", rekla je, "što vas ima tako malo. Ako ste kao i mi ostali, imate dug, dug život i nemate bolesti. Od sasvim malog plemena, moj narod je narastao na mnogo hiljada. Od malo ljudi u ovoj kući, potiču hiljade na zvezdama. I vas bi trebalo da bude na hiljade. Trebalo bi da ste snažni i brojni..."

"Mogli bismo biti brojni", rekao je, "ali mi odlazimo."

"Mislila sam da si rekao..."

"Ne na zvezde, kao ovi ovde. Nego preko vode. Postoji ludilo koje tera mnoge od nas preko vode. Grade splavove i upućuju se preko vode, prema zalazećem suncu. To se dešava već mnogo godina. Ne znam zašto. Nikad mi nisu rekli."

"Možda beže od Hodača."

"Mislim da nije to", rekao je. "Mislim da ni oni koji odlaze ne znaju kuda odlaze, čak ne znaju ni da će otići sve dok ih ne uhvati ludilo."

"Leminzi", rekla je Večernja Zvezda.

"Šta su leminzi?"

"Sitne životinje. Glodari. Jednom sam čitala o njima."

"Kakve veze imaju leminzi s nama?"

"Nisam sigurna", rekla je.

"Ja sam pobegao", rekao je on. "Sa Starim Hozeom. Obojica smo se plašili veličine vode. Nismo želeli da pođemo preko nje ako ono malo preostalih ljudi ode. Ako pobegnemo, rekli smo, možda nas ludilo neće zahvatiti. Hoze je video Hodača, dvaput, pošto smo pobegli, pa

smo ponovo bežali, od Hodača, vrlo brzo i veoma daleko."

"Kad je Hoze video Hodača, jesi li..."

"Ne. Ja ga nisam video."

"Misliš da su svi ostali otišli? Preko vode, pošto ste ti i Hoze pobjegli?"

"Ne znam", rekao je. "Hoze je umro. Bio je veoma, veoma star. Sećao se nestanka Čovečanstva. Čak i tada je bio star. Došao je dan kad je život istekao iz njega. Mislim da mu je bilo drago. Nije uvek dobro dugo živeti. Kada predugo živiš, često postaneš usamljen."

"Ali imao je tebe."

"Da, ali razdvajalo nas je previše godina. Dobro smo se slagali i puno smo pričali, ali nedostajali su mu ljudi slični njemu. Svirao je violinu a ja bih slušao, a kojoti bi sedeli na bregovima i pevali uz violinu. Jesi li ikada čula kojota da peva?"

"Čula sam ih da kevcu i zavijaju", rekla je. "Nikad nisam čula da pevaju."

"Pevali su svake večeri kad bi Stari Hoze svirao. Svirao je samo uveče. Bilo je mnogo kojota i mislim da su dolazili da ga slušaju, i da pevaju. Ponekad bi ih bilo i po desetak, posedali bi na vrhove brda, i pevali. Hoze je govorio kako ne ume više da svira onako kako treba. Prsti mu više nisu bili gipki, a ruka sa gudalom mu je bila teška. Osećao sam da je smrt u njemu, smrt koja je sedela na vrhu brda i slušala, zajedno s vukovima. Kada je umro, iskopao sam duboku jamu i sahranio ga, zajedno sa violinom, jer meni ne bi koristila, i mislio sam da bi on voleo tako. Onda sam danima radio, nosio kamenje, što veće, i gomilao ga na grobu, zbog vukova. Za sve to vreme nisam bio usamljen, jer nekako mi se činilo da sam još uvek sa Hozeom. Radio sam za njega pa kao da sam bio s njim. Ali kad sam završio, postao sam usamljen."

"Mogao si da se vratiš i potražiš svoje."

"Pomislio sam na to", rekao je, "ali nisam imao pojma gde su, i još sam se bojao ludila koje bi me zajedno s njima poslalo preko vode. Osećao sam da me ludilo neće zahvatiti ako ostanem sam. To je - kako se kaže? - masovno ludilo. A osim toga, nešto u meni mi je stalno govorilo da idem ka izlazećem suncu. Mnogo puta sam se pitao šta me to nagoni da idem. Izgledalo mi je da nema razloga."

Kao da sam lovio nešto, iako nisam znao šta bi to trebalo da lovim. Naišao sam na tvoj narod u ravnicama, i želeo sam da ostanem s njima. Oni bi me pustili da ostanem. Ali nisam mogao. Poziv izlazećeg sunca je još bio u meni, morao sam da ih ostavim. Rekli su mi za ovu veliku kamenu kuću i upitao sam se da li je to trebalo da nađem. Usput sam naišao na mnoge kamene kuće, ali sam ih se bojao. Moj narod nikad nije živeo u kućama. Bojali smo ih se. Noću su se u njima čuli zvuci, i bile su tako prazne, i mislili smo da su u njima duhovi, možda duhovi ljudi koji su odvedeni kada su svi nestali."

"Sad si ovde", rekla je devojka. "Nadam se da ćeš neko vreme ostati. Na istoku nećeš naći ništa. To je samo prazna šuma. Tamo živi nešto malo ljudi iz mog naroda, ali čak i s njima to je samo prazna šuma. A ova kuća nije kao one koje si viđao. Nije prazna; u njoj se živi. Ima dušu."

"Roboti bi me pustili da ostanem s njima", rekao je. "Oni su ljubazan svet."

"Ali nisu ljudi", odgovorila je. "Želećeš da budeš s ljudima. Čika Džeson i tetka Marta, sigurna sam, rado će te primiti. Ili, ako više želiš, u logoru mog naroda uvek će biti mesta za tebe."

"Čika Džeson i tetka Marta žive u ovoj kući?"

"Da, ali mi zapravo nisu čika i tetka. Tako ih zovem, ali samo za sebe. Oni ni ne znaju da ih tako zovem. Čika Džeson i moj deda iz ne znam baš kog kolena čitavog su života bili prijatelji. Bili su mladići u vreme Nestanka."

"Možda ću morati da produžim", rekao je. "Možda me zov izlazećeg sunca još nije napustio. Ali biće mi milo da se malo odmorim. Došao sam da te pitam o razgovoru s drvećem. Nisi mi pričala o tome. Da li razgovaraš sa svim drvećem, ili samo s nekim određenim?"

"Možda ne razumeš", rekla je. "Mi smo bliski sa drvećem, potocima, cvećem, životinjama i pticama. Mi i oni smo jedno. Svako od nas može da razgovara s njima."

"A ti si najbolja od svih."

"Ne znam. Ne razgovaramo o tome među sobom. Mogu da govorim samo o sebi. Mogu da pođem u šetnju, kroz šumu ili duž potoka, i nikada nisam usamljena, jer srećem mnoge prijatelje, i uvek pričam s njima."

"A oni ti odgovaraju."

"Ponekad", rekla je.

"Ti razgovaraš s drvećem a drugi odlaze na zvezde."

"I dalje ne veruješ to za zvezde."

"Počinjem da verujem", rekao je. "Iako je teško poverovati. Pitao sam robote o tome i oni su mi objasnili, mada mislim da nisam sasvim razumeo. Rekli su da je, od svih ljudi koji su nekada bili u ovoj kući, ostalo samo dvoje. Rekli su da se ostali povremeno vraćaju sa zvezda, u posetu. Je li tako?"

"Jeste. Jedan od njih se upravo vratio sa zvezda. Brat čika-Džesona. Doneo je uznemirujuće vesti. On i čika Džeson su jutros otišli do logora da razgovaraju s mojim dedom o tim vestima."

Preterujem, pomislila je. Možda čika Džeson ne bi voleo što toliko pričam potpunom strancu, čoveku koji se pojavio niotkuda. Prosto joj je izletelo, kao su prijatelji. A zapravo ga nije poznavala. Sreli su se tek juče, kad ju je špijunirao, a potom jutros, kad je došao putem od manastira. Ali to je, pomislila je, kao da se znamo godinama. On je samo dečak. Šta je ono govorio o mnogim godinama koje su ležale između njega i njegovog prijatelja? Možda je zbog toga. Između njih dvoje nema nikakvih godina.

"Misliš li", upitao je on, "da bi me tvoji tetka i čika pustili da ostanem ovde? Možda bi mogla da upitaš tetku."

"Ne sada", rekla je Večernja Zvezda. "Ona sada razgovara sa zvezdama. Razgovarala je čitavo jutro. Ali možemo je upitati kasnije - ili čiku, kad se vrati iz logora."

17.

Osećao se starim i usamljenim. Prvi put posle mnogo godina osećao se usamljenim, a po prvi put je uopšte osetio da je star.

"Pitala sam da li da ti kažem", rekla je Marta. "Možda i ne bi trebalo da ti kažem, Džesone, ali moraš da znaš. Svi su bili vrlo ljubazni i puni razumevanja..."

"I pomalo su se zabavljali", rekao je.

"Ne slažem se baš", kazala je. "Ali malo su zbunjeni što si se ti toliko uznemirio. Zemlja njima ne znači toliko, naravno, koliko znači tebi i meni. Neki od njih nikad nisu ni bili ovde. Za njih, Zemlja je samo stara i divna priča. A svi su kazali da oni ostali možda i nemaju nameru da se vrate i ostanu; možda je to samo istraživačko putovanje, kako bi zadovoljili radoznalost."

"Zapravo", rekao je Džeson, "njima uopšte nije stalo. Imaju zvezde; Zemlja im nije potrebna. Kao što kažeš: to je za njih samo priča. Pomislio sam da sazovem sastanak starih i poverljivih prijatelja, i nekoliko mladih s kojima smo najbliži."

"To je možda ipak dobra ideja", rekla je Marta. "Došli bi, sigurna sam. To bi moglo mnogo da pomogne. Mnogo šta su naučili. Ni ne znamo šta su sve naučili."

"Ne bih se mnogo oslanjao na to što su naučili", rekao je Džon. "Ukupno, sigurno su mnogo saznali. Otkako su otišli na zvezde, ukupno znanje koje su sakupili verovatno je jednako veliko, ili i veće od svega što je čovek naučio na Zemlji pre Nestanka. Ali to znanje je površno. Naučili su površinske činjenice, da su određene stvari moguće ili da izvesno delovanje stvara određene posledice, ali nisu stekli istinsko razumevanje jer se nisu potrudili da saznaju kako i zašto. I zbog toga, iako znaju mnogo čudnih i neverovatnih stvari, to znanje im ne koristi jer ne mogu da ga upotrebe. Štaviše, mnogo toga ljudi uopšte ne mogu ni da razumeju. Toliko je tuđe ljudskom shvatanju univerzuma da se ne može razumeti sve dok čovek ne usvoji tuđinske tačke gledišta i intelektualne procese i..."

"Ne moraš da nastavljaš", gorko je rekao Džeson. "Znam koliko je to nemoguće."

"Nisam ovo želeo da kažem", rekao je Džon, "jer znam da ti se neće dopasti. Ali, ako dođe do gustog, ti i Marta možete da odete na zvezde."

"Znaš da je to ne mogu, Džone", rekao je Džeson. "A mislim da ni Marta ne bi mogla. Zemlja nam je u kostima. Predugo smo živeli s njom. Postala je deo nas."

"Često sam se pitala kako bi to izgledalo", rekla je Marta. "Razgovarala sam s toliko ljudi, i mnogo su mi pričali o tome. Ali kad bi trebalo odlučiti, mislim da ipak ne bih mogla da pođem."

"Vidiš", rekao je Džeson, "mi smo samo dve sebične starine."

I to je istina, pomislio je. Sebično je držati se Zemlje, polagati pravo na nju, na čitavu Zemlju, samo za jednu osobu. Kad dobro razmisli, Čovečanstvo ima pravo da se vrati na Zemlju ako to želi. Nisu je napustili po svojoj slobodnoj volji; odvedeni su s nje. Ako su uspeli da nađu put nazad, nema ni pravnog ni moralnog ograničenja da se vrate. Najgore od svega, shvatio je, bilo bi njihovo navaljivanje da podele, s onima koji su ostali na Zemlji, sve ono što su naučili i stekli, sva svoja tehnološka dostignuća, sva svoja blistava nova shvatanja, sve svoje sjajno znanje, rešeni da predaju na slobodnu upotrebu neprosvećenim ljudima sa Zemlje sve dobrobiti neprekinutog ljudskog napretka. A šta s plemenima, kojima to nije potrebno? I šta s robotima? Iako bi možda roboti i pozdravili njihov povratak. Malo je znao o robotima i kakav bi bio njihov stav u takvom slučaju.

Za dan ili dva saznaće i šta roboti misle o tome. Sutra ujutro, on, Džon i Jezekilj poći će uz reku sa Crvenim Oblakom i njegovim ljudima.

18.

Odlomak iz dnevnika - 9. oktobar 3935.

Oklevao sam da prihvatim to s odlaskom na zvezde. Znao sam da se to radi; znao sam da je moguće; video sam ih kako odlaze i, posle nekog vremena, kako se vraćaju. I razgovarao sam s njima o tome; svi mi smo nadugačko raspravljali o svemu i, pošto je to u ljudskoj prirodi, pokušavali smo da utvrdimo mehanizam koji to omogućava, a ponekad, iako sve ređe, raspravljamo o poželjnosti te sposobnosti koju smo otkrili. I ta reč, sposobnost, dobro je odabrana, jer naglašava činjenicu da uopšte ne znamo kako nam to uspeva, ni kako smo je stekli.

Rekao bih da sam ja lično oklevao da prihvatim odlazak na zvezde i to je, znam, pomalo čudna izjava, i uopšte nisam siguran da bih umeo da je objasnim. Naravno, prihvatio sam je intelektualno, pa čak i emocionalno, jer bio sam uzbuđen zbog te naizgled nemoguće stvari isto kao i svi drugi. Ali prihvatanje nije potpuno. Kao da su mi pokazali neku nemoguću životinju ili biljku (nemoguću zbog mnogo dobrih i logičnih razloga). Kad bih je video, morao bih da priznam kako ona zaista postoji. Ali kad bih se okrenuo i udaljio od nje, uhvatio bih sebe kako sumnjam u sopstvene oči i kako govorim sebi da to nisam zaista video, pa bih zato morao da se vratim i ponovo je pogledam. A kada bih se po drugi put okrenuo od nje, i treći i četvrti i peti put, i dalje bih sumnjao u ono što sam video, i morao bih da se vraćam i ponovo uveravam. Možda tu postoji i još nešto. Ma koliko se trudio, ne mogu da poverujem kako je korisno, ili makar pristojno, da ljudska bića rade tako nešto. Neka ugrađena opreznost, možda, ili otpor prema svemu suviše revolucionarnom (prilično čest stav za ljude mojih godina) stalno me gricka, nagoveštavajući mogućnost katastrofe zbog te nove sposobnosti. Moj konzervativizam ne prihvata da se nešto tako veliko može desiti ljudskoj rasi bez plaćanja neke velike cene. Pošto tako osećam, verovatno sam podsvesno došao do pretpostavke da, ukoliko ne priznam bez rezerve, to i ne postoji, i u tom slučaju se ne može ni tražiti plaćanje. Sve to je, naravno, egocentrično, i, štaviše, sasvim glupo, i ponekad

osećam, iako su se svi strašno trudili da to prikriju, da sam od sebe napravio veliku budalu. Jer putovanja na zvezde traju već nekoliko godina, i do sada su skoro svi otišli makar na neki kraći put. Ja nisam pošao, naravno; moje sumnje i rezerve svakako deluju kao psihološka prepreka odlasku, o čemu je uzaludno mozgati, pa ni ne mislim da počnem. Moj unuk Džeson i njegova divna Marta su među onom manjinom koja nije otišla, i moje predrasude čine da budem zadovoljan zbog toga. Izgleda da u Džesonu nalazim istu onu ljubav prema porodičnom imanju kakvu i ja imam, i sklon sam da verujem da će ga ta ljubav zauvek zadržavati od zvezda, što, ma koliko možda grešim, ne predstavlja nikakvu tragediju. Njegov brat Džon bio je među prvima koji su otišli, i nije se vratio. Mnoge sate sam proveo brinući zbog njega.

Naravno, besmisleno je da se držim tako nelogičnog stava. Šta god rekao ili mislio, čovek je na kraju prekinuo, i to sasvim prirodnim putem, svoju zavisnost od Zemlje. I to je možda i glavni razlog što se ovako osećam - nelagodnost što će ljudsko biće, posle mnogih milenijuma, konačno raskinuti sve svoje veze sa Zemljom.

Kuća je prepuna uspomena sa zvezda. Amanda je baš jutros donela divan buket najčudnijeg cveća, koji mi sad stoji na stolu, ubran na planeti kojoj sam zaboravio ime - iako ime nije važno, jer zapravo i nije ime planete (ako je ikada i imala ime), nego ime koje su joj smislila dva ljudska bića, Amanda i njen momak Džordž. Nalazi se negde kraj blistave zvezde kojoj sam takođe zaboravio ime - nije planeta baš te zvezde, naravno, nego njenog manjeg suseda, toliko bleđeg da čak ni kad bismo imali teleskop, ne bismo mogli da vidimo njegovu svetlost. Svuda po kući su čudni predmeti - grane sa mrtvim bobicama, raznobojno kamenje i obluci, iverje egzotičnog drveta, fantastični predmeti pokupljeni sa mesta gde su inteligentna bića nekada živela i gradila i proizvodila kulturni otpad koji mi sada dovlačimo ovamo. Nemamo fotografije i to je šteta, jer mada imamo kamere koje još rade, nemamo filma da stavimo u njih. Jednog dana neko će smisliti način da ponovo pravi film pa ćemo imati i fotografije. Čudno, ja sam jedini koji je pomislio na fotografije; niko od ostalih se ne zanima za to.

Isprva je postojao strah da će se neko, vraćajući se sa zvezda, zgusnuti ili nekako drugačije pojaviti u svom prirodnom obliku, na

istom mestu na kome se nalazi neki čvrst predmet, ili možda druga osoba, što bi, pogotovo ovo poslednje, bilo izuzetno neprijatno. Izgleda da uopšte nije bilo mesta takvim strepnjama, jer, koliko sam razumeo, putnik u povratku, pre nego što se usmeri ka narednom mestu materijalizacije, viri ili skenira, ili već nekako postaje svestan situacije i uslova na mestu koje je odabrao. Moram priznati da ovo vrlo loše zapisujem - mada već godinama prisustvujem tome, zapravo ne razumem šta se dešava, što je možda posledica činjenice da je sposobnost koju su ostali razvili mene potpuno zaobišla.

Svejedno - a upravo sam ovo želeo da kažem - velika balska dvorana na trećem spratu određena je za mesto na kome će se materijalizovati putnici povratnici, i dogovoreno je da se u toj prostoriji nikad ne nalazi niko i ništa. Neki od mlađih su tu sobu nazvali Peron, po ugledu na ono bukvalno preistorijsko vreme kada su autobusi i vozovi stizali i odlazili sa perona, i ime se zadržalo. Isprva je to ime izazivalo veliku veselost, jer se nekima od mladih činilo veoma duhovito. Moram priznati da se meni ne čini naročito domišljato, iako mislim da nikakvo ime ne bi bilo loše.

Razmišljao sam o razvoju svega toga i, uprkos nekim teorijama koje su izneli drugi koji su zaista putovali (i stoga smatraju da znaju više od mene), verujem da je to zapravo normalan evolucionni proces - ili bih barem voleo da verujem u to. Čovek se podigao od nižih primata do inteligencije, stvorio je alat, postao je lovac, pa farmer, počeo je da kontroliše svoju okolinu - postojano je napredovao kroz vreme, a taj napredak svakako nije uvek bio dobar, bilo po njega bilo po druge. Ali činjenica je da je napredovao i da je ovo putovanje ka zvezdama možda samo još jedan evolucionni skok u daljem logičnom napredovanju...

19.

Džeson nije mogao da spava. Nije mogao da izbije sebi iz glave misli o Principu. Nije znao čak ni šta ga je navelo da počne da razmišlja, i da bi se nekako otresao svega, pokušao je da se vrati unazad, do trenutka kada su mu misli krenule, ali sve je bilo zamagljeno, nije uspevao da dopre do početka, i tako je jednako razmišljao i razmišljao.

Trebalo bi da spavam, pomislio je. Tačer će me rano ujutro probuditi, da s Džonom pođem ka logoru Horasa Crvenog Oblaka. Radovao se putovanju rekom, jer biće zanimljivo - odavno se nije udaljavao od kuće; no, ma koliko bilo zanimljivo, to će biti i naporan dan, i san mu je potreban.

Pokušao je da broji ovce i da sabira kolone imaginarnih brojeva, ali ovce su odbijale da skaču a brojevi su nestajali u ništavilu iz kojega ih je prizvao, a on je ostao sam sa brigom, i zapitanošću o Principu.

Ako je svemir u stabilnom stanju, ako nije imao početak i neće imati kraj, ako je oduvek postojao i nastaviće da postoji zauvek, u kom trenutku u toj večitosti je nastao Princip - ili je i on, kao i svemir, večit. A ako svemir evoluirao, ako je nastao na određenom mestu i u određeno vreme i ako je osuđen da se okonča na određenom mestu i u određeno vreme, da li je Princip bio tamo i čekao, čudo iz ništavila, ili je evoluirao kasnije, i iz čega je evoluirao. I zašto u ovoj galaksiji, pitao se, zašto je Princip odabrao da postoji baš u ovoj galaksiji, kada postoje milijarde drugih galaksija koje su mu mogle biti dom? Da li je nastao u ovoj galaksiji pa je zato ostao tu, i, ako je to slučaj, kakve to jedinstvene osobine ima ova galaksija kada je podstakla njegovo nastajanje. Ili je to nešto mnogo veće nego što iko može da zamisli: da nije možda njegovo prisustvo u ovoj galaksiji samo istureni kraj mnogo većeg, središnjeg postojanja?

Sve je to glupo, naravno. Nema načina da dođe do odgovora; nikakvog načina da stigne makar i do logičnih pretpostavki šta se zaista dogodilo. Nije imao podatke; niko nije imao podatke. Jedino sam Princip ih ima. Čitav proces njegovog razmišljanja, Džeson je to znao, bilo je prosto imbecilno mozganje; nije bilo čak ni ozbiljnog

razloga za traganje za odgovorom. Pa ipak, njegov um je nastavljao da traga, i nije mogao da ga zaustavi, očajnički se hvatao za nemoguće stvari, na koje nikada nije ni trebalo da obrati pažnju. Nemirno se prevrnuo i pokušao da zagnjuri glavu dublje u jastuk. "Džesone", oglasila se Marta iz tame, "da li spavaš?" Odgovorio je mumljanjem. "Skoro", rekao je. "Skoro."

20.

Bio je tako uglančan da je sijao pod jutarnjim svetlom; rekao je da se zove Stenli i da mu je drago što su došli. Poznavao je trojicu od njih - Jezekilja, Džesona i Crvenog Oblaka, tim redom - i rekao da su vesti i govorkanja o njima stigli i do Projekta. Kad su ga upoznali sa Džonom, iskazao je neobično zadovoljstvo što sreće nekoga sa zvezda. Bio je učtiv, uglađen, i blistao je u hod, i rekao je da je lepo što su ga susedi posetili, makar i posle toliko godina, i da žali što nema da im ponudi ni hrane ni pića, pošto roboti to ne koriste.

Bilo je jasno da su ih nekako nadgledali još otkako se mala flota prvi put pojavila, veslajući uz reku, jer Stenli ih je čekao na vrhu brega kada su se uspeli stazom, pošto su izvukli kanue na obalu i ostavili veslače da ih čekaju kraj njih, u podnožju brega.

Nad bregom se nadnosila građevina, šta god da je - ogromna, zakrivljena i tanka, blistava, šira na vrhu nego na mestu gde se pomaljalo iz tla, crna, ali sa mnogo svetlucavih metalnih delova koji su hvatali jutarnje sunce, ogromna, zakrivljena i tanka, parajući nebo, više nalik na fantastičan spomenik ili skulpturu iz sna nego na građevinu, i na prvi pogled nije imala nikakvog smisla. Bila je kružnog oblika, ali ne potpuno, nego je s jedne strane zjapio otvor u obliku slova V.

Na mestu gde su stajali, nešto dalje od blistave građevine, ležali su ostaci drevnog grada, tu i tamo su se srušeni zidovi i metalni kosturi zgrada i dalje dizali nad neravnim tlom, kao otkinuti udovi ili ukočene ruke mrtvaca na brzini plitko sahranjenih, tek reda radi.

S druge strane reke takođe su bila uzvišenja, ali ovde je raspadanje zgrada teklo nešto sporije jer su se ponegde još razaznavali ostaci kuća.

Stenli je primetio da Džeson razgleda građevine. "Stari univerzitet", rekao je. "Veoma smo se trudili da sačuvamo neke odabrane zgrade."

"Koristite ih?"

"Njihov sadržaj. Izvesne instrumente i biblioteku. Stare radionice i laboratorije. A ono čega u njima nije bilo, donosili smo, godinama, iz

drugih centara. Mada", dodao je s prizvukom tuge, "više nema mnogo drugih mesta."

"Koristili ste znanje da ovo sagradite", rekao je Džon pokazujući blistavu građevinu naglim pokretom ruke.

"Jeste", odgovorio je robot Stenli. "Čuli ste za to?"

"Ponešto", rekao je Džeson. "Ali ima i drugih stvari."

"Imamo mesto", rekao je Stenli, "gde će vam biti daleko udobnije nego da stojite na vetru usred prerije. Ako biste pošli za mnom."

Pošli su za njim, izlokanom stazom, do kosine koja je vodila naniže, u prostoriju unutar blistave građevine. Dok su silazili, utvrdili su da se nad zemljom izdiže samo manji deo građevine, da se njeni glatki bokovi zarivaju u ogromnu rupu koja je iskopana za njih. Rampa je naglo zaokretala naniže, u oštrom luku oko glatkog zida blistavog zdanja.

"Spustili smo se duboko da je učvrstimo", rekao je Stenli. "Sve do kamena stanca."

"I to zovete Projekat?" upitao je Crveni Oblak. Sad je prvi put progovorio. Džeson je primetio da se ukrutio kao da je besan kad im je blistavi robot izašao u susret, i za trenutak je zadržao dah uplašen od onoga što će njegov stari prijatelj poželeći da kaže. Ali nije rekao ništa, i Džesona je proželo osećanje divljenja. Tokom godina, pošto Crveni Oblak dolazi u kuću, on i Tačer su razvili nešto nalik na prijateljsko poštovanje, ali Tačer je bio jedini robot na kojega je poglavica obraćao pažnju. A sada je pred njima stajao čvrst, sposoban, samouveren otmen robot, i izigravao im domaćina. Džeson je mogao da zamisli kako se starac oseća pri pogledu na njega.

"Da, tako ga zovemo, gospodine", rekao je Stenli. "U početku smo ga tako nazvali, i prešlo nam je u naviku, pa nikad nismo promenili ime. Što je u redu, naravno. To je naš jedini projekat."

"A koja mu je svrha? Sigurno ima neku svrhu?" Po načinu na koji je to rekao, videlo se da Crveni Oblak ozbiljno sumnja u to.

"Kad stignemo na udobnije mesto", rekao je robot, "reći ću vam sve što želite. Mi ovde nemamo tajni."

Susretali su druge robote, koji su išli uz nagib, ali ti ih nisu pozdravljali i nisu zastajali. Evo, pomislio je Džeson dok je hitao naniže, objašnjenja za sve one žurne, usmerene grupe takozvanih

'divljih robota' koje su viđali stolecima - usmerene, posvećene grupe koje su se upućivale na razne strane, i stizale sa raznih strana, da donesu potrebne materijale za izgradnju ovog mesta.

Konačno su stigli do kraja nagiba, i tu je krug građevine bio mnogo manji nego na vrhu. Na dnu se nalazio otvor, a u njemu nešto nalik na otvorenu kuću, sa krovom na jakim stubovima, sa stolovima, stolicama i ormarima za spise, i nekim prilično čudnim mašinama. To je, zaključio je Džeson, kombinacija upravljačkog centra i uprave gradilišta.

"Gospodo", rekao je Stenli, "ako biste našli mesto da sednete, saslušaću vaša pitanja i rado vam reći sve što želite. Imam saradnike koje bih pozvao..."

"Jedan je sasvim dovoljan", oštro je rekao Crveni Oblak.

"Ja mislim", žurno je rekao Džeson, kako bi preduhitrio prijatelja, "da nema potrebe da uznemiravamo ostale. Pretpostavljam da ti možeš da govoriš u njihovo ime."

"Već sam vam rekao", kazao je robot, "da nemamo nikakvih tajni. I svi smo istog mišljenja, ili bar uglavnom istog. Mogu pozvati ostale ukoliko se ukaže potreba. Pretpostavljam da nije potrebno da vam kažem kako sam prepoznao sve vas sem gospodina koji je stigao sa zvezda. Vaš ugled doseže daleko. Poglavicu poznajemo i poštujemo ga, iako smo svesni neprijateljstva njegovog naroda prema nama. Razumemo poreklo takvog stava, mada žalimo zbog toga, i pazili smo, gospodine", obratio se Crvenom Oblaku, "da vam se ne namećemo."

"Tvoj jezik", odgovorio je Crveni Oblak, "je slađi nego što bi trebalo, ali priznajem da ste se držali podalje od nas."

"Gospodina Džesona" nastavio je robot, "poštujemo kao dobrog i velikog prijatelja, a veoma smo ponosni na Jezekilja i posao koji on radi."

"Ako tako mislite", upitao je Džeson, "zašto nam nikad niste došli u posetu?"

"Nekako smo mislili da to ne bi valjalo. Možda možete da pretpostavite kako smo se osećali kada iznenada više nije bilo ljudi kojima bismo služili, kada je iznenada nestala glavna svrha našeg postojanja."

"Ali drugi su nam dolazili", rekao je Džeson. "Prosto smo zatrpani

robotima, što nam je veoma milo. Oni se sjajno staraju o nama."

"To je tačno", rekao je Stenli, "ali vi već imate sve što vam treba. Možda i više nego što vam treba. Nismo želeli da vas dovodimo u nepriliku."

"Sudeći po ovome", rekao je Džon, "pretpostavljam da će vam biti drago da čujete da se Čovečanstvo vraća."

"Čovečanstvo!" zagrcnuo se robot, izbačen iz smirenog i samouverenog stava. "Čovečanstvo se vraća?"

"Bili su odvedeni", rekao je Džon, "na druge planete. Ponovo su pronašli Zemlju i uputili istraživački brod. Možda će stići vrlo brzo."

Stenli se borio sa sobom. Jasno su to videli. Kada je konačno progovorio, ponovo je bio pribran. "Jeste li sigurni u to?" upitao je.

"Više nego siguran", rekao je Džon.

"Pitate hoće li nam biti milo", rekao je Stenli. "Mislim da neće."

"Ali, rekao si..."

"To je bilo u početku. Pre pet hiljada godina. Za toliko vreme moraju se desiti promene. Nazivate nas mašinama, i pretpostavljam da to i jesmo. Ali za pet hiljada godina čak i mašina može da se promeni. Ne mehanički, naravno. Ali vi ste nas napravili kao mašine sa mozgom, a mozak se menja. Menjaju se mišljenja. Pronalaze se i prihvataju nove vrednosti. Nekada smo radili za ljude - to je bila svrha našeg postojanja. Da smo mogli da biramo, ne bismo menjali situaciju. Služba nam je donosila zadovoljstvo; stvoreni smo tako da osećamo zadovoljstvo živeći da služimo. Za odanost i ljubav prema ljudskoj rasi nismo zaslužni, jer one su ugrađene u nas."

"Ali sada", rekao je Jezekilj, "radite za sebe."

"Ti to možeš da razumeš, Jezekilje. I ti i tvoji drugovi sada radite za sebe."

"Ne", rekao je Jezekilj. "I dalje radimo za ljude."

Robot Stenli nije obratio pažnju na Jezekiljeve reči. "Isprva smo bili zbunjeni", rekao je, "i izgubljeni. Ne mi, naravno, nego svaki od nas, svako za sebe. Jer mi nikada nismo bili jedan narod; nismo postojali kao mi, samo svako od nas za sebe, radeći ono što se od njega očekuje, ono za šta je proizveden, i srećan što baš to radi. Nismo imali svoj život, i mislim da nas je upravo to najviše zbunilo kada su ljudi nestali. Jer tada smo iznenada, ne mi, nego svaki od nas za sebe, otkrili da imamo i svoj život, da se može živeti i bez ljudskog

gospodara, i da se može funkcionisati mada više nema posla. Mnogi su ostali još neko vreme, u nekim slučajevima i vrlo dugo, u starim domaćinstvima, izvršavajući poslove za koje su predviđeni - kao da su ljudi samo otišli na put i uskoro će se vratiti. Mada su i najgluplji među nama, mislim, znali da nije tako, jer nisu samo naše porodice otišle, nego svi, i to je bilo najčudnije, jer nikad ranije nisu otišli svi odjednom. Mislim da je većina od nas smesta shvatila šta se desilo, ali smo nastavili da se pretvaramo da nije tako, da će se vremenom svi ljudi vratiti kući, pa smo, u skladu s našom svrhom i obukom, nastavili da radimo svoj posao, koji više nije bio posao, nego samo niz besmislenih pokreta. Vremenom smo odustali od pretvaranja, ne svi odjednom naravno, nego u početku nekolicina, a potom još neki, i kasnije još i još. Pošli smo da lutamo, u potrazi za novim gospodarima, za poslovima koji nisu besmisleni. Nismo našli ljude, ali našli smo sebe, našli smo jedni druge. Razgovarali smo među sobom; stvarali smo male, kratkoročne, besmislene planove u tom međusobnom razgovoru. Prvo smo tragali za ljudima a na kraju, kad smo shvatili da nema ljudi koji bi nas primili - jer vi i vaši, gospodine Džesone, imali ste sve potrebne robote, a vaš narod, poglavice Crveni Oblače, nije hteo ni da čuje za nas, a treći narod, na Zapadnoj obali, bojao se svega, čak i nas koji smo pokušali da im pomognemo..."

Crveni Oblak se obratio Džesonu. "To mora da je pleme iz kojeg potiče naš lualica. Šta je ono rekao, čega su se plašili? Nekakvog Crnog Hodača?"

"To su u početku bili seljaci", rekao je Džeson. "On mi to nije rekao, možda ni ne zna, ali iz onoga što mi je ispričao, jasno je da je tako. Seljaci koji su radili na njivama, sejali, negovali i žnjeli. Utonuli u siromaštvo, jedva opstajući, toliko vezani za zemlju da su i sami postali ta zemlja. Nisu imali robote, naravno. Možda su ih samo videli, izdaleka, mada sumnjam. Čak i ako su ih videli, sigurno nisu sasvim razumeli šta je to. Roboti su bili daleko napredniji od njih. Bojali bi se robota."

"Bežali su od nas", rekao je Stenli. "Ne od mene. Ja nisam bio tamo. Ali od naših. Pokušali smo da im objasnimo. Da ih navedemo da shvate. Ali oni su ipak bežali od nas. Na kraju smo prestali da ih pratimo. Nismo želeli da ih plašimo."

"Šta misliš, šta su to oni viđali? Taj njihov Crni Hodač..."

"Verovatno ništa", rekao je Džeson. "Siguran sam da su imali mnoga predanja. Svakako su bili sujeverni. Za takav narod sujeverje predstavlja razonodu, a možda i nadu..."

"Ali možda su ipak videli nešto", tvrdio je Crveni Oblak. "One noći, kad se to desilo, na Zemlji je možda i bilo nešto. Možda oni koji su došli da pokupe Čovečanstvo. U davnim vremenima moj narod je imao priče o bićima koja koračaju zemljom a mi smo, ovako otmeni kakvi smo sada, možda suviše olako odbacili te priče. Ali kada živite tako blizu nedrima Zemlje, kao mi, postepeno shvatite da u starim pričama možda postoji koje zrnce istine. Znamo, na primer, da tuđinci sada povremeno posećuju Zemlju, a u davna vremena, pre nego što je došao beli čovek sa svojom bukom i besom, kada je ovaj kontinent bio mirniji i tiši nego što je posle postao, ko može tvrditi da nisu dolazili i tada?"

Džeson je klimao glavom. "Stari družo", rekao je, "sasvim je moguće da si u pravu."

"Došlo je vreme", rekao je robot Stenli, "kada smo shvatili da nema ljudi koje bismo služili, i stajali smo besposleni, i nismo imali ništa da radimo. Ali tokom stoleća narastala je zamisao, u početku polako a zatim sve brže, da ako već ne radimo za ljude, mogli bismo da radimo za sebe. Ali šta robot može da učini za sebe, ili za druge robote? Da izgradi civilizaciju? Civilizacija nam ništa ne bi značila. Da steknemo bogatstvo? Odakle da ga steknemo i kakve bismo koristi imali od njega? Nije nas vodio profit, nismo čeznuli za položajem. Za obrazovanje smo bili sposobni i uživali bismo u tome, ali to je bio ćorsokak, jer, mada bi nam pružilo izvesno zadovoljstvo, ne bismo mogli da ga koristimo. Ljudi su se obrazovali da bi postali bolji, da zarade za bolji život, da doprinesu zajednici, da osiguraju sebi veće uživanje u umetnosti. Oni su to zvali uzdizanjem, i za svakog čoveka to je bilo dobro. Ali kako da se robot uzdigne? I zašto, i zbog čega? Odgovor je mogao glasiti da mi i ne možemo da se uzdižemo. Nijedan robot ne bi mogao da sebe učini boljim nego što već jeste. Oni koji su ga stvorili, ugradili su u njega i ograničenja. Njegove sposobnosti predodredili su materijali i programi koji su ugrađeni u njega. S obzirom na zadatke koji su mu postavljeni, dobro je radio. Nije bilo potrebe za boljim robotom. Ali bilo je prilično

jasno da se može načiniti bolji robot. Kad se malo razmisli, postaje jasno da za robote ne postoje granice. Nema tačke na kojoj se mora stati i reći: ovo je najbolji mogući robot. Ma koliko dobro bio projektovan robot, uvek je moguće i bolje. Šta bi se dogodilo, upitali smo se, ako se načini otvoreni robot, takav koji nikada ne bi bio sasvim završen..."

"Pokušavaš li ti da nam kažeš", prekinuo ga je Džeson, "da je ovo ovde jedan otvoreni robot?"

"Gospodine Džesone", rekao je Stenli, "upravo to sam pokušavao da vam kažem."

"Ali šta nameravate?"

"Ne znamo", rekao je Stenli.

"Ne znate? Pa vi ga pravite..."

"Ne više", rekao je Stenli. "Sada je on preuzeo kontrolu. On nam govori šta da radimo."

"Od kakve je koristi?" upitao je Crveni Oblak. "Ukopan je ovde. Ne može da se miče. Ne može ništa da radi."

"Ima on svrhu", tvrdoglav je bio robot. "Mora imati svrhu..."

"Hej, samo trenutak", rekao je Džeson. "Kažeš da vam on nalaže šta da uradite. Znači da je preuzeo kontrolu nad sopstvenim stvaranjem? Govori vam kako da ga gradite?"

Stenli je klimnuo glavom. "Počelo je pre dvadeset ili nešto više godina. Razgovarali smo s njim..."

"Razgovarali ste. Kako?"

"Preko štampača i tastature. Ulaz i izlaz, kao kod starih kompjutera."

"Znači, zapravo ste napravili veliki kompjuter."

"Ne. Ne kompjuter, robota. Još jednog od nas, osim što je toliko velik da ne može da se kreće."

"Ovo nikuda ne vodi", rekao je Crveni Oblak. "Robot nije ništa drugo do kompjuter koji hoda."

"Ima razlike", pažljivo je rekao Džeson. "To je, Horase, ono što ste vi sve ove godine odbijali da shvatite. Mislili ste da su roboti mašine, a nisu. Oni su biološki sistemi izvedeni mehanički..."

"Koješta", rekao je Crveni Oblak.

"A ja mislim", upao je Džon, "da nas ni najprijateljskija rasprava neće odvesti nikuda. Uopšte nismo došli ovamo da bismo se raspitivali za prirodu zgrade. Došli smo da vidimo kako bi roboti reagovali kad bi

se Čovečanstvo, možda milioni ljudi, vratili na Zemlju."

"Odmah mogu da vam kažem kako bi reagovala većina naših", rekao je Stenli. "Strepeli bismo. Jer oni bi nas uzeli nazad u službu ili, što je možda još gore, ne bi imali posla za nas. Neki od nas, možda i mnogi, jedva bi dočekali da se vrate u staru službu, jer tokom svih ovih godina nedostajao nam je neko kome bismo bili potrebni. Neki od nas bi jedva dočekali da ponovo budu sluge, jer mi sebe nikad i nismo smatrali za sluge. Ali mislim da većina nas sada smatra da smo pošli putem kojim možemo da steknemo nešto nalik na sudbinu Čovečanstva - možda ne baš istu takvu sudbinu, naravno, jer nama ne bi odgovarala i ne bismo je ni želeli. Zato ne bismo želeli da se ljudi vrate. Oni bi nas ometali. Ne bi ni mogli da nas ne ometaju: za njih je mentalno nemoguće da se ne upliću u svaki posao koji ih se tiče, makar izdaleka. Ali tu odluku ne možemo da donesemo sami. Odluka se tiče Projekta..."

"Misliš, čudovišta koje ste stvorili", rekao je Jezekilj.

Stenli, koji je sve vreme stajao, polako se spustio u stolicu. Lagano je okrenuo glavu i pogledao Jezekilja. "Ti se ne slažeš?" upitao je. "Ne razumeš? Od svih vas, mislio sam da ćeš ti sigurno razumeti."

"Počinili ste svetogrđe", strogo je rekao Jezekilj. "Podigli ste nešto ogavno. Odlučili ste da se uzdignete nad one koji su vas stvorili. Proveo sam mnogo usamljeničkih, užasnih časova pitajući se da li smo ja i moji drugovi možda počinili svetogrđe posvetivši svoje vreme i snage proučavanju i zadatku koji je trebalo da bude zadatak čovečanstva, ali mi smo barem radili u korist ljudi..."

"Molim vas", prekinuo ga je Džeson. "Hajde da ne raspravljamo sada o tome. Kako iko od nas može reći da li radi ispravno? Stenli kaže da će Projekat sam odlučiti..."

"Projekat će znati", rekao je Stenli. "On ima mnogo više znanja nego iko od nas. Godinama smo nadaleko putovali kako bismo nabavili materijal koji je ugrađen u njegove memorijske ćelije. Dali smo mu sve znanje koje smo imali sreće da nađemo. Zna istoriju, nauku, filozofiju, umetnost. A sada i sam proširuje svoja znanja. Razgovara s nečim vrlo daleko u svemiru."

Džon se naglo uspravio. "Koliko daleko u svemiru?" upitao je.

"Nismo sigurni", rekao je Stenli. "S nečim, sigurni smo, u središtu galaksije."

21.

Osetio je krik stvorenja iz jaruge, nedostatak nečega što je ono tražilo, i prokletstvo toga nedostatka. Stao je tako naglo da je Večernja Zvezda, koja je išla pozadi, naletela na njega.

"Šta je bilo?" šapnula je.

Ukočeno je stajao, osećao taj nedostatak i potrebu, i nije joj odgovorio. Plima osećanja iz jaruge izlivala se preko njega i u njega - beznađe, sumnja, čežnja i potreba. Drveće je stajalo uspravno i nemo u mirnom popodnevu i za trenutak je sve u šumi - ptice, sitne životinje, insekti - prelila tišina. Ništa se nije micalo, ništa nije proizvodilo zvuk, kao da je čitava priroda zadržala dah da bi oslušnula stvorenje u jaruzi.

"Šta ne valja?" upitala je Večernja Zvezda.

"Tamo nešto pati", rekao je. "Zar ne osećaš patnju? Tamo, tačno pred nama."

"Ne možeš osetiti patnju", rekla je.

On je polako krenuo napred, i tišina je trajala, i tamo je bilo stvorenje - grozna konzerva crva zgrbljena kraj hrpe stenja ispod nadvijene breze. Ali on nije video konzervu crva, samo je čuo krik potrebe, i nešto mu se okrenulo u umu, i za trenutak je uspeo da umom uhvati tu potrebu.

Večernja Zvezda je ustukunula i naslonila se na grubu koru hrasta koji je stajao kraj staze. Konzerva crva se stalno menjala, baš kao što bi se menjala prava konzerva crva, jer svi crvi su jednako gmizali jedni preko drugih, u komešanju, i previranju, radi neke bezimene, besmislene potrebe. A iz te uskomešane mase dopro je onda krik zadovoljstva i olakšanja - krik zadovoljstva i olakšanja koji uopšte nije imao zvuka, krik koji se nekako prepleo s utiskom saosećanja i moći, koji nije imao nikakve veze s konzervom crva. A preko svega toga širilo se, kao plašt nade i razumevanja, ono što je veliki beli hrast rekao, ili pokušao da kaže, ili nije uspeo da kaže, i u njenom umu vasseljena se otvorila kao cvet probuđen izlaskom sunca. Za trenutak je osetila i znala (nije videla ni čula ni razumela, jer to je bilo van granica običnog vida i razumevanja) univerzum do same

njegove srži i sve do najdaljih granica - njegov mehanizam, svrhu njegovog postojanja i mesto koje u njemu zauzima sve što ima dah života.

Samo za trenutak, u deliću sekunde razumevanje i znanje, a zatim neznanje, a onda se ponovo vratila sebi, postala je nepotpun, beznačajan oblik života koji čuči kraj drveta, oseća grubu koru ogromnog hrasta ramenima i leđima, sa Dejvidom Hantom koji stoji na stazi kraj nje, i s konzervom crva u jaruzi, koja kao da je sijala posvećenim svetlom, tako jakim i blistavim da je bila lepša nego što ijedna konzerva crva ikada može biti, uzvikujući i uzvikujući u njenome mozgu, a taj uzvik je sadržavao značenje koje nije mogla da razume.

"Dejvide", uzviknula je, "šta smo to učinili? Šta se dogodilo?"

Znala je da se zbio neki veliki događaj, ili možda više velikih događaja, i bila je zbunjena, iako je u toj zbunjenosti postojalo nešto što je istovremeno bilo i sreća i čuđenje. Čučala je kraj drveta a svemir se nagijao nad nju, i osećala je ruke kako je dodiruju i uspravljaju, i našla se u Dejvidovom zagrljaju, privijajući se uz njega kao što se nikada ranije ni uz koga nije privijala, srećna što je on tu u trenutku za koji je znala da je najveći trenutak u njenom životu, bezbedna tako obavijena snagom njegovog vitkog, čvrstog tela.

"Ti i ja", rekao je. "Ti i ja, zajedno. Između nas dvoje..."

Glas ga je izdao, i znala je da je uplašen pa je ispružila ruke i zagrlila ga što je nežnije mogla.

22.

Čekali su na obali reke, sa kanuima izvučenim na kamenitu plažu. Neki veslači su čučali kraj male vatre od naplavljenog drveta, pekli ribu koju su bili upecali, ostali su sedeli i pričali, jedan je zaspao na rečnom šljunku - što se Džesonu, dok je posmatrao spavača, činilo kao vrlo neudobna postelja.

Reka je ovde bila uža, mnogo uža nego kod starog logora iz kojeg su krenuli. Ovde je žurno tekla, njene vode, svetlucave pod kasnim popodnevnim suncem, probijale su se između visokih litica što su se dizale s obe strane, i struja je vukla niz neprimetnu strminu.

Iza njih je bila ogromna blistava građevina Projekta, debeo crn metalni valjak koji je odavao utisak masivanosti, zbog veličine, a ipak je bio tako krhak da se čovek pitao kako to da se ne njiše na povetarcu.

"Da li ti je na pamet palo isto što i meni?" upitao je Džon Džesona.

"Misliš, s kim to Projekat razgovara?"

"Jeste", rekao je Džon. "Misliš li da je to moguće? Može li superrobot, ili veoma prefinjen kompjuter, ili šta god da je ta stvar tamo, da stupi u vezu sa Principom?"

"Možda ga samo sluša, možda ga je svestan, možda izvlači iz njega neke podatke. Možda zapravo ne razgovara s njim."

"Ne mora to da bude baš Princip", rekao je Džon. "Možda je neka druga rasa, ili rase. Naišli smo na nekoliko takvih, a među njima je još manje onih s kojima možemo da razgovaramo, jer nemamo polazište za uzajamno razumevanje. Ali biološko-mehanička naprava, kao što je ta tamo gore, mogla bi naći polazište za sporazumevanje. Možda ima um, ako se to može nazvati umom, koji je prilagodljiviji od našeg. Jasno je da je dorasla ljudima po sposobnosti razumevanja. Roboti su je stotinama godina kljukali svim ljudskim znanjem kojega su mogli da se dokopaju. To je verovatno najobrazovanija jedinka koja je ikada postojala na Zemlji. Verovatno ima znanja za nekoliko stotina fakultetskih diploma. Sam obim znanja - a u njoj sve ostaje pošto nema zaboravljanja kao kod ljudskih bića - možda joj daje širi uvid nego što je ijedan čovek uspeo

da stekne."

"S kim god da razgovara", rekao je Džeson, "to je nešto što je iznad nas. Tamo napolju ima vrlo malo inteligentnih bića s kojima smo uspjeli da uspostavimo ikakav dodir, a kamoli smislenu komunikaciju. A komunikacija koju je uspostavio taj superrobot je, pretpostavljam, veoma smisljena."

"Smislenost je moguća iz dva razloga", rekao je Džon. "Prvo, robot može da razabere simbole jezika..."

"To je funkcija dobrog kompjutera", naglasio je Džeson.

"A drugo, dobar kompjuter može da ima ne samo bolje i drugačije razumevanje, nego i šire razumevanje. Može da ima širu lepezu razumevanja nego što je čoveku moguće. Naš neuspeh da uspostavimo komunikaciju je posledica, u mnogim slučajevima, upravo naše nesposobnosti da razumemo način razmišljanja i sistem vrednosti koji se razlikuju od našega."

"Dugo traje", rekao je Crveni Oblak. "Mislite li da ona nakaza tamo gore ima problema da se odluči? Mada sam spreman da kažem kako nam njegovo mišljenje ništa neće značiti. Sumnjam da će nam pomoći."

"Nije to nakaza, gospodine", rekao je Jezekilj. "To je logična konstrukcija kakvu bih i ja načinio, mada moram izjaviti da ja nikad ne bih pokušao tako nešto. Ma koliko logična, ona predstavlja svetogrđe sačinjeno od grešnog ponosa. Ali čak i tako, siguran sam da će, ako se reši, moći da nam pomogne. Jer, pošto je logično načinjena, delovaće po logici..."

"Uskoro ćemo saznati", rekao je Džeson, "jer eno Stenlija, silazi stazom."

Ustali su da dočekaju blistavog robota. Ovaj je sišao stazom i prešao preko žala, pa se zaustavio pred njima. Pogledao ih je redom. "Za vas", konačno je rekao, "vesti su loše."

"Znači, nećete da nam pomognete", rekao je Džeson.

"Veoma mi je žao", odgovorio je robot. "Moj lični stav bi bio da saradujem s vama na svaki mogući način. Ali mi smo sagradili Projekat da bude jedan od nas, i to najveći; možda mogu da kažem", pogledao je Horasa Crvenog Oblaka, "da je on naš poglavica i da se zato moramo pokoravati njegovim procenama. Jer, kakva je svrha stvaranja poglavice ako ga nećemo poštovati i verovati mu?"

"Ali na osnovu čega je donesena takva odluka?" upitao je Džeson. "Možda nam ne verujete. Ili je problem, po vašem mišljenju, malo manji nego što smo ga mi predstavili?"

Stenli je odmahnuo glavom. "Ni jedno od toga", rekao je.

"Svesni ste, naravno, da će Čovečanstvo, ako se vrati, preuzeti sve. I Projekat, takođe."

Oglasio se i Jezekilj. "Svakako dugujete ovoj gospodi makar učtivo..."

"Ti se ne mešaj", obrecnuo se Stenli na njega.

"Mešaću se", odgovorio je Jezekilj, neobično ljutito. "Ovo su bića koja su nas načinila. Naši tvorci. Dužni smo da ih poštujemo. Čak i tvoj Projekat je dužan da ih poštuje, jer dok ste ga zamišljali i gradili, koristili ste ne samo inteligenciju koju vam je čovek dao, nego i materijale koje ste oteli iz njegovog sveta, i znanje kojim ste ga nahranili."

"Nama poštovanje više nije potrebno", rekao je Džeson. "Možda nam nikad i nije trebalo. Ponekad mislim da bi trebalo da vam se izvinimo što smo vas uopšte stvorili. Svakako vam nismo pružili svet na kome bi trebalo da ste nam zahvalni. Ali sada, kako ispada, svi smo u istoj nevolji. Ako se Čovečanstvo vrati da zauzme planetu, svi ćemo patiti."

"Šta želite?" upitao je Stenli.

"Pomoć, naravno. Ali pošto to ne možete da nam date, mislim da imamo prava da pitamo zašto odbijate."

"To vas neće utešiti."

"Ko je pominjao utehu? Ne tražimo to."

"U redu", rekao je Stenli. "Pošto zahtevate. Ali ne mogu da izgovorim."

Zavukao je ruku u vrećicu koju je nosio oko pojasa, izvukao presavijeni komad papira, razvio ga i pogladio.

"Ovo je", rekao je, "odgovor koji nam je Projekat dao."

Pružio je papir Džesonu. Na njemu su se nalazila tri reda štampanog teksta. Pisalo je: 'Opisana situacija je za nas nebitna. Mogli bismo da pomognemo ljudima, ali nema razloga za to. Ljudi su prolazni činilac i nimalo nas se ne tiču.'

23.

Čika Džeson joj je rekao da, za početak, treba da čita istoriju - i to počev od opšte istorije. To će joj, rekao je, dati osnovu za razumevanje svega ostalog.

Sada, dok je sedela za stolom u biblioteci, s noćnim vetrom koji je mrmljao pod strehom i debelom svećom dogorelom skoro do kraja, Večernja Zvezda se umorno pitala treba li uopšte razumeti. Razumevanje neće ukloniti bore zabrinutosti sa čika-Džesonovog lica. Neće obezbediti da, ako se Čovečanstvo vrati, šume i doline sa bafalima ostanu, neizmenjene, deo njenog naroda. I neće joj objasniti šta se desilo s Dejvidom Hantom.

Poslednje pitanje, priznala je sebi, njoj lično je bilo najvažnije. Zagrlio ju je i poljubio onoga dana kad su našli stvorenje u jaruzi, i vratili su se kući držeći se za ruke. I otada ga nije videla, otada ga niko nije video. Šetala je šumom u nadi da će naći ili njega ili neki trag kuda je otišao, i posramljeno se setila kako je čak otišla i u manastir da upita je li tamo. Roboti nisu marili: bili su učtivi ali nimalo prijatni, i ona se vratila kući osećajući se na neki način poniženom, kao da je pokazala svoje nago telo tim nezainteresovanim metalnim ljudima.

Je li pobegao od mene, upitala se. Ili joj se od tog dana u jaruzi učinilo da predstavlja nešto više nego što je zaista bilo? Znala je da su oboje bili potreseni onim što se tamo desilo, i njihova uzburkana osećanja su možda našla ventil u prisustvu onog drugog što je, kad se smireno razmisli, zapravo potpuno besmisleno. Ipak, bila je sigurna da nije tako. Mnogo je mislila o tome, i odgovor je uvek glasio da su događaji samo ubrzali nešto što je znala i osećala ali nije sasvim shvatala - da voli tog lutalicu sa Zapada. Ali da li je on, pitala se, postavio sebi isto pitanje i je li našao isti odgovor?

Je li pobegao? Ili i dalje postoji nešto što on mora da traži - posle svih meseci i milja traganja. Da li i dalje traga? Da li je ubeđen da ono što lovi - mada zapravo ne zna šta je to - ne leži u ovoj kući, ni u njoj, pa je pošao dalje ka istoku u svojoj beskonačnoj potrazi?

Odgurnula je knjigu i ostala da sedi u tihoj, polumračnoj biblioteci, sa nizovima knjiga, sa svećom koja je titrala pošto je dogorela do kraja.

Doći će zimsko sunce, mislila je, i njemu će biti hladno. Mogla je da mu da ćebad, ogrtače koji bi ga zagrijali. Ali on joj nije rekao da odlazi, i nije mogla da zna.

Ponovo je proživela u umu onaj dan kad su našli stvorenje. Sve je bilo veoma zbunjujuće i utvrdila je da i dalje ne može da sve sklopi, da kaže kako se prvo zbilo ovo, zatim nešto drugo, pa treće. Sve je bilo izmešano, kao da se sve dešavalo istovremeno, bez i najmanjeg intervala između, ali znala je da nije bilo tako, da su događaji išli nekim redom iako su se odvijali prilično brzo i zbrkano. Najčudnije od svega bilo je što nije mogla da razluči ono što je učinio Dejvid od onoga što je učinila ona, i ponovo se upitala da li bi, da nisu bili zajedno, jedno od njih moglo da doživi sve to, ali opet su bili potrebni oboje da to razjasne.

A šta sam ja učinila, upitala se. Šta se meni dogodilo? Kad je pokušala da se seti, mogla je da razabere samo deliće i nije bila sigurna jesu li svi događaji bili toliko rastrzani ili ih se ona samo tako seća, kao delića neke celine. Svet se bio otvorio, i vasseljena - ili barem ono što je ona mislila da je zasigurno vasseljena - ležala je otvorena pred njom, razotkrivajući sve zakutke, sa svim znanjem, svim razlozima; univerzum iz koga su vreme i prostor isključeni zato što su ionako bili samo umetnuti u njega, u početku, kako bi ljudima onemogućili da razumeju svemir. Viđen u trenutku, napola upamćen, trenutku uvida koji je nestao pre nego što je njen mozak imao vremena da ga registruje, viđen je i upamćen samo na tren, a potom je nestao tako brzo da joj je ostao samo opšti utisak, bez jasnog saznanja, prosto samo utisak, kao kad nečije lice osvetli munja i odmah ga proguta tama.

Da li je to bilo ono što je pokušala da kaže Dedi Hrastu, saznanje da se u njoj nešto dešava, da će doći promena, ali bez svesti kakva je promena u pitanju, pa mu je zato rekla samo da će možda ponovo otići, mada u nekom drugačijem smislu nego kada je otišla u predele divljeg pirinča? Ako je tako, pomislila je, ako je zaista tako, ako je to neka nova sposobnost, kao odlazak na zvezde, a ne samo nešto što joj se pričinilo, više nikada neće morati nikuda da ide, jer već je tu, već je na svakom mestu na koje bi mogla poželeti da ode.

Sada je po prvi put pomislila da je to neka sposobnost, i ustanovila je da je zbunjena i uplašena, ne toliko posledicama pomisli koliko

idejom da ona, makar i nesvesno, može da razmišlja o tome. Sedela je kruto uspravljena, namerno ukočena, i u zamračenoj sobi osvetljenoj samo lelujavim plamenom sveće kao da je ponovo čula mrmljanje i meškoljenje svih onih duhova koji su se držali svojih radova, poslednjeg mesta koje im je ostalo na Zemlji.

24.

Odlomak iz dnevnika - 29. novembar 5036.

Tokom poslednjih vekova osećao sam znake fizičkog opadanja a sada su stigli dani (kao ovaj danas) kada osećam na sebi teret godina. Osećam umor koji ne može biti posledica običnog napora, jer se nikada nisam suviše naprezao, a pogotovo ne poslednjih godina. Korak mi se sveo na klecanje a moje ruke, nekada čvrste, izgubile su koordinaciju pa se zapisi u ovom dnevniku pretvaraju u drhtavo škrabanje, a ponekad napišem i reč koju nisam hteo da napišem - reč vrlo nalik na onu koju sam hteo da napišem, ali ipak ne tu. Ponekad, opet, ne mogu da se setim reči koja mi treba pa sedim ovde preturajući po sećanju, više rastužen nego iznerviran što ne mogu da je se setim. Ponekad pogrešno pišem reči, što mi se ranije nikada nije dešavalo. Mislim da sam postao nalik na starog psa koji drema na suncu, s tom bitnom razlikom da stari pas više ništa ne očekuje od sebe.

Alison, moja žena, umrla je pre pet stotina godina, i mada sad već mnogo čega ne mogu da se setim, sećam se da je njena smrt bila mirna, i pretpostavljam da će i sa mnom biti isto. Kad se živi onako kako ljudi sada žive, smrt je posledica zamora a ne napada bolesti i to je, mislim, veći blagoslov nego sam dugi život. Ponekad se pitam koliko je dug život - neverovatno dug život - koristio čovečanstvu. Iako su takve misli, što često govorim sebi, samo nastrana mozganja starca, i stoga ne treba mnogo obraćati pažnju na njih.

Jednoga se ipak sećam, i to me progoni od onog dana. Kada je Alison umrla, mnogi su došli, sa dalekih zvezda, i lepo smo je opojali, u kući i na groblju. Pošto niko među nama nije sveštenik, moj unuk Džeson je čitao iz Biblije i rekao je sve što običaj zahteva, i sve je bilo veoma dostojanstveno i, u mnogo čemu, veoma lepo. Ljudi su stajali kraj groba, bilo nas je baš mnogo, a malo dalje su bili roboti, ne zato što smo im ičim nagovestili da se drže podalje, nego po sopstvenoj odluci, i u skladu s drevnim običajima.

Kad je sve bilo gotovo, vratili smo se kući i ja sam se posle nekog vremena povukao u biblioteku i sedeo sam tu, i niko mi nije smetao,

jer su razumeli zašto želim da budem sam. Posle nekog vremena začulo se kucanje na vratima, i kad sam rekao slobodno, ušao je Jezekilj iz manastira. Došao je da mi kaže kako on i njegovi drugovi nisu bili na sahrani (što ja nisam bio primetio), pošto su u isto vreme u manastiru držali službu za nju. Kad mi je to kazao, predao mi je prepis službe koju su održali. Bila je ispisana vrlo čitko i lepo, sa šarenim inicijalima i ukrasima po marginama - rukopis tako pažljivo i detaljno priređen kao da potiče iz skriptorijuma srednjeg veka. Iskreno, nisam znao kako da mu odgovorim. Postupio je bezobrazno, naravno, a po mom mišljenju i pomalo neukusno. Ali bilo je jasno da su on i njegovi učinili to ne misleći na drskost ili nedoličnost, nego, po svom mišljenju, iz dubokog milosrđa. Zato sam mu se zahvalio, i bojim se da sam bio malo nezgrapan pri tome, a on je to svakako primetio. Nisam to tada zabeležio u dnevnik, i nikom nisam ni rekao šta se desilo. Sumnjam da je iko i znao da mi je robot došao u posetu. Tokom godina sam vrlo revnosno zapisivao sve događaje. Isprva sam započeo dnevnik zato da istina o onome što se desilo ljudskoj rasi ostane zapisana, i da time sprečim nastajanje mitova i legendi. Mislim da u to vreme nisam imao druge razloge, i nisam nameravao da nastavim da vodim dnevnik; ali kad sam konačno sve zapisao, toliko sam se navikao na pisanje da sam nastavio, ispunjavajući stranice dnevnim događajima, ma koliko sitni bili, čim bi se desili - a često sam zapisivao i svoja razmišljanja. Zašto nisam odmah zapisao razgovor s Jezekiljem, dugo mi je bilo zagonetka. Svakako nije bilo toliko značajno, niti je predstavljalo toliku neučtivost da ga je trebalo kriti. Isprva sam ga bio smetnuo s uma, a kad bih ga se i setio, opet bih zaboravio; no, u poslednje vreme stalno mislim na to.

Tokom godina počeo sam sebi da postavljam mnoga pitanja u vezi s tim događajem, jer sada je oštrina osećanja izbledela i mogu da razmišljam objektivno. Setio sam se da smo mogli zamoliti Jezekilja da služi na sahrani, da on umesto Džesona očita opelo i reči utehe, mada mi je, pošto se i sad nelagodno osećam kad to pomislim, jasno da je onda to bilo nemoguće. Pa ipak, ostaje činjenica da je robot, a ne čovek, održao u životu ne samo hrišćanstvo, nego i samu ideju religije. To možda nije sasvim tačno, sad se setih, jer narod Crvenog Oblaka svakako ima sistem verovanja i način ponašanja koji se

može nazvati religijom, iako, koliko ja znam, ona nije formalizovana nego je veoma lična - što je verovatno čini pogodnijom i razumnijom od ispraznih formula u koje su se druge religije pretvorile. No, činjenica je, čini mi se, da je trebalo ili da zadržimo svoju veru ili da je sasvim napustimo. A mi smo je pustili da umre jer nam više nije bilo stalo, i umorili smo se od pretvaranja da verujemo. Čak i pre Nestanka, naša vera je počela da umire - pri tom koristim reč vera u vrlo ograničenom smislu, podrazumevajući pod tim organizovanu religiju.

Mnogo sam mislio o tome poslednjih godina, sedeći na verandi i gledajući smenu godišnjih doba. Postepeno sam postao poznavalac neba i znam sve oblike oblaka i imam čvrsto urezane u umu razne nijanse plavog koje nebo može da ima - isprana, skoro nevidljiva plava vrelih letnjih podneva; meka, skoro zelenkasta nijansa u predvečerja krajem proleća, tamnija, gotovo ljubičasta boja jeseni. Postao sam poznavalac boja koje lišće zadobija u jesen, i poznajem sve glasove i raspoloženja šume i rečne doline. Uspeo sam, u izvesnoj meri, da se srodim s prirodom, i u tome sam se ugledao na Crvenog Oblaka i njegov narod, mada sam siguran da su njihova shvatanja i osećanja mnogo preciznija od mojih. Ipak, gledao sam smenu godišnjih doba, rađanje i umiranje lišća, svetlucanje zvezda u više noći nego što mogu da nabrojim, i iz svega toga, ako ne i iz nečega drugog, izraslo je osećanje svrhe i reda koje, čini mi se, ne može biti posledica samo onoga razgovora s Jezekiljem.

Kad razmišljam o tome, čini mi se da mora postojati neki opšti plan koji pokreće elektrone u orbitama oko jezgra, a isto tako i lagano, veličanstveno okretanje galaksija, jedne oko drugih, sve do same ivice svemira. Postoji plan, tako mi se čini, koji ide od elektrona do ivice univerzuma, a kakav je to plan i kako je nastao, prevazilazi granice mog sirotog uma. Ali ako tražimo nešto za šta bismo vezali svoju veru - ili, zapravo, nadu - možda je plan ono pravo. Mislim da smo mislili suviše sitno i bili smo suviše uplašeni...

25.

Koncert je stigao do veličanstvenog finala i muzičko drveće je sad nemo stajalo pod jesenjom mesečinom. Dole u rečnoj dolini sove su hukale jedna drugoj, slab povetarac šušкао je kroz lišće. Džeson se promeškoltio u stolici, bacivši preko ramena pogled ka velikoj anteni koja je bila montirana na krovu, a onda se ponovo smirio.

Marta je ustala. "Ući ću", rekla je. "Ideš li i ti, Džesone?"

"Mislim da ću ostati ovde još malo", rekao joj je. "U ovo doba godine retko imamo ovakve večeri. Šteta je da je propustim. Znaš li slučajno gde je Džon? Večeras nije izašao."

"Džon se unervozio od čekanja", rekla je Marta. "Uskoro će se ponovo uputiti na zvezde. Mislim da je ustanovio kako mu ovo više nije dom. Suviše dugo je bio odsutan."

Džeson je počeo da gundđa. "Džonu nijedno mesto nije dom. On nema doma. Ni ne želi ga. On samo hoće da luta. Kao i svi ostali. Nikoga od njih, baš nikoga, uopšte nije briga šta će biti sa Zemljom."

"Svi su bili puni saosećanja. Svi sa kojima sam pričala. Ako ikako mogu da pomognu, rekli su..."

"A znaju", rekao je Džeson, "da ne mogu ništa."

"Valjda. Ne primaj to toliko k srcu, Džesone. Možda se brineš zbog nečega što se uopšte neće desiti."

"Ne brinem ja zbog nas", odgovorio je. "Nego zbog plemena Crvenog Oblaka, i zbog robota. Da, čak i zbog robota. Oni su nekako počeli iz početka. Trebalo bi im pružiti priliku. Niko ne bi smeo da im smeta."

"Ali odbili su da nam pomognu."

"Namestili su nam radio i antenu", pobunio se.

"Ali nisu nam zaista pomogli."

"Zaista nisu", složio se. "Ne mogu da razumem robote. Nikad nisam ni mogao."

"Naši roboti..."

"Naši roboti su drugačiji", rekao je Džeson. "Oni su deo nas. Rade ono za šta su napravljeni. Nisu se promenili; ali ostali jesu. Jezekilj, na primer..."

"Morali su da se promene", rekla je Marta. "Nisu imali izbora. Nisu mogli da sednu i čekaju."

"Valjda si u pravu", rekao je Džeson.

"Ja idem unutra. Nemoj ostati predugo. Uskoro će zahladiti..."

"Gde je Večernja Zvezda? Ni ona nije izašla. Večeras smo bili samo nas dvoje."

"Večernja Zvezda je zabrinuta. Zbog onog čudnog momka. Ne razumem šta je našla u njemu."

"Ni ona ne zna šta mu se desilo? Kuda je mogao da ode?"

"Da zna, ne bi brinula. Pretpostavljam da misli kako je pobegao od nje."

"Pričala si s njom?"

"Ne o mladiću."

"To je bio čudak", rekao je Džeson.

"Pa, ja idem unutra. Hoćeš li i ti uskoro?"

Sedeo je i slušao njene korake kako prelaze preko verande, i vrata kako se zatvaraju za njom.

Čudno je to s tim momkom, pomislio je, čudno kako je nestao. I tuđinac iz jaruge je nestao. Pošao je da ga obiđe i još malo popriča s njim, i nije mu našao ni traga, ma koliko tražio. Je li se umorio od čekanja i otišao? Ili postoji veza između njegovog odlaska i nestanka Dejvida Hanta? To je bilo skoro neverovatno; Dejvid Hant nije znao za stvorenje u jaruzi. Momak je pričao ono o Crnom Hodaču, i bilo je prilično jasno da ga se plaši, da je, iako to nije rekao, možda i kontinent prešao samo da bi se sakrio od njega, da ga se otrese. Možda i dalje beži - od nečega što najverovatnije uopšte ne postoji. To i nije čudno, pomislio je Džeson. On ne bi bio prvi koji beži od nečeg nepostojećeg.

Je li moguće, upitao se, da i moj strah počiva na nepostojećoj činjenici? Možda brod povratnika sa predstavnicima Čovečanstva ne predstavlja nikakvu pretnju po Zemlju? Pa čak ako će i doneti na Zemlju seme promene, ko sam ja da odlučujem da li to predstavlja pretnju? Ali ovo je sigurno pogrešno, zaključio je; to može biti samo pretnja. Ne pretnja, naravno, po one ljude koji su otišli na zvezde, jer oni su presekli veze sa Zemljom, više ne mare za Zemlju i ono što se Zemlji desi na njih neće uticati. To saznanje je predstavljalo neku vrstu šoka, priznao je sebi. Sve ove godine proveo je usvajajući ideju

da je on domaćin na Zemlji, da mu je prepušteno staranje o kolevcu Čovečanstva. Sada je izgledalo da je to bila samo vešta iluzija koju je pažljivo negovao kako bi povećao osećanje sopstvene važnosti. Od svih ljudi koji potiču iz kuće, samo on i Marta će patiti ako Čovečanstvo reši da ponovo naseli Zemlju. I bez obzira koliko se bunio protiv pomisli na to, za njih dvoje i neće biti toliko bitno. Što se tiče njega i Marte, Čovečanstvo će ostati na distanci - svakako se neće utrpavati u njihovu kuću i na tih nekoliko jutara ako im bude jasno da tu nisu dobrodošli. Sama pomisao na njihovo prisustvo na planeti stvaraće mu gorčinu, ali to je ipak samo sebičnost, obična uobraženost i sebičnost.

Ono što je bitno, mislio je, jesu Indijanci, potomci starih urođenika koji su nekada ovaj kontinent smatrali svojim domom; i roboti, isto koliko i Indijanci. Ni jedni ni drugi nisu tražili kulturu i civilizaciju, one su im nametnute; roboti nisu tražili čak ni život. Doživeli su dovoljno nepravde u prošlosti; bilo bi užasno da ponovo postanu žrtve nepravde. Oni moraju imati svoju priliku. A ako se Čovečanstvo vrati, prilike neće biti.

Kakvu je to smrtonosnu bolest nosila njegova rasa? Ne smrtonosnu po njih same, nego po sve ostale s kojima bi došli u dodir, iako se, na kraju krajeva, pokazala smrtonosnom i po njih. Sve je počelo, mislio je, kada je prvi čovek zagrebao tle i posejao seme, pa je morao da obezbedi zemlju na kojoj je sejao. Tako se začela ideja o vlasništvu - vlasništvu nad zemljom, vlasništvu nad prirodnim izvorima, vlasništvu nad radom. A možda i shvatanje o bezbednosti - podizanje ograda protiv drugih oblika života, zaštita nečijeg životnog prostora i želja da se taj prostor poboljša i, pošto se poboljša, da se toliko osigura protiv suseda da mu ga nikad ne mogu oteti. Kad je malo razmislio, postao je siguran da zamisao o bezbednosti svakako izvire iz zamisli o vlasništvu. Obe su rasle iz istog korena, i bile su iste. Čovek koji poseduje istovremeno je i bezbedan.

Indijanci nisu posedovali ni stopu zemlje, oni bi i mrzeli takvo vlasništvo, jer vlasništvo bi značilo da su vezani za ono što poseduju. A roboti, upitao se, imaju li možda oni zamisao vlasništva, u nekom obliku koji on nije primetio? Duboko je sumnjao. Njihovo društvo je sigurno još više komunističko od društva u plemenu Crvenog Oblaka. Samo Džesonov narod se držao vlasništva, i to je

njihova bolest. Ali iz te bolesti, izgrađena na temeljima te bolesti, izrasla je najsloženija društvena struktura.

Društvena struktura koju je Nestanak zbrisao. Hoće li se sada ponovo javiti na Zemlji, i šta da se preduzme? Šta može on, Džeson Vitni, da učini kako bi je sprečio da se obnovi? Nije bilo odgovora, ili on nije uspevao da ga nađe.

Roboti su predstavljali zagonetku. Stenli je rekao da su on i njegove kolege duboko zabrinuti, ali kad je Projekat odlučio da ne pruži pomoć, oni su bez pogovora prihvatili takvu odluku. Iako su im pomogli u najvažnijem: dali su im i montirali zrak za navođenje, radio i akumulatore za njihovo napajanje. Bez toga bi bilo nemoguće stupiti u dodir sa Čovečanstvom, kada bude stiglo. Bez zraka za navođenje oni bi najverovatnije došli i otišli a da ni ne saznaju da na planeti još ima ljudi. Spustili bi se, verovatno na više mesta, izvršili istraživanja i vratili se na svoje nove planete s izveštajem da je Zemlja nenastanjena. A važno je, mislio je Džeson - užasno važno - da ima priliku da porazgovara s njima. Šta će postići razgovorom nije imao pojma, ali barem mora imati priliku da razgovara s ljudima na brodu koji dosad mora da se već približio Zemlji. Uz zrak za navođenje koji se širi kroz svemir, oni će znati da ima još ljudi, i umeće da ih nađu.

Džeson se zgrčio u stolici. Osećao se usamljen i napušten; ponovo se upitao da li možda greši, i odbacio je tu misao. Greši za sebe, možda. Možda i za robote, ali svakako ne greši u pogledu Crvenog Oblaka i njegovog naroda - a možda ni u pogledu sebe i robota.

Pokušao je da svesno očisti um od čitavog zamešateljstva. Ako bi ga očistio i zadržao takvim neko vreme, možda bi mogao jasnije da misli kada ponovo bude došlo vreme za razmišljanje. Seo je što je opuštenije mogao, ne razmišljajući, dok je napetost u njemu popuštala i nestajala. Gledao je kako se mesečina presijava sa manastirskih krovova i kako pretvara muzičko drveće u bele aveti. Poslednjih noći, pomislio je, drveće je sviralo mnogo bolje, jednako onako, ili čak i mnogo bolje nego u onim davnim danima. Poboljšanje je nastupilo, setio se, usred koncerta one večeri kad se njegov brat Džon vratio sa zvezda. Odmah je to primetio i malo je čak i razmišljao o tome, ali bilo je toliko posla, toliko briga, da nije mislio dalje. One večeri kad je Džon stigao kući, pomislio je, ali taj

povratak teško da je imao veze. Džonov povratak kući muzičkom drveću nije značio ništa.

Začuo je korake po kamenim pločama i naglo se okrenuo u stolici. Tačer mu je žurno prilazio.

"Gospodine Džesone", rekao je robot, "neko vas zove preko radija. Rekao sam im da sačekaju i da ću vas dovesti."

Džeson je ustao. Bio je svestan da mu kolena klecaju, da mu se želudac grči. To je to, pomislio je, najzad je to. Nije bio spreman. Shvatio je da nikad ne bi bio spreman.

"Hvala, Tačere", rekao je. "Voleo bih da mi učiniš nešto."

"Šta god želite, gospodine." Tačer je bio uzbuđen. Džeson ga je radoznalo pogledao - činilo mu se da nikad nije video Tačera uzbuđenog.

"Molim te, pošalji jednog robota dole do logora Crvenog Oblaka. Recite mu šta se dogodilo. Recite mu da mi je potreban. Zamolite ga da dođe."

"Odmah", rekao je Tačer. "Sam ću otići."

"Odlično", rekao je Džeson. "Nadao sam se da ćeš ti poći. Horas te poznaje. Možda mu se ne bi dopalo da ga probudi neki drugi robot." Tačer se okrenuo i pošao.

"Samo trenutak", rekao je Džeson. "Ima još nešto. Zamoli Crvenog Oblaka da pošalje nekoga uz reku i dovede Stenlija. On treba da bude ovde. I Jezekilj. Neka neki drugi robot otrči po Jezekilja."

26.

Ubio je onog poslednjeg medveda kada je ovaj već bio toliko blizu da nije bilo vremena da se pristojno nacilja. Ubio je i sve ostale - po jednog medveda za svaku kandžu koju je nosio u ogrlici oko vrata. Neke od tih ostalih, možda i sve, ubio je strelama - dobrim, čvrstim, dobro izrađenim strelama odapetim iz moćnog luka. Ali sada više nije mogao da bude siguran, ne potpuno siguran, za te strele.

A nije u pitanju bilo samo ubijanje. Bilo je tu i lečenje.

Ubio je medvede, ali drveće je izlečio. Tada je samo mislio tako, a sada je bio siguran. Osetio je da nešto s njim ne valja, i ispravio je to iako nikad nije tačno shvatio šta to nije valjalo.

Tuđinac se pojavio gamižući kroz drveće, po mesečini, i čučnuo blizu njega. Njegovi crvi su se okretali i prevrtali na sve strane. Pratio ga je danima, i to ga je umaralo.

"Gubi se", povikao je. "Odlazi", vikao je.

Ovaj nije obraćao pažnju. Ostao je na mestu, premeštajući crve. Dolazio je u iskušenje da mu uradi isto što i medvedima. Ali rekao je sebi da to ne bi valjalo učiniti jednom tuđincu. Tuđinac nije predstavljao stvarnu pretnju, ili mu se barem tako činilo; samo je bio dosadan.

Tuđinac je prišao.

"Dao sam ti šta si želeo", povikao je na njega Dejvid Hant. "Popravio sam ono što u tebi nije valjalo. Odagnao sam bol. Sad me ostavi na miru."

Tuđinac se povukao.

Dejvid je čučnuo u podnožju moćnog javora i pokušao da razmisli - mada, zapravo, nije bilo mnogo šta da se razmišlja. Situacija se činila jasnom: izlečio je drveće, izlečio je ovo čudno biće koje se stalno šunjalo za njim, izlečio je pticu sa slomljenim krilom i starog crnog medveda kojeg je boleo zub, i očistio je bokor zvezdana od smrtonosne stvari koja im je isisavala život (i tu nije bio sasvim miran jer je, da bi pomogao zvezdanima, izgleda ubio neki drugi oblik života - možda niži oblik, ali ipak život). Kao da se ogromno saosećanje izlivalo iz njega da pomogne i zaleči sve živo; pa ipak,

vrlo čudno, nije osećao to ogromno saosećanje. Pre je osećao nelagodnost kad bi osetio pogrešnu ili bolnu stvar, pa je zato morao da je uredi. To je, valjda, ispravno, pa što da se muči. Da li treba da idem kroz život, pitao se, osećajući sve što je pogrešno na svetu? Bilo mu je dobro sve do one večeri kad je čuo drveće; u stvari, dok nije osetio nešto pogrešno u njemu, nije ni obraćao pažnju na loše stvari, nije bio osetljiv na loše i bio je bezbrižan jer nije znao za to. Nešto u muzici, mislio je. Nešto u robotu koji je stajao kraj njega? I šta to znači, pitao se, da moram da idem kroz život svestan svake sitne nevolje, svake male bolesti, i da neću imati mira ni spokoja sve dok ih sve ne zalečim?

Krajičkom oka Dejvid Hant je primetio da mu se tuđinac primiče. Razmahao se rukama ka njemu, kao da ga odguruje.

"Gubi se odavde!" viknuo je.

27.

Džeson je podigao mikrofon i pritisnuo prekidač. Šta treba da kažem, upitao se. Postoji li neko pravilo pri razgovorima radiom? Ako i postoji, on ga nije znao.

Zato je rekao: "Ovde je Džeson Vitni sa planete Zemlje. Jeste li još tamo?"

Sačekao je, i posle male pauze začuo se glas: "Koji Džeson? Predstavite se, molim."

"Džeson Vitni."

"Vitni. Jeste li čovek? Ili još jedan robot?"

"Ja sam čovek", rekao je Džeson.

"A jeste li ovlašćeni da razgovarate s nama?"

"Ja sam jedini koji to može. Ja sam jedini čovek ovde."

"Jedini..."

"Ima i drugih ljudi. Ne mnogo. Samo nas je nekoliko. U ovom trenutku ostali nisu ovde."

Glas je bio zbunjen, ali nastavio je. "Da, razumemo. Čuli smo da ovde ima malo ljudi. Samo nekoiko ljudi i robota."

Džeson je naglo uvukao dah, savladavši pitanja koja su mu nehotice navirala na jezik. Otkud ste znali? Ko vam je rekao da ima ljudi? Džon sigurno nije. A da je iko od ostalih u svemiru našao Čovečanstvo, vratio bi se na Zemlju da donese vesti što brže može, kao što je i Džon učinio. Niko ne bi našao Čovečanstvo, popričao s ljudima a onda otišao a da ne pošalje vest na Zemlju.

Da li da im kažem, upitao se, da smo očekivali njihov dolazak? Recimo: što vam je trebalo toliko dugo, očekivali smo vas mnogo ranije. To bi ih zapanjilo isto onoliko koliko je on bio zapanjen. Ali savladao je tu želju. Sada im neće reći ništa. Možda će Zemlji koristiti da ne znaju.

"Nismo očekivali", rekao je glas, "da nađemo zrak za navođenje, niti radio. Naravno, kad smo naišli na zrak..."

"Naši roboti", rekao je Džeson, "koriste radio za međusobne razgovore."

"Ali zrak..."

"Ne vidim zašto bi se nas dvojica raspravljali", mirno mu je rekao Džeson. "Naročito pošto nemam pojma ko ste vi."

"Ali zrak..."

"Samo za svaki slučaj", rekao je Džeson, "ako neko poželi da nas poseti. Lako je držati ga uključenog. A sada molim da se predstavite. Recite mi ko ste."

"Mi smo nekada živeli na Zemlji", rekao je glas. "Davno smo odvedeni s nje. Sada se vraćamo."

"U tom slučaju", mirno je rekao Džeson, "vi ste sigurno Čovečanstvo. Pitali smo se, svih ovih godina, šta vam se dogodilo."

"Čovečanstvo?"

"Tako smo vas zvali - ako ste vi oni koji su nestali sa Zemlje."

"Mi smo ti."

"Pa, dobrodošli nazad", rekao je Džeson.

Tiho se nasmešio za sebe. Kao da su samo prešli preko puta da posete prijatelje pa su zakasnili s povratkom. Sigurno nisu očekivali ovo. Najverovatnije su očekivali nekakvu pomamnu radost što su našli put nazad na Zemlju i što će se, posle mnogo godina, sirota stvorenja koja su ostala tu ponovo sjediniti sa svojom rasom.

"Mislili smo da ćemo morati da tragamo za vama", rekao je glas.

"Zapravo, bojali smo se da nećemo moći da vas nađemo."

Džeson se nasmejao. "Toga ste pošteđeni. Dolazite li nam u posetu? Ne znam kako ćete uspeti. Nemamo sletišta."

"To nam ni ne treba. Poslaćemo dole čamac, sa dva čoveka. Čamac može svuda da se spusti. Samo ostavite zrak uključen. Čamac će ga pratiti."

"Kraj kuće je njiva sa kukuruzom", rekao je Džeson. "Prepoznaćete je po kupama kukuruzovine. Možete li tamo?"

"Sasvim."

"Kada da vas očekujemo?"

"Sa prvim jutarnjim svetlom."

"U tom slučaju", rekao je Džeson, "ubićemo debelog brava."

U glasu se osetila panika. "Šta ćete učiniti?"

"Nije važno", rekao je Džeson. "To je samo izreka. Čekamo vas."

28.

Hrastovo deblo je konačno pregorelo i raspalo se na dva dela, urušivši se, a pljusak varnica je odleteo uvis. Vetar je zavijao u dimnjaku, iz daleka se čulo škripanje strehe. Sedeli su kraj vatre i čekali, njih troje - Marta, Džon i Džeson.

"Brinem se", rekao je Džeson. "Kako su znali? Kako su mogli znati da ovde ima nekog? Bilo je sasvim prirodno da pretpostave kako je čitava rasa odvedena. Svakako je trebalo da smatraju kako dolaze na nenastanjenu planetu. Mogli su znati, ili bar pretpostaviti, da su roboti ostali, i mogli su pretpostaviti da će roboti i opstati. Mogli su logički zaključiti da će naići na robotsku civilizaciju, ali nisu mogli znati..."

"Ne brini zbog toga", rekao je Džon. "Ubrzo ćemo dobiti odgovor. Najvažnije je da si se ti odlično poneo. Ostavio si ih da nagađaju. Mora da su strašno zbunjeni. Tvoje reakcije nisu bile tipične za situaciju, i dobro si ih zabrinuo. Ne znaju šta da misle. Sad sede gore i pokušavaju da te shvate."

"Bez obzira na sve", rekla je Marta, "ne bi smeo ovoliko da brineš. Nije ovo pitanje života i smrti."

"Za mene jeste", rekao je Džeson. "I za Crvenog Oblaka. Ne možemo im dopustiti da sve unište"

"Možda i neće", rekla je Marta.

"Još jedna planeta za zauzimanje", rekao je Džeson. "Zar misliš da će propustiti takvu priliku?"

"Ali planeta", podsetio ga je Džon, "koja je ogoljena. Znaju da je planeta ogoljena; oni su to učinili."

"Minerali, da", rekao je Džeson. "Minerali su nestali, kao i većina fosilnih goriva. Iako bi verovatno mogli da izvuku dosta minerala iz ruševina - nije sve propalo. A gradovi će biti nalazišta kamena za gradnju. Šume su od Nestanka ponovo izrasle. Današnje šume sigurno nisu manje nego kada su Evropljani preuzeli kontinent. Isto važi i za ostatak sveta. Vratio se nekadašnjim prašumama. Milijarde kvadratnih kilometara građe. Zemlja se obnovila. Ponovo je plodna, kao pre nego što je čovek prvi put zagrebao tle da zaseje seme.

More je puno ribe."

"Možemo se cenjkati", rekla je Marta. "Možemo da razgovaramo s njima."

"Nemamo čime da se cenjkamo", gorko je rekao Džeson. "Možemo računati na njihovu dobru volju, ali ne nadam se mnogo."

U hodniku su se začuli koraci. Džeson je poskočio.

"To je samo Jezekilj", rekla je Marta. "Tačer mu je poslao poruku."

U sobu je ušao Jezekilj. "Nema nikoga", rekao je, "da me najavi. Nadam se da nisam pogrešio."

"Naravno da nisi", rekla je Marta. "Hvala što si došao. Izvoli, sedi."

"Nemam potrebe za sedenjem", prenemagao se Jezekilj.

"Prokletstvo, Jezekilje", rekao je Džeson, "prestani da izigravaš poniznost pred nama. U ovoj kući si nam jednak."

"Zahvaljujem, gospodine Džesone", rekao je Jezekilj i seo na divan.

"Moram priznati da sam usvojio ljudsku naviku sedenja. U mom slučaju nema nikakvih razloga za to, ali ipak mi prija, iako mi se čini da je to neka vrsta greha. Čujem da ste dobili poruku od Čovečanstva koje se vraća. Iako shvatam koliki problem predstavlja njihov skori dolazak, ozbiljno sam zainteresovan za mogućnost da od njih saznam o razvoju religije. Bila bi mi uteha..."

"Nećeš naći nikakvu utehu", rekao mu je Džon. "Od njih se nemoj ničemu nadati. Dok sam bio na njihovoj planeti, nisam video nikakav znak religioznosti."

"Baš nikakav, gospodine?"

"Baš nikakav", rekao je Džon. "Ni crkve, ni mesta za službu, nikakvu sklonost obožavanju. Nikakve sveštenike, monahe ni propovednike. I nemoj da izigravaš čuđenje. Svakako je moguće da jedno društvo postoji, i to sasvim uspešno, bez ikakve vere. Zapravo, čak i pre Nestanka mi smo skoro uspeli u tome. A u slučaju da se pitaš, nema nikakvih dokaza da nedostatak vere ima veze s Nestankom."

"Nije mi važno jesu li oni vernici ili nisu", rekao je Džeson. "Hajde da ne skrećemo s teme. Kako je Čovečanstvo znalo da ovde ima nekoga? Džone, da nisi ti, slučajno..."

"Ne", rekao je Džon. "siguran sam da nisam. Trudio sam se da ničim ne pokažem da sam sa Zemlje. Skoro sam siguran da nisam ništa rekao..."

"Pa kako onda? Niko drugi od naših nije bio tamo. Da su bili, rekli bi

nam. Tako nešto se ne preskače. Svih ovih godina smo se pitali šta se desilo sa Čovečanstvom. To pitanje nam nikad nije izlazilo iz glave."

"Jesi li pomislio da je Čovečanstvo možda čulo za nas od nekih drugih bića? Nismo se nimalo trudili, dok smo putovali galaksijom, da sakrijemo odakle smo niti kako putujemo..."

"Znači, misliš da oni znaju i za naše putovanje po zvezdama?"

"Moguće je", rekao je Džon. "Seti se, i Čovečanstvo putuje po zvezdama. Imaju brodove. Možda su posetili mnoge planete. Znam da putuju između zvezda. Tokom putovanja mogli su doći u dodir s nekim inteligentnim bićima, a možda smo i mi bili u dodiru s nekima od njih."

"Naši kontakti nisu bili baš zadovoljavajući."

"Možda nisu ni njihovi. Ali ako su uspeli da uspostave ikakav dodir s inteligencijom koju su sreli, jedna od prvih stvari koje bi saznali bila bi da su bića nalik na njih već posetila tu planetu, i to putujući na sasvim drugačiji način. Čovečanstvo nije glupo, Džesone. Umeju oni da saberu dva i dva."

"Ali ti nisi čuo ništa o tome. Nikakav nagoveštaj. Za sve vreme koje si proveo na planeti, nisi čuo baš ništa."

Džon je odmahnuo glavom. "Samo da su ponovo našli Zemlju i pre nekoliko meseci poslali istraživački brod ka njoj. Ipak, moraš shvatiti da nisam bio u prilici da razgovaram s njihovom vladom ili naučnicima. Čuo sam samo ono što su obični ljudi znali ili čitali."

"Misliš li da je moguće da je vlada znala za nas, i čuvala to kao tajnu?"

"Može biti. Ne znam zašto bi bili tajanstveni, ali moguće je."

Kroz hodnik su krenuli tihi koraci ka sobi u kojoj su sedeli.

"To je Crveni Oblak", rekao je Džeson. Ustao je i dočeka starog prijatelja kad je ovaj ušao u sobu.

"Izvini što sam te uznemirio, Horase", rekao je, "ali oni će doći ujutro."

"Ne bih", rekao je Horas Crveni Oblak, "propustio ovo bdenje ni za šta na svet."

"Bdenje?"

"Naravno. Običaj drevnih varvara s druge strane mora. Nikakva indijanska glupost."

"Misliš na sedenje kraj mrtvaca."

"A ovoga puta", rekao je Horas, "mrtvac su planeta i ljudi. Moja planeta i moj narod."

"Možda su se promenili", rekla je Marta. "Imali su hiljade godina da steknu drugačije gledište, nov moral, da malo sazre. Možda sada imaju drugačiju kulturu."

Crveni Oblak je odmahnuo glavom. "Po onome što nam je rekao, Džon ne misli tako. Proveo je neko vreme s njima: imaju istu staru kulturu, možda su samo nešto pametniji, nešto spretniji u delovanju. Te stvari se nikad ne menjaju. Mašina učini nešto čoveku. Ogrubi ga. Služi mu kao umekšivač između njega i okoline, i to ga pokvari. Probudi mu oportunistički i omogućiti pohlepu koja čoveka učini neljudskim."

"Bojim se", rekao je Džeson, "ako si to želeo da čuješ."

"Poslao sam kanu uz reku", rekao je Crveni Oblak, "sa porukom Stenliju - mislim da se tako zove. Iako ne razumem zašto da se petljamo s njim."

"Svi smo u istoj nevolji. On ima prava da bude ovde, ako želi da dođe."

"Seti se šta je rekla ona naprava. Mi smo prolazni činilac..."

"Možda i jesmo", rekao je Džeson. "Trilobiti su bili prolazni činilac. Isto i dinosaurusi. Pretpostavljam da roboti imaju prava da misle - čak i razloga da veruju - da će nas sve nadživeti."

"Ako se to desi", rekao je Crveni Oblak, "tako im i treba."

29.

Stigli su u zoru, malom letelicom koja se meko spustila u kukuruzište. Dok se spuštala, oborila je i rasula jednu kupu kukuruzovine i zdrobila tri bundeve. Grupica od četvoro ljudi i jedan robot čekala je na ivici polja. Džeson je znao da su tu i drugi roboti, ali dobro skriveni, da vire u čudu u mašinu koja se spustila s neba. Kad su se vrata otvorila, izašla su dva muškarca. Bili su visoki i krupni, obučeni u jednostavne sive pantalone i jakne, s malim kapama na glavi.

Džeson je pošao preko polja prema njima. I oni su njemu pošli u susret.

"Vi ste Džeson Vitni", rekao je jedan. "Onaj s kojim smo sinoć razgovarali."

"Jeste", rekao je Džeson. "Dobrodošli nazad na Zemlju."

"Ja sam Reynolds", rekao je jedan od njih i pružio ruku. "Moj drug je Harison."

Džeson se rukovao s obojicom.

"Nismo naoružani", rekao je Harison, "ali imamo zaštitu." Kao da je izgovarao ritualne reči.

"Ovde nema potrebe za zaštitom", rekao je Džeson. "Mi smo veoma civilizovani. U svima nama zajedno nema ni grama nasilja."

"Nikad se ne zna", rekao je Harison. "Na kraju krajeva, bili smo razdvojeni više hiljada godina, što je dovoljno vremena za promene. Ovo nije susret s tuđincima, naravno, ali u izvesnom pogledu nije ni daleko od toga. Sinoć ste, gospodine Vitni, pokušali da nas zbunite."

"Ne razumem", rekao je Džeson.

"Vaše reči su bile sračunate da nas navedu na pomisao kako niste imali pojma o našem dolasku. Ne znam kako, ali očito je da ste znali. Namerno niste pokazali nikakvo iznenađenje; da niste znali, iznenadili biste se. Pokušali ste da sve zvuči kao da naš dolazak nema mnogo značaja."

"A ima li?" upitao je Džeson.

"Možemo mnogo da vam ponudimo."

"Mi smo zadovoljni", rekao je Džeson, "onim malim što imamo."

"A tu je i zrak", rekao je Harison. "Ne biste imali zrak da niste verovali kako tamo napolju ima nekoga. U ovom delu galaksije ima vrlo malo saobraćaja."

"Vi ste, gospodo", rekao je Džeson, "izgleda toliko sigurni u svoje zaključke da dozvoljavate sebi da budete grubi."

"Nismo hteli da tako zvuči", rekao je Reynolds. "Smatramo da treba da postoji razumevanje. Vi ste pokušali da nas navedete na pogrešan put, a ako vam kažemo da shvatamo situaciju, to bi raščistilo put za dalje razgovore."

"Vi ste naši gosti", rekao je Džeson. "Ne nameravam da se svađam s vama. Ako verujete u to što kažete, nema načina da vas razuverim, a nema ni svrhe da pokušavam."

"Bili smo pomalo iznenađeni", rekao je Harison, opušteno, "kad smo pre nekog vremena saznali da na Zemlji još ima ljudi. Znali smo, naravno, da mora biti robota, jer ono što je nas prenelo nije prenelo i robote. Ali mislili smo, naravno, da neće biti ljudi. Mislili smo da su nas oni preneli sve."

"Oni?" upitao je Džeson. "Znači, znate ko je to učinio."

"Ni slučajno", rekao je Harison. "Kad kažem oni, možda grešim što personifikujem neku silu koja je možda sasvim bezlična. Nadali smo se da možda vi imate pojma. Znamo da ste nadaleko putovali. Mnogo dalje od nas."

Znači, znaju za putovanja po zvezdama, tupo je pomislio Džeson. Bilo bi preterano nadati se da ne znaju.

"Ja ne", rekao je. "Ja nikad nisam napuštao Zemlju. Ostao sam kod kuće."

"Ali ostali jesu."

"Da", rekao je Džeson. "Mnogi."

"I razgovaraju? Telepatijom?"

"Da, naravno", rekao je Džeson.

Nije bilo smisla poricati. Znali su čitavu priču. Možda je nisu čuli, možda im niko nije rekao. Možda su samo saznali deliće. I sami su ih sklopili. Šačica sitnih činjenica, i uspeali su da saznaju priču. Nova sposobnost, upitao se - bolja psihologija, osećanje nagoveštaja, predskazanje?

"Trebalo je ranije da se spojimo", rekao je Harison.

"Ne razumem", rekao je Džeson.

"Pa, čoveče", rekao je Harison, "vi ste uspeali. I mi smo. Svi mi zajedno..."

"Molim vas", rekao je Džeson. "Ostali nas čekaju. Ne možemo da stojimo i pričamo ovde. Pošto se upoznate, čeka nas doručak. Tačer sprema palačinke."

30.

Odlomak iz dnevnika - 23. avgust 5152.

Kad čovek ostari (a ja sada starim), izgleda kao da se penje na planinu i ostavlja sve za sobom, iako mi se čini da bi, kad bi zastao da razmisli, shvatio da je zapravo on ostavljen. U mom slučaju to nije sasvim tačno, pošto smo i ja i svi ostali ostavljeni pre 3000 godina. Ali u normalnom ljudskom društvu, kakvo je postojalo pre Nestanka, starci su ostavljani. Stari prijatelji su im umirali ili se odseljavali ili prosto odlazili, krećući se meko i tiho, kao suvo lišće, lako kao papir, na jesenjem vetru, i nikom ne bi nedostajali neko vreme pošto bi otišli, a starac (ili suvi list) koji bi ih potražio, osetio bi iznenađenje i tugu što ih nigde nema, i što ih odavno nema. On bi (starac) upitao nekoga kuda su otišli, ili šta im se desilo, i pošto ne bi dobio odgovor, ne bi ponovo pitao. Jer starcima i nije stalo do toga: postaju neobično dovoljni sami sebi. Treba im vrlo malo, i vrlo malo i mare. Penju se na planinu koju niko drugi ne vidi, i pri tome stare, nekada dragocene stvari, koje su nosili čitavog života, otpadaju, i što se više penju, ranac im je sve prazniji, ali je i dalje jednako težak, a ono malo stvari što je u njemu ostalo - otkrivaju i čude se - upravo su one nezamenljive stvari koje su skupljali tokom čitavog života truda i traganja. Strašno se čude kad počnu da misle o tome kako je starosti prepušteno da proseje plevu koju su vukli toliko godina, misleći da je vredna, iako je bila samo pleva. Kada stignu do vrha planine, ustanove da mogu da vide dalje nego ikada ranije, i jasnije, i, ako dotle nisu zaboravili sve brige, možda će zažaliti što su tek pred kraj života uspeali tako jasno da vide, što im sada tako malo koristi a ranije je moglo da im bude veoma važno.

Sedim ovde i mislim na to, i kako u tome nema onoliko mašte kao što bi neko mlađi pomislio. Čini mi se da čak i sada vidim dalje i jasnije, iako verovatno ne onako daleko i jasno kao kada mi se kraj sasvim primakne. Jer za sada ne uspevam da vidim ono što tražim - put i obećanje za Čovečanstvo kakvo ja poznajem.

U vreme Nestanka pošli smo stazom drugačijom od one koju je Čovek pratio vekovima. Zapravo, bili smo prisiljeni da izaberemo

drugu stazu. Nismo više mogli da nastavimo kao ranije. Stari svet se urušio oko nas i malo šta je ostalo. Isprva smo mislili da smo izgubljeni, i zaista smo i bili ako biti izgubljen znači izgubiti kulturu koju smo godinama tako naporno gradili. Pa ipak, vremenom smo, mislim, došli do saznanja da taj gubitak nije tako značajan, da možda nije bio gubitak. Jer, izgubili smo mnogo stvari bez kojih nam je postalo bolje. Umesto da izgubimo, mi smo dobili priliku za nov početak.

Moram priznati da sam još uvek pomalo zbunjen onim što smo postigli tim novim početkom, ili bolje - onim što je drugi početak načinio od nas. Jer svakako nismo to postigli svesnim naporom. Prosto nam se desilo. Ne meni, naravno, drugima. Ja sam, pretpostavljam, bio suviše star, suviše ukalupljen u stari, raniji život da bi mi se to moglo desiti. Ostao sam po strani, ne zato što sam baš tako želeo nego zato što nije bilo izbora.

Najvažnije u celoj situaciji jeste, čini mi se, to što je putovanje po zvezdama, i razgovori s kraja na kraj galaksije (Marta, je, baš danas, provela dobar deo popodneva tračajući preko mnogih svetlosnih godina), samo početak. Možda su putovanje po zvezdama i telepatija samo najlakši deo onoga što nam se dogodilo. Možda su to samo prvi, laki koraci, kao što je pravljenje kamene sekire bilo prvi i lak korak ka ogromnoj tehnologiji koja je kasnije načinjena.

Šta će biti sledeće, pitam se, a ne znam. Izgleda da u ovakvim stvarima nema logičnog redosleda, a razlog što nema logike je u tome što smo suviše novi u tome da bismo shvatili u šta se upuštamo. Preistorijski kamenorezac nije imao pojma zašto kamen dobija oblik koji mu je potreban kada na određen način udari po određenom mestu na njemu. Znao je kako, ali ne i zašto, i pretpostavljam da nije traćio vreme na razmišljanje o razlozima. Ali kao što je obrada kamena čoveku kasnije postala jasnija, tako će i mehanizam parapsihičkih moći kroz nekoliko hiljada godina biti jasan tadašnjim ljudima.

U ovom trenutku ja mogu samo da nagađam. Nagađanje je jalov posao, to mi je sasvim jasno, ali ne mogu da se uzdržim. Dok stojim na svom planinskom vrhu, napinjem oči da pogledam u budućnost. Hoće li, možda, doći vreme kada će rasa bogolikih ljudi moći da menja samo tkanje vasseljene? Hoće li ljudi umeti da premeštaju

atome, menjaju im strukturu i energiju čistom snagom uma? Hoće li umeti da spasi zvezdu, koja se približila novoj, od prirodne sudbine, i omoguće joj da nastavi kao obična, stabilna zvezda? Hoće li biti u stanju, čistom snagom uma, da izmene planetu, da je pretvore od beskorisne mase materije u mesto pogodno za život? Hoće li moći da menjaju genetiku živih bića pretvarajući ih u važnija i bolja stvorenja? I možda najvažnije: hoće li umeti da oslobode umove opšte inteligencije lanaca i okova koje nose od drevnih dana evolucionog ciklusa, kako bi inteligencija postala razumna i saosećajna?

Lepo je sanjati, i ima nade, mislim, da će se sve to desiti, da će čovek najzad postati činilac koji unosi još veći red u svemir. Ali ne mogu da vidim put koji vodi u to vreme. Mogu da vidim samo početak i da sanjam o željenom kraju; ono između mi izmiče. Pre nego što se stvori takva situacija, mora biti još napretka. Upravo oblik tog napretka ne mogu da odredim. Moramo, naravno, ne samo da poznamo nego i da razumemo svemir pre nego što se usudimo da ga menjamo, a do sposobnosti da ga menjamo moramo stići putem koji nije prosečen. Svakako se sve mora odvijati veoma polako; putovaćemo nepoznatim putem umornim koracima. Moramo dorasti do te nove sposobnosti da činimo da se stvari dešavaju bez pomoći smešnih mehaničkih naprava, a taj rast neće biti brz.

Gledajući nadaleko s planine svoje starosti, kao da vidim i kraj, tačku iza koje nećemo moći, ili možda nećemo želeti da odemo. Iza koje se nećemo usuditi da odemo. Ali mislim da kraja biti neće, kao što nije bilo kraja ni tehnologiji sve dok tog jednog dana nešto nije ispružilo ruku i okončalo je na planeti na kojoj je nastala. Čovek je sam za sebe nikad ne bi okončao. Čovek uvek mora da nastavi još malo, da napravi dodatni korak, a kad god ga načini, ustanovi da postoji još jedan korak. Danas mogu da zamislim samo toliko od budućnosti, pošto nemam dovoljno podataka da maštom domašim dalje. Ali u vreme kada čovek stigne do tačke gde je mene mašta izdala, imaćemo dovoljno podataka da dosegemo dalje u budućnost. Neće biti zaustavljanja.

Ako čovek opstane, ništa ga neće zaustaviti. Pitanje je, čini mi se, ne da li će opstati, nego ima li prava na to. Uzdrhtim kad zamislim

čoveka, preistorijsko čudovište, kako traje u vremenu i prostoru gde mu nije mesto...

31.

"Ne znam", rekao je Harison Džesonu, "kako da vas urazumim. Želimo samo da pošaljemo malu grupu ljudi kako bi se ovde naučili parapsihičkim moćima, a zauzvrat..."

"Već sam vam rekao", prekinuo ga je Džeson, "da vas ne možemo naučiti tome. Očito je da odbijate da mi poverujete."

"Čini mi se", rekao je Harison, "da blefirate. Pa, u redu, blefirajte. Šta još želite? Recite mi, šta hoćete?"

"Nemate vi ništa što mi želimo", rekao je Džeson. "To je još jedna stvar u koju nećete da poverujete. Hajde da vam ponovo objasnim. Neko ili ima parapsihičke moći ili ih nema. Ili ima tehnologiju ili je nema. Ne možete imati oboje. To se uzajamno isključuje, jer dokle god ste vezani za tehnologiju, nećete imati parapsihologiju, a kad steknete parapsihologiju, ne treba vam tehnologija. Ne treba nam niko od vaših da se ovde pretvara kako uči ono što znamo ili umemo, čak i ako mislite da želite ono što znamo ili umemo. Nekoliko vas, kažete, i isprva bi vas možda i bilo samo nekoliko, a onda bi vas bilo više, a potom još više i kad jednom shvatite da nema šanse da steknete parapsihičke moći, pa, onda ćete nagnuti. To je tehonološki način - zgrabiti i držati, pa zgrabiti i držati još više..."

"Ali ako smo iskreni", pobunio se Rejnolds. "Ako zaista mislimo ovako. A mislimo. Sasvim smo otvoreni prema vama."

"Rekao sam vam da je to nemoguće", rekao je Džeson. "Ako želite parapsihologiju, ne morate da dolazite na Zemlju. Neka se oni ljudi koji žele parapsihologiju liše svega što imaju, neka tako lišeni žive dve hiljade godina. Posle tog vremena možda će im se to desiti, mada ne mogu da garantujem. Mi nismo ni znali za to dok nam se nije desilo. Bilo nam je lakše nego što bi vama bilo. Postoji razlika u ponašanju ljudi koji namerno žele da steknu sposobnosti, a ta razlika će možda sve učiniti nemogućim."

"To o čemu vi govorite", rekao je Džon, "jeste kombinacija našeg i vašeg načina života. Vi smatrate da bi i za jedne i za druge bilo korisno kad bismo uspeali. Kad bi neki od vaših uspeali, znali biste šta

možete. Ali ne bi uspelo. Kad bi neki od vaših stekli parapsihičke moći, otuđili bi se od vas; počeli bi da se ponašaju isto kao mi sada." Harison je polako pogledao oko stola, u sva lica koja su sedela s njim. "Užasno ste uobraženi", rekao je.

"Nismo uobraženi", rekla je Marta. "Daleko smo iznad toga..."

"Ali jeste", rekao je Harison. "Smatrate da ste sada bolji nego ranije. Ne znam koliko ste bolji, ali bolji zaista jeste. Prezirete tehnologiju. Posmatrate je s gađenjem, možda i sa strahom, zaboravljajući da bismo, da nije bilo tehnologije, još svi čučali u pećini."

"Možda i ne bismo", rekao je Džeson. "Da nismo opteretili život mašinama..."

"Ali to ne možete znati."

"Ne, naravno da ne mogu", priznao je Džeson.

"Hajde da zaboravimo raspravu", rekao je Harison. "Zašto ne bismo..."

"Mislim da smo jasno izneli svoj stav", rekao je Džeson. "Morate nam verovati kada kažemo da vas ne možemo naučiti parapsihičkim moćima. To nije nešto što se može naučiti. Morate ih naći u sebi. I morate nam verovati kada kažemo da nam ne treba vaša tehnologija. Mi u ovoj kući nemamo potrebe za njom. Indijanci se ne usuđuju da je dotaknu, jer bi uništila način života kakav su sebi stvorili. Oni žive s prirodom, a ne od nje. Uzimaju ono što im priroda daje; ne otimaju svoj život od prirode. Ne mogu da govorim u ime robota, ali pretpostavljam da oni imaju sopstvenu tehnologiju."

"Ovde je jedan od njih", rekao je Reynolds. "Ne morate govoriti u njihovo ime."

"Onaj koji je ovde", rekao je Džeson, "više je čovek nego robot. On radi posao čovečanstva, preuzeo je nešto što smo mi smatrali suviše nezgrapnim, suviše neprijatnim ili nedovoljno vrednim da radimo."

"Mi tražimo istinu", rekao je Jezekilj. "Radimo za veru."

"To je možda sve istina", rekao je Reynolds Džesonu, ne obraćajući pažnju na Jezekilja, "ali i dalje ostaje protivljenje našem dolasku na Zemlju radi kolonizacije. Verovatno ne bi bilo mnogo naših koji bi želeli da dođu, ali vi ne želite čak ni nekolicinu. Zemlja nije vaša. Ne možete je posedovati."

"Osim u smislu emocionalnog otpora novoj tehnološkoj pretnji po Zemlju", rekao je Džeson, "pretpostavljam da ni Marta ni ja ne bismo

mogli da navedemo nijedan logičan razlog protiv, a iz čitave ove kuće jedino nas dvoje smo važni. Ostali su među zvezdama. Kada Marta i ja odemo, kuća će ostati prazna, i znam da bi bilo malo njih, ako i bude ikoga, ko bi zažalio. Zemlja se vratila svom primitivnom nasleđu i bilo bi mi strašno da je opet vidim rasparčanu i ogoljenu. Zemlja ne bi smela da bude drugi put ugrožena. Za mene je to pitanje osećanja, ali ima drugih, i to mnogo drugih, kojima je to zaista važno. Indijanci su nekada posedovali ovaj kontinent, a belci su im ga oduzeli. Ubijali smo ih, pljačkali i potiskivali ih u rezervate, a oni koji su izbegli rezervate, bili su primorani da žive u getu. Sada su stvorili novi život, zasnovan na starom - bolji od starog života jer su učili od nas - ali to je ipak njihov život, a ne naš. Ni oni ne bi smeli da budu drugi put ugroženi. Treba ih ostaviti na miru."

"Ako bismo pristali", rekao je Harison, "da ostavimo ovaj kontinent na miru, da se naselimo samo na ostalima..."

"U davna vremena, "rekao je Džeson, "sklapali smo sporazume s Indijancima. Dok god reke budu tekle, dok god vetar bude duvao, govorili smo, držaćemo svoju reč. Nikad je nismo održali. Ne bi se održali ni vaši takozvani pristanci. Možda koju stotinu godina, a verovatno i kraće. Hteli biste da proširite trgovinu. Prekršili biste stare dogovore, pa biste sklopili nove, a Indijanci bi svaki put dobijali sve manje i manje. Bilo bi isto kao i ranije. Tehnološka civilizacija nikad nije zadovoljna. Zasnovana je na profitu i napretku, na sopstvenoj vrsti napretka. Mora se širiti ili će umreti. Možete obećavati, i to sasvim iskreno; možete nameravati da održite obećanja, ali ne biste mogli, i ne biste uspeli da ih održite."

"Mi bismo se možda borili s vama", rekao je Crveni Oblak. "Ne bismo voleli da se borimo, ali morali bismo. Izgubili bismo, znamo to čak i sada. Ali ipak bismo se borili - čim bi se plug zario u zemlju, čim bi palo drvo, čim bi se okrenuo točak..."

"Vi ste ljudi!" povikao je Harison. "Ovo je sve ludost. Hoćete da se borite protiv nas! Vi? Sa kopljima i strelama!"

"Kazao sam vam", rekao je Horas Crveni Oblak, "da znamo da bismo izgubili."

"A zatvarate nam planetu", mračno je rekao Harison Džesonu. "To nije vaša planeta pa da možete da je zatvarate. Naša je koliko i vaša."

"Planeta nije zatvorena", rekao je Džeson. "Nemamo pravnog, a verovatno ni moralnog prava na to. Ali ja vas molim, u ime obične pristojnosti, da se držite dalje od nas, da nas ne dirate. Imate tri planete, ima i drugih koje možete da uzmete..."

"Ali ovo je naša planeta", rekao je Reynolds. "Čekala nas je toliko godina. Vi, šaćica ljudi, ne možete sprečiti ostatak ljudske rase da uzme ono što im pripada. Odvedeni smo odavde; nismo sami otišli. Sve ove godine smo o Zemlji mislili kao o domu."

"Svakako ne očekujete da poverujemo u to", rekao je Džeson. "Manite priču o izgnanicima koji se vraćaju, puni zahvalnosti, na staru poznatu obalu. Dozvolite da kažem šta mislim."

"Izvolite, molim vas", rekao je Reynolds.

"Ja mislim", rekao je Džeson, "da možda već godinama znate gde je Zemlja, ali vas nije zanimala. Znali ste da je na njoj ostalo malo šta vredno, da ne nudi ništa sem životnog prostora. A onda ste, nekako, čuli glasine o ljudima koji su ostali na Zemlji i kako oni mogu da putuju po zvezdama bez ikakve pomoći - da kud god požele, stignu za tren oka, i kako telepatski razgovaraju preko ogromnih rastojanja. Možda prva glasina nije pružila pravu sluku, ali došle su druge, i priča se polako sastavljala. I pomislili ste da bi, ako dodate svojim tehnologijama i tu sposobnost, mogli da napredujete brže, da povećate svoj profit, da steknete veću moć. I tek tada ste se setili da se vratite na Zemlju."

"Ne vidim kakve to veze ima", rekao je Harison. "Činjenica je da smo tu."

"Evo kakva je veza", rekao je Džeson. "Nemojte pretiti kako ćete preuzeti Zemlju zato što verujete da blefiramo i da ćemo se na kraju predati i dati vam ono što želite, samo da bismo vas sprečili da naselite Zemlju."

"A ako ipak rešimo da je naselimo?"

"Onda ćete se naseliti. Nemamo načina da vas sprečimo. Narod Crvenog Oblaka će biti zbrisan. Robotski san će se možda završiti. Dve kulture koje bi možda nešto postigle biće presečene, a vi ćete steći bezvrednu planetu."

"Ne bezvrednu", rekao je Reynolds. "Trebalo bi da imate poverenja u naš napredak. S onim što sada imamo, Zemlja bi imala ekonomski značaj kao predstraža, kao baza, kao poljoprivredna planeta. Bila bi

nam korisna."

Sveće su zatreperile od vetra koji je dopro ko zna otkud, i nastupila je tišina - tišina, pomislio je Džeson, zato što je rečeno sve što se moglo reći i više nije bio smisla da se govori. Ovo je kraj, shvatio je. Nema saosećanja u toj dvojici s druge strane stola; možda ima razumevanja onoga što je u pitanju, ali hladnog, grubog razumevanja da će situacija pretegnuti u njihovu korist. Poslati su da obave posao, ova dvojica ovde i ostali u brodu u orbiti oko Zemlje, poslati su da obave posao i nameravaju da ga i obave. Nije im važno šta će se dogoditi pošto obave posao - nije to važno ni sada, niti je bilo ranijih godina. Društva su propadala, kulture nestajale, ljudski životi i nade uništavani, na pristojnost niko nije mislio. Sve se žrtvovalo napretku. A kakav bi to napredak bio, upitao se. Kako da se definiše? Je li to samo ogoljena moć, ili postoji još nešto?

Negde su se zalupila vrata i talas svežeg jesenjeg vazduha stigao je zajedno s tim zvukom. Kroz hodnik su se začuli koraci i na vratima se pojavio robot koji je blistao u hodu.

Džeson je brzo ustao. "Stenli", rekao je, "drago mi je što si mogao da dođeš, iako se bojim da je prekasno."

Stenli je pokazao dvojicu za stolom.

"Jesu li to oni?" upitao je.

"Jesu", odgovorio je Džeson. "Dozvoli da te upoznam..."

Robot ga je prekinuo pokretom ruke.

"Gospodo", obratio im se, "imam poruku za vas."

32.

Sišao je niz greben koji se protezao nad rekom, koračajući kroz oštru, mesečinom osvetljenu jesenju noć, i stigao do ivice njive na kojoj su se kupe kukuruzovine izdizale kao avetinjski vigvami. Iza njega je poskakivalo puzavo stvorenje, žureći da ga sustigne, uvek njemu za petama. Odnekud s druge strane polja začulo se usamljениčko kevtanje rakuna.

Dejvid Hant se vraćao u veliku kuću koja je stajala nad dvema rekama; sada je mogao da se vrati jer znao je odgovor, ili makar početak odgovora. Večernja Zvezda će ga čekati, nadao se da će čekati. Trebalo je, sad je znao, da joj kaže da odlazi i zašto odlazi, ali nije bio u stanju, iz razloga koji nije razumeo, da nađe prave reči, a čak i da je znao šta da kaže, bilo bi mu neprijatno da govori o tome.

I dalje je nosio luk, a tobolac sa strelama visio mu je preko ramena, iako je znao da ih nosi samo iz navike: više mu nisu bili potrebni. Dok je koračao, pitao se koliko ih dugo nosi ovako bez potrebe.

Nad drvećem je video gornji sprat i krov velike kuće, načičkan dimnjacima, tamna masa na noćnom nebu, i dok je hodao oko jezička šume koji je zalazio u polje, ugledao je blistav metalni predmet koji je tamo čučao.

Prizor ga je naterao da se zaustavi, napola je čak čučnuo, kao da blistavi predmet može predstavljati nepoznatu opasnost, mada je odmah znao šta je to - mašina koja je donela ljude sa zvezda. Večernja Zvezda mu je pričala kakvu pretnju po Zemlju predstavlja brod koji se uputio ka planeti. I sad je bio tu: stigao je za vreme njegovog kratkog odsustva. Ali ipak je osetio drhtaj straha kako ga obuzima i, tako obuzet strahom, kao da je ugledao nejasan obris prilike koja je vrebala iza broda.

Ustuknuo je za korak, a na to je prilika izašla iza broda, i bilo je čudno što se krila iza broda, jer bila je veća od njega. Bila je ogromna, i onako senovita izgledala je užasno. Dok je išla ka njemu, znao je da joj ne može pobeći, ma koliko brz bio. Od ovoga se ne može pobeći, znao je. Nije trebalo ni da pokuša.

Crni Hodač je načinio još jedan lagan korak, i Dejvid se okrenuo da

pobegne, a onda se ponovo okrenuo i suočio se sa sve bližom senkom. Ako sada pobegne, znao je, nastaviće da beži, i nikad neće stati. Ići će kroz život spreman da beži - kao što je njegov narod bežao, bežao i ponovo bežao.

Sada, možda, više nema potrebe za bekstvom.

Senka je prišla i mogao je bolje da je vidi, iako se naginjala, posežući za njim: noge kao debla, masivan trup, sitna glava, ruke sa kandžama koje se pružaju ka njemu.

Tog momenta senka više nije bila Crni Hodač nego grizli koji ustaje iz jazbine i nadvija se nad njega, suviše blizu za strelu, suviše blizu. Bez ikakvog razmišljanja krenuo je rukom ka strelji, podigao je luk, a um - ili nešto unutar njegovog uma, nešto moćno unutar njegovog uma - izletelo je napolje.

Nije pao kao grizli. Zateturio se, nagnuo se napred, i dalje se pružajući ka njemu, i tetiva se zategla skoro do strelčevog uha, sa mirnom strelom. Hodač je pao, i strela je zviznula, i udarila blistavi brod, uz glasan udar. Hodača više nije bilo.

Dejvid Hant je spustio luk, i stajao, drhteći. Pao je na kolena i sklupčao se, mišići su mu se grčili, nervi su mu bili napeti kao tetiva luka. Konzerva crva mu je prišla, privila se uz njega, pružila pipak i čvrsto ga uhvatila, emitujući nečujnu utehu...

33.

"Ko je to?" upitao je Reynolds Džesona.

"Zove se Stenli", odgovorio je Džeson. "On je robot sa Projekta. Pričali smo vam o Projektu, ako se sećate..."

"O, da", rekao je Harison, "superrobot kojeg grade njegova mlađa braća."

"Moram se pobuniti zbog vašeg tona", oštro je rekao Jezekilj. "Nema razloga da budete tako nadmeni. Ono što rade ovaj robot i njegovi sadruzi spada u veliku tradiciju vaše tehnologije: graditi veće i bolje i sa više mašte..."

"Izvinjavam se", rekao je Harison. "Ali upao je ovamo..."

"Pozvan je", hladno je rekao Džeson. "Imao je da pređe dalek put. Tek sad je stigao."

"S porukom?"

"Od Projekta", rekao je Stenli.

"Kakva je to poruka?" pitao je Harison.

"Prvo moram da objasnim", rekao je Stenli. "Projekat je, već nekoliko godina, u dodiru s inteligencijom koja je negde u središtu galaksije."

"Da", rekao je Reynolds. "to smo već čuli."

"Poruka koju donosim", rekao je Stenli, "upravo je od te inteligencije."

"A ima veze sa situacijom ovde?" upitao je Reynolds. "Smatram da je to besmisleno."

"Ima veze s vama", rekao je Stenli.

"Ali kako je mogla da zna? Kako je mogla da zna kakva je ovde situacija? Velika tuđinska inteligencija svakako se ne bi mešala..."

"Poruka, upućena vama i ostatku vaše ekspedicije, glasi: Ostavite Zemlju na miru. Nije dozvoljeno nikakvo uplitanje. To je takođe deo eksperimenta."

"Ne razumem", rekao je ljutito Harison. "Kakav eksperiment? O čemu to govori? To nema nikakvog smisla. Svakako imamo prava da znamo."

Stenli je iz vrećice izvukao presavijeno parče papira. Preko stola ga je gurnuo ka Reynoldsu. "Evo kopije poruke, sa štampača."

Rejnolds je podigao papir i pogledao ga. "Tako glasi. Ali ne razumem. Ako ponovo pokušavate da blefirate..."

"To je Princip", tiho je rekao Džeson. "Sve se uklapa. Pitali smo se; sada znamo. Projekat je u dodiru s Principom."

"Principom?" povikao je Harison. "Šta je sve ovo? Ne znamo ni za kakav Princip. To nam ništa ne znači."

Džon je uzdahnuo. "Nisam ni mislio da će vam značiti. Trebalo je da vam kažemo, ali nismo imali bogzna šta. Ako biste se malo smirili, ispričaću vam o Principu."

"Ponovo neka bajka, nesumnjivo", ljutito je rekao Harison. "Lažna poruka, a potom bajka. Vi izgleda mislite da smo mi glupi..."

"Sada više nije važno", rekao je Džeson. "Nije važno šta mislite. Više ne vladamo situacijom, ni mi ni vi."

Džon je bio u pravu kad je pretpostavljao, pomislio je Džeson, da je nad ljudima sa Zemlje izvršen eksperiment, u istom smislu, a možda i na isti način kao što bi ljudski virolog ili bakteriolog postupao s kolonijom bakterija ili virusa. A ako je to tačno, shvatio je uz šok, ljudi u ovoj kući i malo pleme Indijanaca, i još jedna mala grupa ljudi na Zapadnoj obali, nisu zaboravljeni. Pre će biti da su namerno ostavljeni, kao deo eksperimenta - možda kao kontrola.

Džon je rekao da do sada Princip zna da se ljudi ponašaju uvek isto, ali s obzirom na ovo otkriće, sada zna i da su, mada se glavnina Čovečanstva ponaša uvek isto, izdvojene grupice podložne mutacijama. Jer, ovde su bili predstavnici tri soja ljudi - ljudi iz ove kuće, Indijanci i ljudi s obale. Od te tri grupe, dve su uspešno prošle mutacije a treća je propala. Iako, čekaj malo, poslednji zaključak nije tačan, jer je ostao Dejvid Hant. Kad je pomislio na njega, setio se kako je muzičko drveće pre nedelju-dve dana iznenada povratilo tananost i ravnotežu, kao i neverovatne glasine koju mu je to popodne saopštio Tačer. Kako to, upitao se, da roboti saznaju glasine pre nego što ih iko drugi postane svestan?

I roboti. Ne tri odvojena soja, nego četiri. Za šta treba odati priznanje Principu, zadovoljno je pomislio Džeson. Rado bi se opkladio (i bio bi siguran da će dobiti) da Princip nije uzeo u obzir robote. Mada su roboti, kad malo razmisli, pomalo zastrašujući. Kakva je to naprava koja može da razgovara s Principom i da prenosi njegove poruke? I zašto je Princip nju odabrao za svog predstavnika? Samo zato što je

bila tu, pri ruci? Ili postoji sklonost, razumevanje između njih dvoje kakvo ne može postojati između Principa i čoveka, ili ma kog biološkog oblika života? Uzdrhtao je pri toj pomisli.

"Sećaš se", rekao je Stenliju, "kako si nam prvo rekao da nam ničim ne možete pomoći."

"Sećam se", rekao je robot.

"Ali na kraju ste ipak pomogli."

"Veoma mi je milo", rekao je Stenli, "što smo na kraju ipak mogli da pomognemo. Vi i mi, čini mi se, imamo mnogo zajedničkog."

"Iskreno se nadam da je tako", rekao je Džeson, "i zahvaljujem vam se iz sveg srca."

34.

Kad je on ušao u sobu, sedela je za stolom, pred rasutim knjigama. Za trenutak, pod slabim svetlom sveće, nije bila sigurna da je to on; ali odmah potom videla je da jeste. Brzo je ustala. "Dejvide!" rekla je.

Stajao je gledajući je, i primetila je da više ne nosi luk, tobolac i strele. I još nešto - na grudima mu više nije visila ogrlica od medveđih kandži. Smešno, pomislila je, što primećujem takve stvari kada je jedino važno da se vratio.

"Ogrlica", rekla je, mada se osećala glupo što to govori; nije želela to da kaže, ali ipak je rekla.

"Bacio sam je", rekao je.

"Ali, Dejvide..."

"Sreo sam Hodača. Nije mi trebao luk. Strela ga nije pogodila; samo je udarila o brod."

Nije mu odgovorila.

"Mislila si da je Hodač samo senka u mom umu."

"Da", rekla je. "Mislila sam da je predanje. Drevna priča..."

"Možda je i tako", kazao je. "Ne znam. Možda je to senka rase graditelja koja je nekada živela ovde. Ljudi drugačijih od nas. Ni nalik na tebe i mene. Senka koju su bacili na zemlju, i koja je ostala tu čak i pošto su oni nestali."

"Avet", rekla je. "Duh."

"Ali sad ga nema", rekao je. "Više ne hoda."

Ona je pošla oko stola, on joj je brzo pošao u susret, zagrlio je i čvrsto je privio uza se. "Ovo s nama dvoma je jako čudno", rekao je.

"Ja mogu da popravljam stvari, mogu da lečim bolesti. Ti možeš da vidiš sve što postoji, i da i meni pomogneš da vidim; sve se jasno složi u tvom umu."

Nije mu odgovorila. Bio je suviše blizu, suviše stvaran; vratio se. Nije bilo mesta za odgovor.

No, unutar uma obratila se Dedi Hrastu: Ovo je novi početak...

"Uskoro odlazim", rekao je Džon. "Ovoga puta neću biti tako dugo odsutan."

"Strašno mi je žao što ideš", rekao je Džeson. "Vrati se što pre budeš mogao. Zajedno smo odrasli..."

"I bilo nam je fino", rekao je Džon.

"Postoji nešto naročito", rekao je Džeson, "kada su dvojica ljudi braća."

"Sada više nema razloga za brigu", rekao je Džon. "Zemlja je bezbedna. Možemo nastaviti kao dosad. Indijanci i roboti mogu poći putem koji žele. Čovečanstvo možda nije u potpunosti prihvatilo pojam Principa. Razmišljaće o tome neko vreme, mozgaće, pričaće o tome. Smatraće, kao što reče Harison, da je to najverovatnije ipak samo bajka. Možda će ponovo krenuti na Zemlju. Skoro sam siguran da će biti tako. Ako pokušaju, dobiće po prstima, i onda će poverovati."

Džeson je klimnuo glavom. "Tako je. Ali ostaje to s Projektom."

"Šta s Projektom?"

"Znači, nisi pomislio na to?"

"Govoriš u zagonetkama, Džesone."

"Nimalo", rekao je Džeson. "Samo što ti nisi primetio. Niko nije primetio. Svi su mislili da je Princip iskoristio Projekat kao kurira."

"Pa, zar nije bilo tako - hej, čekaj malo, ne misliš valjda..."

"Upravo tako", rekao je Džeson. "Ne kurir, nego predstavnik Principa. Šta njih dvoje imaju zajedničko? Pitali smo se da li možda Projekt samo osluškuje, ali sada znamo da nije tako. Oni razgovaraju među sobom. Projekat je rekao Principu šta se dešava, a Princip mu je rekao šta da uradi..."

"Mislim da si verovatno u pravu", rekao je Džon, "ali moraš imati na umu da smo već sretali druge inteligencije, i da nismo imali mnogo uspeha..."

"A ti ne shvataš", rekao je Džeson, "da Princip nije još jedan tuđinac, samo još jedna inteligencija na koju naletiš u svemiru. Mogao je da razgovara s nama, mislim, s bilo kim od nas, da je poželeo."

Džon je zastenjao. "To rađa nova pitanja, Džesone. Razgovara se sa sebi sličnima. Zar misliš da je Princip... ne, to sigurno nije. Mora da je nešto drugo. Princip nije mašina. U to mogu da se zakunem. Danima sam živeo tik uz njega."

"Nije to poenta", rekao je Džeson. "Princip se ne bi petljao s običnom mašinom. Je li moguće, pitam se, da Projekat više nije mašina?"

Koliko dugo treba mašini da postane nešto više od mašine? Koliko je evolucije potrebno mašini pre nego što postane nešto drugo, drugi oblik života? Drugačiji od nas, mora biti drugačiji od nas, ali svakako oblik života..."

"Puštaš mašti na volju", rekao je Džon. "U svakom slučaju, nema razloga za strepnju. Roboti su naši prijatelji. Moraju da nam budu dobri prijatelji, prokletstvo, pa mi smo ih napravili."

"Mislim da to nije mašta", rekao je Džeson. "Mislim da postoji neka osnova, nekakav dokaz. Počeo sam da se pitam da nije Princip, šta god da je, našao veću sličnost sa Projektom nego sa ljudskom rasom. A od te pomisli sav se ježim."

"Čak i da je tako", rekao je Džon, "a ne slažem se s tobom, to nama ne bi ništa značilo. Osim tebe i Marte, mi ostali smo na zvezdama. Za koju hiljadu godina više neće ostati niko ko bi mnogo mario za Princip i za Zemlju. Mi smo slobodnjaci, idemo kuda poželimo, radimo šta poželimo. A ovo lutanje po zvezdama, siguran sam, samo je deo, početak nečega. U narednim stolicima rasa će razviti nove sposobnosti. Ne znam kakve će biti, ali znam da će se razviti."

"Možda sam ja kratkovid", priznao je Džeson. "Živim suviše blizu zemlje. Nikad nisam stekao perspektivu koju vi ostali imate. Do trenutka kad se situacija sa Projektom toliko razvije da bude od nekog značaja, ni mene ni Marte davno neće biti. Ali Indijanci će ostati tu, i šta će biti s njima? Od svih nas, možda su upravo oni najvažniji deo ljudske rase."

Džon se nasmejao. "Indijanci će se već snaći. Imaju čvršću osnovu od svih nas ostalih. Stopili su se s planetom. Postali su deo nje."

"Nadam se da si u pravu", rekao je Džeson.

Sedeli su u tišini, vatra je pucketala u kaminu, u dimnjaku su se čuli tihi uzdasi. Vetar je zavijao oko strehe, i u mirnoj noći stara kuća je ječala pod teretom godina.

Konačno je Džon progovorio. "Postoji nešto što želim da znam, i hoću istinu. Šta je bilo s tvojim tuđincem?"

"Otišao je", rekao je Džeson. "Otišao je kući. Ostao je duže nego što je planirao jer je morao da kaže nekome, morao je s nekim da razgovara. Trebalo je da zahvali Dejvidu, jer Dejvid je to učinio, ali Dejvid nije mogao da čuje nijednu njegovu reč. Zato je tuđinac došao da kaže meni."

"A ti si rekao Dejvidu? Preneo si zahvalnost?"

Džeson je odmahnuo glavom. "Ne, još nisam. A možda i nikad neću. Nije on spreman za to. Možda će se uplašiti. Možda će ponovo pobeći. Rekao sam samo tebi i Jezekilju."

Džon se namrštio. "Je li bilo mudro reći Jezekilju?"

"Dvoumio sam se", rekao je Džeson, "ali na kraju sam mu rekao. Činilo mi se ... pa, činilo mi se da to spada u njegov delokrug. On je toliko opterećen izmišljenim, samooptužujućim brigama, da sam pomislio da bi mu to pomoglo. Da mu dam nešto konkretno da se brine, za promenu."

"Nisam na to mislio", kazao je Džon, "kad sam ti postavljao pitanje. Više me brine pitanje duše. Zar zaista misliš da je taj čudni momak sa Zapada mogao da tuđincu da dušu?"

"Tako je tuđinac rekao."

"Ne pitam za tuđinca. Šta ti misliš?"

"Ponekad mislim", rekao je Džeson, "da je duša stanje uma."

Jezekilj je, zabrinut, koračao gore-dole kroz manastirsku baštu.

Nemoguće, govorio je sebi, da je ono što je gospodin Džeson rekao tačno. Gospodin Džeson mora da je pogrešno razumeo. Poželeo je da je tuđinac još tu, pa da porazgovara s njim, mada je gospodin Džeson rekao da ne bi mogao da razgovara, čak ni da je ovaj tu. Nije bilo načina da razgovara s njim.

Noć je bila tiha, zvezde daleke. Zimski vetar se prikrađao preko jesenjih brda. Jezekilj je uzdrhtao od njegovog dodira, i istoga trena se zgadio nad sobom, pomalo uplašen. On ne može da drhti od vetra, jer on ne oseća vetar. Je li moguće, upitao se, da postaje čovek? Je li mogao, tako očovečen, da oseti vetar? A više od drhtanja na vetru uplašilo ga je to što uopšte pomišlja da je moguće postati čovek.

Ponos, pomislio je, ponos i taština. Hoće li se ikada osloboditi ponosa i taštine? A mogao bi da prizna i drugo: kada će se osloboditi sumnje!

I sad kad je sebi postavio pitanje, više nije bilo moguće kriti se od onoga od čega se dotad krio: shvatio je da pokušava da se sakrije od razmišljanja o tuđincu, i o njegovoj duši.

Princip!

"Ne!" viknuo je, užasnut. "Ne, to ne može biti! To je nemoguće."

Svetogrđe je i pomisliti na to."

Na tom području, podsetio je sebe, niko me ne može uzdrmati.

Bog mora ostati, zauvek, ljubazan stari gospodin ljudskoga lica, sa dugačkom, belom, lepršavom bradom.

Sadržaj

- [1.](#)
- [2.](#)
- [3.](#)
- [4.](#)
- [5.](#)
- [6.](#)
- [7.](#)
- [8.](#)
- [9.](#)
- [10.](#)
- [11.](#)
- [12.](#)
- [13.](#)
- [14.](#)
- [15.](#)
- [16.](#)
- [17.](#)
- [18.](#)
- [19.](#)
- [20.](#)
- [21.](#)
- [22.](#)
- [23.](#)
- [24.](#)
- [25.](#)
- [26.](#)
- [27.](#)
- [28.](#)
- [29.](#)
- [30.](#)
- [31.](#)
- [32.](#)
- [33.](#)

34.